

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΩΣΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

« Η Κατοχύρωση του Δικαιώματος της Συνάθροισης στο Ισχύον
Ελληνικό Σύνταγμα – Άρθρο 11 »

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΟΥΣΚΑΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

A.M. : 01247117M006

ΑΘΗΝΑ 2018

Τριμελής Επιτροπή

Ηλίας Νικολόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Δονάτος Παπαγιάννης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Πολυξένη Παπαδάκη, Αν. Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Παναγιώτης Κούσκαλης, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, η αποθήκευση και διανομή της παρούσης διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτική ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη φύση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

“ Στον αξιόλογο και σεβαστό Καθηγητή κύριο Ηλία Νικολόπουλο για το κύρος, την προσφορά του και την ευγένειά του , ως ένδειξη αναγνώρισης της γνώσης , της παιδείας και του πολιτισμού που εμπνέει”.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα εργασία αποτελεί διπλωματική εργασία στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση», του τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πριν τη παρουσίαση της παρούσας διπλωματικής εργασίας αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα, συνεργάστηκα μαζί τους και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίησή της. Πρώτον από όλους θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή κύριο Ηλία Νικολόπουλο για την πολύτιμη καθοδήγησή του και την εμπιστοσύνη και εκτίμηση που μου έδειξε. Στάθηκε πολύτιμος αρωγός στην προσπάθειά μου και με στήριξε σε κάθε φάση της πορείας μου.

Επίσης, τα μέλη της τριμελούς επιτροπής αξιολόγησης της διπλωματικής μου εργασίας, τον Καθηγητή κύριο Δονάτο Παπαγιάννη και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κυρία Πολυξένη Παπαδάκη, που συνέβαλαν ο καθένας με το δικό του και μοναδικό τρόπο στην διαμόρφωση και ολοκλήρωσή της.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που με παρότρυναν να κυνηγήσω το όραμά μου και με υπομονή και κουράγιο πρόσφεραν την απαραίτητη ηθική συμπαράσταση για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Συντομογραφίες

- Ν.Δ. Νομοθετικό Διάταγμα
Β.Δ. Βασιλικό Διάταγμα
Α.Κ. Αστικός Κώδικας
Π.Κ. Ποινικός κώδικας
Π.Δ. Προεδρικό Διάταγμα
Δ.Δ. Δημόσιο Δίκαιο
Ι.Δ. Ιδιωτικό Δίκαιο
Α.Ε.Ι. Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
Ν.Π.Δ.Δ. Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου
Ν.Π.Ι.Δ. Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου
Σ.τ.Ε. Συμβούλιο της Επικρατείας
ΕΣΔΑ Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΝοΒ Νομοθετικό βήμα
Κ.Π.Δ. Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
Ε.Ε. Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Δ.Δ.Α. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Χ.Θ.Δ.Ε Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Α.Σ.Δ.Α Αμερικανική Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Α.Χ.Δ.Α.Λ. Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών
Ο.Χ.Δ.Δ.Α. Οικουμενικός Χάρτης Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΟΗΕ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	9
Περίληψη.....	10
Εισαγωγή.....	12
Α' ΜΕΡΟΣ: Η συνταγματική και νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος της συνάθροισης διαχρονικά.....	14
1. Η έννοια και η ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος της συνάθροισης στο εξωτερικό και στην Ελλάδα και η διεθνή προστασία.....	14
1.1. Το δικαίωμα της συνάθροισης στην Αγγλία	15
1.2. Το δικαίωμα της συνάθροισης στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.....	18
1.2.1. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από την Ομοσπονδιακή διακήρυξη δικαιωμάτων.....	18
1.2.2. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από τις διακηρύξεις δικαιωμάτων των συνταγμάτων των ομόσπονδων πολιτειών.....	18
1.3. Το δικαίωμα της συνάθροισης στην Γαλλία.....	19
1.4. Το δικαίωμα της συνάθροισης στη Γερμανία.....	24
1.5. Το δικαίωμα της συνάθροισης στα σύγχρονα καπιταλιστικά κράτη.....	25
1.6. Η διεθνής προστασία του δικαιώματος της συνάθροισης.....	26
1.7. Το δικαίωμα της συνάθροισης στην Ελλάδα.....	27
1.7.1. Η ιστορία της συνταγματικής ρύθμισης του δικαιώματος της συνάθροισης.....	27
1.7.1.1. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από τα προ ισχύοντα Συντάγματα.....	27
1.7.1.2. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από το ισχύον σύνταγμα.....	32
1.8. Η νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος της συνάθροισης.....	35
1.8.1. Η νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος της συνάθροισης από τα προ υπάρχοντα συντάγματα.....	35

1.8.2. Η νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος της συνάθροισης από το ισχύον σύνταγμα.....	37
1.9. Η νομική φύση του δικαιώματος της συνάθροισης.....	38
Β΄ ΜΕΡΟΣ: Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος της συνάθροισης.....	42
2.Οι φορείς του δικαιώματος της συνάθροισης.....	42
2.1.Τα φυσικά πρόσωπα.....	42
2.2.Τα νομικά πρόσωπα.....	46
3.Οι αποδέκτες του δικαιώματος της συνάθροισης.....	47
3.1.Οι φορείς της δημόσιας τάξης.....	47
3.2. Η τριτενέργεια του δικαιώματος της συνάθροισης.....	47
4. Το περιεχόμενο του δικαιώματος της συνάθροισης.....	49
4.1.Το περιεχόμενο του δικαιώματος γενικά.....	49
4.1.1.Το θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος.....	49
4.1.2.Το αρνητικό περιεχόμενο του δικαιώματος.....	50
5. Η σχέση του δικαιώματος της συνάθροισης με άλλα δικαιώματα.....	51
5.1. Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης.....	51
5.2. Το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης γνώμης.....	51
5.3. Η ελεύθερη κίνηση.....	52
5.4.Το δικαίωμα του συνεταιρισμού.....	52
5.5. Το δικαίωμα της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης.....	53
5.6. Το άσυλο κατοικίας και το δικαίωμα ιδιοκτησίας.....	54

6. Η έννοια και τα είδη της συνάθροισης.....	55
6.1. Η έννοια της συνάθροισης.....	55
6.2. Είδη συνάθροισης.....	59
6.2.1. Ιδιωτική συνάθροιση.....	59
6.2.2. Δημόσια συνάθροιση.....	60
Γ΄ ΜΕΡΟΣ: 3. Οι περιορισμοί του δικαιώματος της συνάθροισης.....	65
3.1. Οι συνταγματικοί περιορισμοί.....	65
3.1.1. Περιορισμοί που αναφέρονται σε φορείς.....	65
3.1.2. Περιορισμοί καθιερωμένοι από τη διάταξη του άρθρ.5§1 του Συντάγματος.....	65
3.1.3. Απαγόρευση άσκησης του δικαιώματος σε ορισμένα άτομα.....	66
3.1.4. Περιορισμοί στο τρόπο άσκησης του δικαιώματος.....	68
3.1.5. Αναστολή του δικαιώματος.....	71
3.2. Οι νομοθετικοί περιορισμοί- Η επιφύλαξη του δικαιώματος.....	72
3.3. Οι ισχύοντες νομοθετικοί περιορισμοί.....	76
3.3.1. Οι περιορισμοί του δικαιώματος δημόσιας συνάθροισης σε κλειστό χώρο.....	76
3.3.2. Οι περιορισμοί του δικαιώματος δημόσιας υπαίθριας Συνάθροισης.....	77
4. Οι διεθνής κατοχύρωση.....	98
4.1. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.....	98
4.2. Η Ευρωπαϊκή Αναγνώριση.....	101
4.3. Τα Ξένα Συντάγματα.....	101
4.4. Τα άλλα Διεθνή Κείμενα.....	101
Επίλογος.....	102
Συμπεράσματα.....	107
Πηγές-Βιβλιογραφία.....	109

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία ασχολείται με το θεμελιώδες δικαίωμα της συνάθροισης. Αποτελεί μια συμβολή στην πλήρωση του κενού της ελληνικής νομικής επιστήμης, στην οποία δεν υπάρχει μια ειδική εργασία που να εξετάζει σφαιρικά την ισχύουσα συνταγματική και νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος αυτού. Ειδικότερα, αποτελεί καταρχήν μια συμβολή στην ερμηνεία των διατάξεων του άρθρ. 11 του ισχύοντος ελληνικού Συντάγματος και του Ν.Δ. 794/1971 «περί δημοσίων συναθροίσεων» που είναι ο πρώτος και μοναδικός ειδικός ελληνικός νόμος περί του δικαιώματος της συνάθροισης. Στην παρούσα εργασία, θα αναλυθεί το εν λόγω δικαίωμα μέσω της ιστορικής του εξέλιξης, της νομικής του φύσης, θα γίνει αναφορά στους φορείς και τους αποδέκτες του, στους τρόπους άσκησης του καθώς και στο πότε και γιατί αυτό το θεμελιώδες δικαίωμα κάποιες φορές υπόκειται σε περιορισμούς.

Η εργασία αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος εξετάζει την ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος της συνάθροισης και τη συνταγματική ρύθμισή του στον διεθνή χώρο. Συγκεκριμένα, το μέρος αυτό ασχολείται με την ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος της συνάθροισης στην Αγγλία και τη Γαλλία και τη σχετική ρύθμιση των Συνταγμάτων των άλλων συγχρόνων Κρατών και ιδίως των Κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στο ίδιο μέρος εξετάζεται και η διεθνής προστασία του δικαιώματος και, ειδικότερα, η προστασία του από τα γενικά και τα περιφερειακά διεθνή κείμενα περί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τέλος, εξετάζεται η ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος της συνάθροισης στην Ελλάδα και γίνεται μια εκτενέστερη αναφορά στο ελληνικό δίκαιο περί του δικαιώματος της συνάθροισης.

Το δεύτερο μέρος εξετάζει τους φορείς και αποδέκτες καθώς και το περιεχόμενο του δικαιώματος της συνάθροισης υπό το ισχύον Ελληνικό Σύνταγμα και την Ελληνική νομολογία.

Το τρίτο μέρος πραγματεύεται τους περιορισμούς του δικαιώματος της συνάθροισης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

«1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα, όπως συνέρχονται ησύχως και χωρίς όπλα.

2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για την δημοσία ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει».

Άρθρο 11 του Συντάγματος της Ελλάδας της 9 Ιουνίου 1975

Το άρθρο 11 του Συντάγματος κατοχυρώνει και προστατεύει το δικαίωμα του συνέρχεσθαι. Το δικαίωμα της συνάθροισης είναι ένα θεμελιώδες συλλογικό δικαίωμα και παράλληλα μικό εξαιτίας της ατομικής και συγχρόνως πολιτικής χροιάς του. Αναγνωρίζεται υπέρ φυσικών κυρίως προσώπων και έχει ως κύριο αποδέκτη το Κράτος, ενώ γίνεται δεκτό ότι εμφανίζει και έμμεση ενέργεια. Αναφορικά με το περιεχόμενό του, του αναγνωρίζεται θετικό και αρνητικό περιεχόμενο.

Κατά την ορθότερη και επικρατούσα άποψη συνάθροιση είναι η προσωρινή συγκέντρωση πολλών προσώπων στον ίδιο τόπο και χρόνο και η επιδίωξη από αυτά ορισμένου σκοπού. Η κυριότερη διάκριση της συνάθροισης είναι αυτή σε ιδιωτική και δημόσια.

Το δικαίωμα της συνάθροισης οροθετείται από την §1 του άρθρου 11 του Συντάγματος ενώ ως θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα υπόκειται, στους γενικούς συνταγματικούς περιορισμούς. Ειδικοί περιορισμοί του δικαιώματος κατοχυρώνεται στην § 2 του άρθρου 11. Η Αστυνομία υποχρεούται να ενεργεί, σύμφωνα με τις συνταγματικές επιταγές, και να προστατεύει το δικαίωμα αυτό, το οποίο, χρησιμεύει, όχι μόνον σαν έρεισμα για την άμυνα των υπολοίπων ελευθεριών, αλλά κυρίως σαν μέσο διεκδίκησης ομαδικών αξιώσεων κοινωνικών δικαιωμάτων.

Μολονότι το άρθρο 11 του Συντάγματος προβλέπει την έκδοση νόμου, που να ρυθμίζει τα των συναθροίσεων, μέχρι σήμερα δεν έχει εκδοθεί τέτοιος νόμος. Η έκδοσή του κρίνεται αναγκαία και επιβεβλημένη γιατί η αμφισβήτηση από τη θεωρία της ισχύος πολλών από τις διατάξεις που εφαρμόζονται σήμερα, προβληματίζει την Αστυνομία.

Λέξεις κλειδιά: δικαίωμα, συνάθροιση, άρθρο 11, Σύνταγμα, δημόσια, ιδιωτική

ABSTRACT

«1. The Greeks have the right, as they meet quietly and without difficulty. 2. Only in public outdoor gatherings may the Police be present. Outdoor meetings may be banned by a police authority's decision, in general if there is a serious risk to public security in a given area if there is a serious disruption of socio-economic life as defined by law».

Article 11 of the Greek Constitution of 9 June 1975

Article 11 of the Constitution enshrines and protects the right of assembly. The right of assembly is a fundamental collective right and, at the same time, mixed because of its individual and at the same time political tinge. It is recognized in favor of natural persons in particular and the main recipient of the state, while it is accepted that it also indirectly shows the energy. In terms of its content, it has positive and negative content. In the most correct and prevailing view, aggregation is the temporary gathering of many persons at the same place and time and the pursuit by them of a certain purpose. The main distinction of the rally is private and public.

The right of assembly is delimited by § 1 of Article 11 of the Constitution, and as a fundamental individual right is subject to general constitutional restrictions. Special limitations on the right are enshrined in § 2 of Article 11. The Police are obliged to act in accordance with the constitutional requirements and to protect this right, which serves not only as a basis for the defense of the other freedoms, an instrument claiming collective social rights claims. Although Article 11 of the Constitution provides for the adoption of a law regulating the gatherings, so far no such law has been adopted. Its adoption is deemed necessary and necessary because the Constitutional Court has questioned the validity of many of the provisions currently in force, is a matter of concern to the Police.

Key words: Right, Assembly, article 11, Constitution, public, private

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Συνάθροιση, κατά την έννοια του Συντάγματος, χαρακτηρίζεται «η σκόπιμος κατ' αρχήν και όχι τυχαία, προσωρινή επί το αυτό συνάντησις αξιολόγου αριθμού προσώπων, προς έκφρασιν ή ακρόασιν ανακοινώσεως ή γνώμης επί ορισμένου θέματος, ή προς διαδήλωσιν φρονημάτων ή αιτημάτων οιοδήποτε χαρακτήρος, ή προς λήψιν από κοινού αποφάσεων, ή προς από κοινού άσκησιν του δικαιώματος του αναφέρεσθαι».

Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης μαρτυρά και το θεμελιώδη χαρακτήρα του. Η τοποθέτησή του στην κορυφή της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου σημαίνει πως αυτό δε μπορεί να τροποποιηθεί παρά μόνο με ειδική διαδικασία που προβλέπει το συνταγματικό κείμενο. Πρόκειται για ένα δικαίωμα άμεσα συνυφασμένο με τη δημοκρατία, που προάγει την ελεύθερη βούληση και αναδεικνύει τη κοινή βούληση, και λόγω αυτής του της ιδιότητας έχει καταπατηθεί στο παρελθόν από απολυταρχικά καθεστώτα, αλλά και έχει γίνει αντικείμενο διεκδίκησης από πολιτικά και αγωνιστικά κινήματα.

Το Σύνταγμα δεν ορίζει την έννοια της συνάθροισης, αλλά όπως είναι δεκτό από τη νομολογία και την επιστήμη, αυτή συνίσταται στη συγκέντρωση ατόμων, προσωρινά και πάντα μετά από συνεννόηση, που αποβλέπει σε κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, που θα είναι η συζήτηση, ανταλλαγή και διαδήλωση απόψεων, αιτημάτων και φρονημάτων. Το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται συνταγματικά για τα φυσικά πρόσωπα (για τους Έλληνες και κατ' επέκταση για τους αλλοδαπούς), καθώς και για τα νομικά πρόσωπα, ωστόσο περιορισμένα.

Η κατοχύρωση του συνέρχεσθαι περιλαμβάνει την υπεράσπιση της συμμετοχής σε συνάθροιση, οργάνωση και διεύθυνση της, αλλά και της αρνητικής όψης του δικαιώματος, δηλαδή την αποχή από συνάθροιση.

Σήμερα, η άσκηση του αυτονόητου πλέον δικαιώματος της συνάθροισης διέπει σημαντικούς τομείς της κοινωνικής ζωής του ατόμου, καθώς ασκείται στα πλαίσια των εργασιακών σχέσεων, των εκλογικών δικαιωμάτων ακόμα και της μαθητικής ζωής

Το δικαίωμα της συνάθροισης, ή «ελευθερία του συνέρχεσθαι» κατά την παραδοσιακή ορολογία, που κατοχυρώνεται στο άρθρ.11 Συντ., είναι, μαζί με το δικαίωμα της συνένωσης ή «ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι», το αρχαιότερο δικαίωμα της συλλογικής ή ομαδικής δράσης στο ελληνικό συνταγματικό δίκαιο. Κοινό χαρακτηριστικό των δικαιωμάτων αυτών, στα οποία συγκαταλέγονται από το

1975 η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα απεργίας (άρθρ. 23 Συντ.), είναι ότι η άσκησή τους καθίσταται δυνατή μόνο με τη σύμπραξη περισσότερων προσώπων. Η ελευθερία της συνάθροισης καθιερώθηκε με το Σύνταγμα του 1864 και έκτοτε δεν έλειψε από τις προβλέψεις των μετέπειτα ελληνικών Συνταγμάτων. Είναι ενδεικτικό της απαρασάλευτης νομοθετικής στάσης του Έλληνα συντακτικού νομοθέτη το γεγονός ότι τα Συντάγματα του 1911 και εκείνο του 1952 επέμειναν στην αρχική νομοτεχνική διατύπωση. Βέβαια, το Σύνταγμα του 1927 - μόνον αυτό, χωρίς να ακολουθήσει τη σχετική πρόβλεψη το Σύνταγμα του 1952- εξάρτησε τη δυνατότητα απαγόρευσης των «εν υπαίθρῳ» συναθροίσεων, από τους ορισμούς του κοινού νομοθέτη. Το ισχύον Σύνταγμα συμπεριέλαβε, στο άρθρ. 11 παρ.1, το δικαίωμα συνάθροισης. Η αξίωση του συνταγματικού νομοθέτη η συνάθροιση να γίνεται ήσυχα και χωρίς όπλα, κατά γενική ομολογία, δεν συνιστά περιορισμό αλλά προϋπόθεση της άσκησης του δικαιώματος συνάθροισης. Με αντίθετη γνώμη ο Αρ. Μάνεσης, όπου την ρήτρα «ησύχως και αόπλως» του άρθρου 11 §1 του Συντάγματος εισφέρει ως παράδειγμα άμεσου περιορισμού. Πράγματι, η αξίωση αυτή, αποτελεί ειδικότερη έκφραση της γενικής ισχύος ρήτρας άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων υπό την αυτονόητη υποχρέωση τήρησης του καθήκοντος νομοταγούς συμπεριφοράς.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΗΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ

1. Η έννοια και ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος της συνάθροισης στο εξωτερικό και στην Ελλάδα και η διεθνής προστασία

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι εμφανίστηκε πρώτα νομολογικά στην Αγγλία ως παρεπόμενο της ελευθερίας του λόγου. Διακηρύχθηκε για πρώτη φορά στην Αμερικανική και στη Γαλλική Επανάσταση. Η Α΄ Αναθεώρηση (1971) του ομοσπονδιακού συντάγματος των Η.Π.Α. απαγόρευσε στο Κογκρέσο να ψηφίζει νόμους που περικλύπτουν το δικαίωμα του λαού να συναθροίζεται ειρηνικά.

Η διατύπωση της ελευθερίας της συνάθροισης που υιοθετήθηκε ευρύτατα από τα μεταγενέστερα Συντάγματα είναι του βελγικού συνταγματικού κειμένου του 1831. Από αυτό καθώς και από το δανικό Σύνταγμα του 1849 εισήχθη για πρώτη φορά στην Ελλάδα η κατοχύρωση της ελευθερίας της συνάθροισης στο Σύνταγμα του 1864 και παρέμεινε αναλλοίωτη μέχρι το 1952. Το άρθρο 11 του Συντάγματος περιέχει προσθήκες διευρυντικές ή περιοριστικές της ελευθερίας που καθιστούν τη ρύθμιση στο σύνολό της λιγότερο φιλελεύθερη από προγενέστερες συνταγματικές διατάξεις. Μέχρι που η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 εξέδωσε τους πρώτους ειδικούς νόμους περί συνάθροισης, τα σχετικά θέματα ρυθμιζόνταν από αστυνομικούς κανονισμούς.

Στη συνέχεια, παρατίθεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή στις χώρες του εξωτερικού, ξεκινώντας από την γενέτειρα του δικαιώματος της συνάθροισης, την Αγγλία, τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, στην Γαλλία, στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, στα άλλα σύγχρονα Κράτη (Αυστρία, Δανία, Ιρλανδία, Κύπρος κλπ.) και τέλος στην Ελλάδα.

1.1. Το δικαίωμα της συνάθροισης στην Αγγλία

Το δικαίωμα της συνάθροιση στην Αγγλία¹ (freedom of assembly) δεν κατοχυρώνεται ρητά με αυστηρό Σύνταγμα², όπως συμβαίνει με τα υπόλοιπα Κράτη, αλλά απορρέει ως δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας και της ελευθερίας του λόγου³. Σύμφωνα με τον Dicey, «το δικαίωμα της συνάθροισης δεν είναι τίποτα άλλο παρά το αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο τα Δικαστήρια εξετάζουν την προσωπική ελευθερία και την ελευθερία του λόγου. Δεν υπάρχει ειδικός νόμος που επιτρέπει στους πολίτες να συγκεντρωθούν στην ύπαιθρο ή σε οπουδήποτε άλλο χώρο για κάποιο νόμιμο σκοπό και κατά νόμιμο τρόπο. Δίνει, όμως, σε κάθε πολίτη το δικαίωμα της ελευθερία της ατομικής του διακίνησης, χωρίς να παραβιάσει τον ιδιόκτητο χώρο κάποιου άλλου συμπολίτη του, αλλά και της ελευθερίας του λόγου του, χωρίς ο λόγος του να είναι υβριστικός ή στασιαστικός. Κατά το πνεύμα των διατάξεων του «Μεγάλου Χάρτη των Ελευθεριών» (Magna Carta Libertatum) οι Άγγλοι μπορούν να συνέρχονται ελεύθερα αρκεί να μη διαταράσσουν την «ειρήνη του Βασιλιά», να μη διαταράσσουν δηλαδή τη δημόσια ησυχία. Με το νόμο του Habeas Corpus του 1679 έγιναν ορισμένες προσπάθειες νομοθετικής ρύθμισης του δικαιώματος της συνάθροισης, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν ο περιορισμός του δικαιώματος ώστε να μη δημιουργείται με την άσκηση του κίνδυνος για τη βασιλική εξουσία. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, παραβιάσεις των νόμων αυτών στοιχειοθετούσαν εγκλήματα εσχάτης προδοσίας με την επιβολή θανατικής ποινής.

1. Κατά το άρθρο 39 του Μεγάλου Χάρτη των Ελευθεριών «Κανένας ελεύθερος άνθρωπος θα συλλαμβάνεται, ή θα φυλακίζεται, ή θα εξορίζεται, ή θα κακοποιείται με οποιονδήποτε τρόπο, ούτε θα στραφούμε εναντίον του, ούτε θα τον καταδιώξουμε, παρά μόνο σύμφωνα με τη νόμιμη κρίση των ομοίων του ή σύμφωνα με το νόμο της Χώρας». Βλ. Α. Ράικου, ΟΡ. cit., σ. 97.- Βλ. το κείμενο του Μεγάλου Χάρτη των Ελευθεριών στη λατινική γλώσσα με ελληνική μετάφραση εις Χ. Σγουρίτσα, Ο Μέγας Χάρτης των Ελευθεριών, σ. 24 επ. • σε αποσπάσματα σε ελληνική μετάφραση εις Κ. Μαυριά - Α. Παντελή, Συνταγματικά Κείμενα Ελληνικά και Ξένα, 1981, σ. 391 επ. • και στην αγγλική γλώσσα εις Α. Peaslee, Constitutions of Nations, τ. III, έκδ. 3η, 1968, σ. 1014 επ.

2. Κατά τον Blackstone (ΟΡ. cit., τ. I, σ. 338) ο όρος «ειρήνη του βασιλιά» προήλθε από το βασιλιά Lambard Eirenach 12 ο οποίος, λόγω των αρμοδιοτήτων του και της βασιλικής αξιοπρέπειας, ήταν ο κύριος φύλακας της ειρήνης σε όλη την έκταση του βασιλείου του και συνεπώς μπορούσε να παραχωρήσει σε οποιοδήποτε άλλο όργανο το έργο της διατήρησης της ειρήνης και της τιμωρίας αυτών που τη διαταράσσουν.

3. Κάποιες νομοθετικές ρυθμίσεις έγιναν επί Εδουάρδου I το 1305, Ριχάρδου II το 1391 και Εδουάρδου III (1327-1337).

Νέα περιοριστικά μέτρα του δικαιώματος της συνάθροισης επιβλήθηκαν από τον Cromwell, που τελικά κατέληξαν στην κατάργησή του. Η απαγόρευση των συναθροίσεων σε δημόσιους χώρους συνεχίστηκε και μετά την Παλινόρθωση, επί Καρόλου II (Νόμος του 1676), αν και αναγνωρίστηκε στους πολίτες το δικαίωμα να συνέρχονται για τη σύνταξη αναφοράς πολιτικού περιεχομένου προς το Βασιλιά ή το Κοινοβούλιο⁴. Με το νόμο του Habeas Corpus ("Habeas Corpus Act") του 1679 και τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων ("Bill of Rights")⁵ του 1689 η προσωπική ελευθερία και η ελευθερία του λόγου κατοχυρώθηκαν πλήρως και κατ' επέκταση το δικαίωμα της συνάθροισης επανεργοποιήθηκε.

Την πρώτη επίσημη εμφάνιση του δικαιώματος της συνάθροισης στην Αγγλία, αλλά και διεθνώς, αποτελεί ο Riot Act του 1714 επί Γεωργίου I. Το 1769 πραγματοποιείται η πρώτη δημόσια συνάθροιση στην Αγγλία κατά την οποία οι Άγγλοι συζήτησαν με ένταση για τα πολιτικά τους δικαιώματα. Αφορμή για τη συνάθροιση αυτή ήταν η μειωτική για τους Άγγλους ειρήνη της Aix-la-Chapelle, μετά τον πόλεμο εναντίον της Γαλλίας (1740-1748). Η καθημερινή σχεδόν πραγματοποίηση συναθροίσεων, καθώς και το ενδιαφέρον των Άγγλων για την εσωτερική πολιτική των κυβερνήσεων, αλλά κυρίως το γεγονός ότι η κοινή γνώμη άρχισε να αναδεικνύεται σε πρωταρχικό παράγοντα διαμόρφωσης της πολιτικής της χώρας ανησύχησαν ζωηρά το Βασιλιά Γεώργιο III, ο οποίος, έχοντας υπόψη το παράδειγμα της Γαλλικής Επανάστασης και φοβούμενος ανάλογες εξελίξεις, απαγόρευσε με νόμο το 1795 κάθε δημόσια συνάθροιση για συζήτηση πολιτικών και θρησκευτικών ζητημάτων. Η νομοθεσία του Γεωργίου III τροποποιήθηκε το 1846 από τη Βασίλισσα Βικτώρια, η οποία μετρίασε τις βαριές ποινές που εκείνη προέβλεπε, ενώ οι επόμενοι βασιλείς Εδουάρδος ο VII και Γεώργιος V ανέχθηκαν τις συναθροίσεις.

4. Ήδη η βασίλισσα Καρολίνα, σύζυγος του βασιλιά Γεωργίου II, με τον Tumultuous Petitioning Act του 1661 είχε περιορίσει τα δικαιώματα αναφοράς και συνάθροισης, καθορίζοντας σε είκοσι τον ανώτατο επιτρεπόμενο αριθμό ατόμων που μπορούσαν να απευθύνουν από κοινού αναφορές στο Βασιλιά ή στο Κοινοβούλιο και σε δέκα τον αριθμό των ατόμων που επιτρεπόταν να επισκεφθούν το Βασιλιά ή το Κοινοβούλιο προκειμένου να υποβάλλουν αναφορές ή παράπονα. Βλ. M. Baffrey, *OP. cit.*, σ. 19.

5. « Ότι η ελευθερία του λόγου και οι συζητήσεις και διαδικασίες στο Κοινοβούλιο πρέπει να μην αποτελούν αντικείμενο καταγγελίας ή ελέγχου ενώπιον οποιουδήποτε δικαστηρίου ή σε χώρο εκτός του Κοινοβουλίου». Βλ. το κείμενο της Διακήρυξης (αποσπάσματα) σε ελληνική μετάφραση εις Κ. Μαυριά – Α. Παντελή, *op.cit.*, σ.396 επ., στην ισχύουσα διατύπωσή της στην επίσημη συλλογή "Statutes in Force", τ.106 (Rights of the Subject I: I), 1979.

Επι βασιλείας Εδουάρδου VII και λόγω των έντονων φεμινιστικών διεκδικήσεων ψηφίστηκε ο νόμος περί δημοσίων συναθροίσεων ("Public meeting Acts") του 1908. Αργότερα, λόγω της απειλής του πολέμου το 1914 ψηφίστηκε ο νόμος «περί της άμυνας του Βασιλείου» ("Defense of the Realm Act") σύμφωνα με τον οποίον εξουσιοδοτήθηκαν ο Βασιλιάς και η Κυβέρνηση να εκδίδουν διατάγματα για τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης και την άμυνα του Βασιλείου. Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και λόγω του κινδύνου εξάπλωσης και στην Αγγλία φασιστικών ιδεών επέβαλε την λήψη επιπρόσθετων μέτρων για την καλύτερη διασφάλιση της δημόσιας τάξης και την ψήφιση του νόμου γνωστού ως Public Order Act του 1936.

Οι σύγχρονες μορφές κοινωνικών αναταραχών, όπως φυλετικές και αντιρατσιστικές διαδηλώσεις, διαδηλώσεις κατά του πολέμου του Βιετνάμ, οι τελευταίες απεργίες των μεταλλωρύχων αλλά και φαινόμενα χουλιγκανισμού, οδήγησαν την κυβέρνηση Thatcher το 1986 στην ψήφιση του νέου Public Order Act, για καλύτερη και αποτελεσματικότερη προστασία της δημόσιας τάξης. Στο Α΄ μέρος του νόμου (τμ.1-10) καταργούνται τα αδικήματα της παράνομης συνάθροισης (unlawful assembly) και "rout"⁶. Τροποποιούνται οι έννοιες της στασιαστικής συνάθροισης (riot), που γίνεται στενότερη από ότι στο παρελθόν⁷, και της "affray"⁸ που αντίθετα διευρύνεται, κυρίως λόγω του φαινομένου του χουλιγκανισμού στα γήπεδα. Τέλος, καθιερώνεται η έννοια της "violent disorder", που αντικαθιστά την έννοια της παράνομης συνάθροισης⁹.

6. Κατά την απόφαση Regina v. Cunninghame, Graham and Burns (βλ. αυτήν εις G. Wilson, OP. cit., σ. 689) παράνομη χαρακτηρίζεται η «συνάθροιση (τριών τουλάχιστον) ατόμων που έχουν πρόθεση να πραγματοποιήσουν ένα κοινό σκοπό νόμιμο ή παράνομο κατά τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργήσουν στα άτομα που βρίσκονται γύρω από τη συνάθροιση την πεποίθηση ότι αποτέλεσμα των ενεργειών τους μπορεί να είναι διατάραξη της ειρήνης». "Rout" χαρακτηρίζεται μια παράνομη συνάθροιση, της οποίας τα μέλη έχουν ήδη κάνει ένα πρώτο βήμα για την εκτέλεση παράνομης και αντίθετης προς τη δημόσια ησυχία συμπεριφοράς. Βλ. και W. Blackstone, OP. cit., τ. IV, σ. 146 επ.

7. Μέχρι τότε "riotous" συνάθροιση χαρακτηριζόταν εκείνη κατά την οποία τρία ή περισσότερα άτομα είχαν για κοινό σκοπό να προκαλέσουν διατάραξη της κοινής ησυχίας ή τρόπο στο κοινό και τα οποία είχαν αρχίσει να πραγματοποιούν το σκοπό τους κατά το νέο ορισμό απαιτείται η παρουσία δώδεκα τουλάχιστον ατόμων, τα οποία χρησιμοποιούν ή απειλούν να χρησιμοποιήσουν βία για την πραγματοποίηση ενός κοινού σκοπού. Βλ. W. Blackstone, OP. cit., τ. IV, σ. 146- O.H. Phillips, OP. cit., σ. 555.

8. Μέχρι τότε "affray" αποτελούσε παράνομη συμπλοκή ή επίδειξη δύναμης από ένα ή περισσότερα άτομα για εκφοβισμό των παρευρισκομένων σε ιδιωτικό ή δημόσιο χώρο. Κατά τον Public Order Act του 1986 ένοχο του αδικήματος της "affray" θεωρείται το άτομο που χρησιμοποιεί ή απειλεί να χρησιμοποιήσει βία εναντίον άλλου παρευρισκομένου ατόμου.

9. Το αδίκημα της "violent disorder" διαπράττεται όταν τρία ή περισσότερα άτομα χρησιμοποιούν ή απειλούν να χρησιμοποιήσουν βία και η συμπεριφορά τους θα μπορούσε να προκαλέσει σε ένα παρευρισκόμενο άτομο φόβο για την προσωπική του ασφάλεια. Βλ. O.H. Phillips, OP. cit., σ.556.

Το Β' Μέρος (τμ. 11- 16) αναφέρεται στις πορείες και συναθροίσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνει και τις διαδηλώσεις καθώς και τα δικαιώματα των αστυνομικών αρχών σχετικά με αυτές. Συγκεκριμένα, καθιερώνεται (τμ. 11) υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης των πορειών• καθιερώνεται (τμ. 12) δικαίωμα των αστυνομικών αρχών να επιβάλλουν περιορισμούς ως προς το χρόνο και το χώρο των πορειών καθώς και δικαίωμα απαγόρευσής τους (τμ. 13). Τέλος, επιβάλλονται περιορισμοί και στον τρόπο διοργάνωσης και πραγματοποίησης των δημοσίων συναθροίσεων (τμ. 14).

1.2. Το δικαίωμα της συνάθροισης στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

1.2.1. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από την ομοσπονδιακή Διακήρυξη Δικαιωμάτων

Το δικαίωμα της συνάθροισης (right of assembly) περιελήφθη στη «Διακήρυξη Δικαιωμάτων» ("Bill of Rights"), η οποία προστέθηκε στο ομοσπονδιακό Σύνταγμα (1787) με τις δέκα (ακριβέστερα οκτώ) πρώτες Τροποποιήσεις (Amendments) του 1791. Το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται ρητά από 1^η Τροποποίηση που ορίζει τα εξής: «Το Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο (Congress) δε θα ψηφίζει νόμο που προσβάλλει το δικαίωμα του λαού να συνέρχεται ήσυχα». Το δικαίωμα κατοχυρώνεται από τη διάταξη αυτή μόνο απέναντι στο ομοσπονδιακό Κράτος. Το δικαίωμα κατοχυρώνεται όλες σχεδόν τις ομόσπονδες πολιτείες από τη γενική διάταξη της 14^{ης} τροποποίησης του 1868 κατά την οποία «ούτε οποιαδήποτε Πολιτεία θα στερήσει τη ζωή, την ελευθερία ή την ιδιοκτησία οποιουδήποτε προσώπου, χωρίς την τήρηση της πρέπουσας νόμιμης διαδικασίας» (Due Process Clause). Την κατοχύρωση του δικαιώματος από την 1^η και 14^η τροποποίηση απέναντι αντίστοιχα στο ομοσπονδιακό Κράτος και στις ομόσπονδε πολιτείες δέχεται και η νομολογία του Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου. Η πρώτη τροποποίηση κατοχυρώνει ρητά το δικαίωμα αυτό απέναντι σε προσβολή από το ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο.

1.2.2. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από τις Διακηρύξεις δικαιωμάτων των Συνταγμάτων των ομόσπονδων Πολιτειών

Το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται ρητά από όλες σχεδόν τις «Διακηρύξεις Δικαιωμάτων» οι οποίες περιλαμβάνονται στα Συντάγματα των ομόσπονδων Πολιτειών. Το δικαίωμα περιλαμβάνεται μαζί με το δικαίωμα της αναφοράς (right of

petition) στην ίδια διάταξη των Διακηρύξεων αυτών. Ορισμένες Διακηρύξεις περιέχουν διάταξη ανάλογη με την προπαρατεθείσα διάταξη της ομοσπονδιακής Διακήρυξης. Η διατύπωση της διάταξης των άλλων Διακηρύξεων είναι διαφορετική, αναφέρει δηλαδή και το σκοπό του δικαιώματος και συγκεκριμένα «το κοινό καλό των πολιτών» ("for the common good", "for their common good", "to consult for the common good", "to consult for their common good", "to consult upon the common").

1.3. Το δικαίωμα της συνάθροισης στη Γαλλία

Η Γαλλική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη του 1789 δεν περιέλαβε ρητή διάταξη για το δικαίωμα της συνάθροισης. Κατά τον J. Rivero η ελευθερία της συνάθροισης ως συλλογική ελευθερία ήταν ασυμβίβαστη με το πνεύμα του ατομικισμού από το οποίο διαπνεόταν η Γαλλική Επανάσταση. Εντούτοις, το σχέδιο Διακήρυξης της Επιτροπής των Πέντε¹⁰ που συνέταξε ο Mirabeau και παρουσιάστηκε στην Εθνοσυνέλευση στις 17 Αυγούστου 1789, περιελάμβανε στο άρθρ.10 το δικαίωμα της συνάθροισης. Κατά τη διάταξη αυτή «Δεν πρέπει οι πολίτες να στερηθούν το δικαίωμα να συνέρχονται νόμιμα για να ενημερώνονται για τις δημόσιες υποθέσεις, να δίνουν οδηγίες στους εντολείς τους ή για να ζητούν τη θεραπεία των παραπόνων τους, γιατί κάτι τέτοιο θα προσέλαβε τα δικαιώματά τους». Το σχέδιο αυτό απορρίφθηκε γιατί δεν ανταποκρινόταν στις επιθυμίες της Συνέλευσης, ενώ εγκρίθηκε το σχέδιο Διακήρυξης της ΣΤ΄ Επιτροπής το οποίο δεν περιείχε το δικαίωμα της συνάθροισης. Όμως, το δικαίωμα της συνάθροισης, υποστηρίχθηκε ότι απέρρεε από το φυσικό δίκαιο ή έμμεσα από το άρθρ.11 της διακήρυξης που καθιέρωνε την ελευθερία έκφρασης των σκέψεων και των ιδεών. Το διάταγμα της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1789 στο άρθρ.62 αναγνώρισε στους πολίτες το δικαίωμα «να συνέρχονται ειρηνικά και χωρίς όπλα σε ειδικές συναθροίσεις για να απευθύνουν αιτήσεις ή αναφορές στις δημοτικές αρχές.

10. Η επιτροπή των Πέντε συστάθηκε στις 13-8-1789 και την αποτελούσαν ο Demeunier, ο επίσκοπος της Langres Luzerne, ο Tronchet, ο Mirabeau, και ο Redon. Βλ. La Declaration des Droits de l' Homme, Paris, 1901, σ.40 επ.

«Η ατομοκεντρική αντίληψη είναι διάχυτη στο κείμενο της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του 1789. Το άτομο θεωρείται ως η αρχή και το τέλος κάθε κρατικής οργάνωσης, τα δε ατομικά δικαιώματα ως έμφυτα, απαράγραπτα και αναπαλλοτρίωτα που απορρέουν από το φυσικό δίκαιο. Πάντως η Διακήρυξη του 1789 περιορίζεται κυρίως στη δογματική εξαγγελία των ατομικών δικαιωμάτων. Ο λεγόμενος “κλαστικός κατάλογος” των θεμελιωδών δικαιωμάτων που διαμορφώθηκε από την Διακήρυξη του 1789 και από το Σύνταγμα του 1791 περιλαμβάνει τα εξής ατομικά δικαιώματα: α) την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια β) το άσυλο της κατοικίας γ) την ελευθερία έκφρασης και στοχασμών και του τύπου δ) τη θρησκευτική ελευθερία- ελευθερία συνειδήσεως ε) το απόρρητο των επιστολών (στ) την ελευθερία της εκπαίδευσέως ζ) το δικαίωμα της συνάθροισης η) το δικαίωμα υποβολής αναφοράς στις αρχές θ) το απαραβίαστο της ιδιοκτησίας και ι) την ισότητα υπό όλες τις μορφές. Αργότερα προστέθηκε και το δικαίωμα του συνεταιρισμού. Ο σκοπός δεν είναι η κοινωνία αλλά ο άνθρωπος ως άτομο. Η ελευθερία της συνάθροισης και το δικαίωμα της αναφοράς κατοχυρώθηκαν από το Σύνταγμα του 1791 στο πρώτο κεφάλαιο υπό το τίτλο “θεμελιώδεις διατάξεις που διασφαλίζονται από το Σύνταγμα”. Ο τίτλος 1 παράγραφος 2 του Συντάγματος του 1791 ορίζει: “Σύνταγμα εγγυάται... την ελευθερία των πολιτών να συνέρχονται ήρεμα και άοπλα εφόσον συμμορφώνονται τους αστυνομικούς νόμους (διατάξεις)»¹¹. Το Σύνταγμα του 1781 καθιέρωσε για πρώτη φορά την «ελευθερία των πολιτών να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα τηρώντας τους νόμους της αστυνομίας». Το Σύνταγμα του 1795 δεν αναφερόταν ρητά στο δικαίωμα της συνάθροισης. Τα Συντάγματα του 1799, 1802 και 1804, όπως άλλωστε και οι Χάρτες του 1814 και 1830, δεν περιλάμβαναν σχετική διάταξη και μόνο ο Ποινικός Κώδικας του 1810 αναφερόταν εκ νέου στις συναθροίσεις¹².

11. «Οι Γαλλικές διακηρύξεις των δικαιωμάτων του 18^{ου} αιώνα», Νικολόπουλου Ηλία, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 1991.

12. Κατά το άρθρ. 291 «Καμιά ένωση πλέον των είκοσι ατόμων της οποίας σκοπός είναι η διοργάνωση συναθροίσεων όλες ή ορισμένες ημέρες και η ενασχόληση με θέματα θρησκευτικά, πολιτικά ή άλλα, δεν μπορεί να συσταθεί χωρίς την έγκριση της κυβέρνησης και υπό τις προϋποθέσεις που θα της επιβάλλει η δημόσια εξουσία. Στον αριθμό των παραπάνω ατόμων δεν υπολογίζονται αυτά που διαμένουν στο οίκημα όπου συνέρχεται η ένωση». Η ρύθμιση αυτή, παρότι δεν ήταν ιδιαίτερα επιτυχής γιατί επέτρεπε την αναβίωση των μυστικών ενώσεων σε ομίλους μικρότερους των είκοσι ατόμων, ίσχυσε με ορισμένες τροποποιήσεις μέχρι την Επανάσταση του 1830. Βλ. L. Gervais, OP. cit., σ. 28 επ.

Η ρύθμιση του Ποινικού Κώδικα αποδείχτηκε αναποτελεσματική για το καθεστώς, ενώ τα αιματηρά γεγονότα της 5^{ης} και 6^{ης} Ιουνίου 1832 στο Παρίσι στάθηκαν αφορμή για να συνειδητοποιήσει η πολιτική εξουσία ότι ο βασικός κίνδυνος για το καθεστώς προερχόταν από τις ενώσεις κάθε μορφής και όχι από τις συναθροίσεις. Απόρροια της διαπίστωσης αυτής ήταν η ψήφιση του νόμου της 10^{ης} Απριλίου 1834 που ρύθμιζε κατά τρόπο αυστηρό αποκλειστικά και μόνο τη σύσταση ενώσεων. Οι συναθροίσεις πλέον δε ρυθμίζονταν ούτε από τον Ποινικό Κώδικα αλλά ούτε και από το νόμο του 1834, παρά μόνο από τους νόμους της Επανάστασης. Το καθεστώς αυτό των συναθροίσεων ίσχυσε μέχρι την απόπειρα κατά του Λουδοβίκου-Φιλίππου από τον Fieschi το 1830. Μετά την απόπειρα αυτή, οι δημόσιες συναθροίσεις απαγορεύτηκαν ξανά και οι ιδιωτικές συναθροίσεις ελέγχονται αυστηρά από την αστυνομία.

Το Σύνταγμα του 1848 αναφερόταν ρητά στο δικαίωμα της συνάθροισης στο άρθρ. 8, το οποίο όριζε ότι: «οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα. Η άσκηση των δικαιωμάτων αυτών έχει σαν όρια τα δικαιώματα ή την ελευθερία του άλλου και τη δημόσια ασφάλεια». Κατ' εφαρμογήν της διάταξης αυτής εκδόθηκε ο νόμος της 19^{ης} Ιουνίου 1849, ο οποίος διατηρήθηκε σε ισχύ με διαδοχικές παρατάσεις μέχρι το 1852 και απαγόρευσε τις δημόσιες συναθροίσεις που έθεταν σε κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια.

Το Σύνταγμα του 1852 δεν περιείχε Διακήρυξη Δικαιωμάτων αλλά παρέπεμπε στο άρθρ. 1 στις «θεμελιώδεις αρχές που διακηρύχθηκαν το 1789 και που αποτελούν τη βάση του δημοσίου δικαίου των Γάλλων». Κατά τον Marcel-Louis Degrenne η διάταξη αυτή σημαίνει ότι αναγνωριζόταν μεν μια γενική αρχή της ελευθερίας, πλην όμως η υλοποίησή της εξαρτιόταν από την ομαλοποίηση του καθεστώτος. Έτσι, όσον αφορά τις δημόσιες συναθροίσεις το καθεστώς τους φιλελευθεροποιήθηκε με το νόμο της 6ης Ιουνίου 1868 «περί δημοσίων συναθροίσεων».

Κατά το άρθρ.1 του νόμου «οι δημόσιες συναθροίσεις μπορούν να πραγματοποιούνται χωρίς προηγούμενη άδεια, υπό τις προϋποθέσεις των επομένων άρθρων». Σε αυτή τη φιλελεύθερη αρχή, που είχε μάλλον αγγλική προέλευση, η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου προέβλεπε μια σημαντική εξαίρεση σε ό,τι αφορούσε τις συναθροίσεις πολιτικού ή θρησκευτικού περιεχομένου, για τις οποίες εξακολούθησε να απαιτείται προηγούμενη άδεια των αρχών.

Για όλες τις συναθροίσεις ήταν απαραίτητη προηγούμενη γνωστοποίηση προς τον αστυνομικό διευθυντή, για το Παρίσι, και προς το νομάρχη ή αναπληρωτή νομάρχη για τα διαμερίσματα, οι δε συναθροίσεις δεν μπορούσαν να πραγματοποιηθούν παρά μόνο μετά παρέλευση διαστήματος τριών πλήρων ημερών από την ημερομηνία γνωστοποίησης της συνάθροισης προς τις αρμόδιες αρχές. Η ίδια αρχή, κατά το άρθρ. 13, είχε δικαίωμα να αναβάλλει κάθε συνάθροιση πού η πραγματοποίησή της μπορούσε να διασαλεύσει την τάξη ή να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια. Αντίθετα, δικαίωμα απαγόρευσης είχε ο Υπουργός των Εσωτερικών. Τέλος, δικαίωμα διάλυσης της συνάθροισης είχε ο δικαστικός ή διοικητικός υπάλληλος που είχε δικαίωμα παράστασης στη συνάθροιση κατά το άρθρ. 5 του νόμου, αν το προεδρείο της συνάθροισης επέτρεπε να συζητηθούν θέματα ξένα προς το σκοπό της ή αν η συνάθροιση μεταβαλλόταν σε ταραχώδη.

Οι συνταγματικοί νόμοι του 1875 δεν αναφέρονταν στο δικαίωμα της συνάθροισης. Κατά την περίοδο όμως της ΙΙΙ Δημοκρατίας ψηφίστηκε ο βασικός νόμος του 1881 περί του δικαιώματος της συνάθροισης, ο οποίος αποτελεί καταρχήν και το ισχύον δίκαιο των συναθροίσεων στη Γαλλία. Ο νόμος αυτός που προήλθε από τις προτάσεις Naquet και Louis Blanc σημαδεύει μια συγκεκριμένη εποχή του καθεστώτος η οποία είναι γνωστή σαν «η Δημοκρατία στους δημοκράτες» (1877-1879) και χαρακτηρίζεται από μια προσπάθεια εγκατάλειψης της προηγούμενης άδειας. Σύμφωνα με το άρθρ. 1 του νόμου «Οι δημόσιες συναθροίσεις είναι ελεύθερες. Μπορούν να πραγματοποιούνται χωρίς προηγούμενη άδεια». Ο νόμος του 1881 καταργεί τελείως το σύστημα της προηγούμενης άδειας, αλλά διατηρεί την υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης. Η γνωστοποίηση έχει σαν σκοπό αφενός μεν τη δυνατότητα λήψης μέτρων, αφετέρου δε να προφυλάσσει την ίδια τη συνάθροιση από ενδεχόμενες ταραχές, αφού οι διοργανωτές μπορούν να υπολογίζουν στην προστασία της αστυνομίας. Πρέπει δε να υπογράφεται από δύο πρόσωπα τα οποία απολαμβάνουν τα αστικά και πολιτικά τους δικαιώματα και από τα οποία το ένα πρέπει να διαμένει στο δήμο όπου γίνεται η συνάθροιση. Η δήλωση γίνεται με απόδειξη παραλαβής, για μεν το Παρίσι προς τον αστυνομικό διευθυντή, για δε τους νομούς προς το νομάρχη ή αναπληρωτή νομάρχη, αν πρόκειται για πρωτεύουσα νομού ή όχι αντίστοιχα, και για τους δήμους προς το δήμαρχο. Τέλος, η συνάθροιση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο μετά παρέλευση 24 ωρών ή 2 ωρών, αν πρόκειται για προεκλογικές συναθροίσεις.

Η συνάθροιση υπό την ισχύ του νόμου του 1881, όπως και υπό την ισχύ του προηγούμενου νόμου, πρέπει να διαθέτει προεδρείο αποτελούμενο από τρία τουλάχιστον πρόσωπα επιφορτισμένα με την τήρηση της τάξης. Σε αυτήν παρίσταται και αντιπρόσωπος δημόσιας εξουσίας, διοικητικός υπάλληλος ή αστυνομικό όργανο, που ορίζεται από το διευθυντή της αστυνομίας, νομάρχη ή δήμαρχο, ανάλογα με την περιοχή που γίνεται η συνάθροιση. Το άτομο αυτό δεν είναι υποχρεωμένο να φέρει διακριτικό σήμα παρά μόνο στην περίπτωση που θελήσει να διαλύσει τη συνάθροιση. Το νομοθετικό αυτό πλαίσιο ίσχυσε από το 1881 μέχρι το 1907. Με το νόμο της 2^{ας} Ιανουαρίου 1907 απλουστεύτηκε το καθεστώς των θρησκευτικών συναθροίσεων, ενώ με το νόμο της 28ης Μαρτίου 1907 καταργήθηκε η υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης για κάθε μορφής συνάθροιση, πολιτική ή θρησκευτική, κάτω από την έντονη πίεση της Καθολικής Εκκλησίας και ιδίως του Πάπα Πίου X. Δεν είναι έτσι υπερβολική η διαπίστωση ότι ο πλέον αυταρχικός Ποντίφικας επέβαλε την πλήρη φιλελευθεροποίηση των συναθροίσεων. Πρέπει πάντως να διευκρινιστεί ότι καταργήθηκε μόνο η προηγούμενη γνωστοποίηση προς τις αρχές. Αντίθετα, διατηρήθηκαν οι διατυπώσεις του νόμου του 1881 περί υπάρξεως προεδρείου και παρουσίας αντιπροσώπου της δημόσιας εξουσίας καθώς, και το κυριότερο, το άρθρ. 6 που απαγόρευε τις συναθροίσεις σε δημόσιο δρόμο.

Η υπόθεση Benjamin του 1933 αποτέλεσε καθοριστικό σταθμό στον τρόπο αντιμετώπισης των δημοσίων συναθροίσεων και σηματοδότησε την ιστορική εξέλιξή τους προσδίδοντας στο δικαίωμα της συνάθροισης μια μοναδική σπουδαιότητα. Μέχρι το 1935 η κεντρική διοίκηση έμεινε πιστή στο γράμμα και το πνεύμα του νόμου του 1881, δηλαδή στην πλήρη σχεδόν ελευθερία των συναθροίσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης αυτής κατά τη χρονική εκείνη περίοδο ήταν οι τρεις εγκύκλιοι του Υπουργού των Εσωτερικών Chautemps της 25^{ης} Σεπτεμβρίου και 7^{ης} Νοεμβρίου 1924 και της 13^{ης} Φεβρουαρίου 1925, με τις οποίες συνιστούσε τη λήψη μέτρων για την προστασία των συναθροίσεων από αντισυναθροίσεις.

1.4. Το δικαίωμα της συνάθροισης της ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας

Το δικαίωμα της συνάθροισης (Versammlungsfreiheit) κατοχυρώθηκε στο ομοσπονδιακό Σύνταγμα της 28^{ης} Μαρτίου 1849 (το ονομαζόμενο "Paulskirchenverfassung"), με το άρθρ.161. Το άρθρο αυτό, κατοχύρωνε το δικαίωμα της συνάθροισης υπέρ των Γερμανών και όριζε ότι: «οι Γερμανοί έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα χωρίς να απαιτείται ειδική άδεια. Υπαίθριες συναθροίσεις του λαού μπορούν να απαγορευτούν λόγω επικειμένου κινδύνου για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια». Η ρύθμιση αυτή του δικαιώματος της συνάθροισης επαναλήφθηκε αργότερα σε λεπτομερέστερη διατύπωση, κυρίως όσον αφορά τις υπαίθριες συναθροίσεις, στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης του 1919 και ειδικότερα, στο άρθρ.123 του Συντάγματος. Ο Θεμελιώδης Νόμος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας της 23^{ης} Μαΐου 1949 επανέλαβε εν μέρει τη ρύθμιση του Συντάγματος της Βαϊμάρης, και πιο συγκεκριμένα, στο άρθρ.8. Βάσει της γενικής αυτής συνταγματικής εξουσιοδότησης εκδόθηκε ο νόμος «περί συναθροίσεων και πορειών» (Gesetz über Versammlungen und Aufzüge) της 15^{ης} Νοεμβρίου 1978, όπως τροποποιήθηκε με το νόμο της 18^{ης} Ιουλίου 1985, που ρυθμίζει τώρα το θέμα. Ανάλογες διατάξεις περιλαμβάνουν και τα ισχύοντα Συντάγματα των περισσότερων ομόσπονδων Χωρών, ορισμένα από τα οποία ψηφίστηκαν ήδη πριν από το Θεμελιώδη Νόμο. Έτσι, το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται ρητά από τα Συντάγματα της Βαυαρίας του 1946 (άρθρ.113) του Βερολίνου του 1950 (άρθρ.18), της Βρέμης του 1947 (άρθρ. 6), της Έσσης του 1946 (άρθρ.14), της Ρηνανίας- Παλατινάτου του 1947 (άρθρ.12) και του Σάαρ του 1947 (άρθρ.6). Τα Συντάγματα αυτά κατοχυρώνουν το δικαίωμα ως ανθρώπινο, με την εξαίρεση των Συνταγμάτων της Ρηνανίας- Παλατινάτου και του Σάαρ που το κατοχυρώνουν μόνο υπέρ των Γερμανών. Τα Συντάγματα της Βάδης-Βυρτεμβέργης του 1953 (άρθρ.2) και της Βόρειας Ρηνανίας- Βεσφαλίας του 1950 (άρθρ.4) θεωρούν τις διατάξεις του Θεμελιώδους Νόμου ως συστατικό τμήμα τους και αμέσως ισχύον δίκαιο των Χωρών αυτών.

1.5. Το δικαίωμα της συνάθροισης στα άλλα σύγχρονα καπιταλιστικά κράτη

Το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώθηκε ήδη από το άρθρ. 19 του Συντάγματος του Βελγίου το 1831 και περιλαμβάνεται και στα Συντάγματα των άλλων Κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, εκτός της Ελβετίας^{16,17}.

Έτσι, το δικαίωμα κατοχυρώνουν οι διατάξεις των άρθρ.12 του Θεμελιώδους Νόμου της Αυστρίας της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1867²⁰, 79 του Συντάγματος της Δανίας της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1953, 40 § 6 εδ. β' του Συντάγματος της Ιρλανδίας της 1^{ης} Ιουλίου 1937, 74 του Συντάγματος της Ισλανδίας της 17^{ης} Ιουνίου 1944, 21 του Συντάγματος της Ισπανίας της 29^{ης} Δεκεμβρίου 1978, 17 του Συντάγματος της Ιταλίας της 27^{ης} Δεκεμβρίου 1947, 21 του Συντάγματος της Κύπρου της 6^{ης} Απριλίου 1960, 41 του Συντάγματος του Λιχτενστάιν της 5^{ης} Οκτωβρίου 1921, 25 του Συντάγματος του Λουξεμβούργου της 17^{ης} Οκτωβρίου 1868, 43 του Συντάγματος της Μάλτας της 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1964, 9 του Συντάγματος της Ολλανδίας της 24^{ης} Αυγούστου 1815, 45 του Συντάγματος της Πορτογαλίας της 2^{ας} Απριλίου 1976 και 1§4 του Κεφ. 2 του Συντάγματος της Σουηδίας της 1^{ης} Ιανουαρίου 1975. Ορισμένα από τα Συντάγματα αυτά προβλέπουν ρητά το δικαίωμα των αστυνομικών αρχών να παρίστανται στις δημόσιες συναθροίσεις και να τις απαγορεύουν για ορισμένους λόγους που αναφέρονται ρητά στα κείμενά τους. Αξιοσημείωτες είναι τέλος οι διατάξεις των Συνταγμάτων της Δανίας, Ισπανίας, Λουξεμβούργου και Πορτογαλίας που αποκλείουν ρητά την καθιέρωση του προληπτικού μέτρου της προηγούμενης άδειας για τις δημόσιες συναθροίσεις.

Εξάλλου, το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνουν και ορισμένα Συντάγματα μη ευρωπαϊκών καπιταλιστικών Κρατών, όπως για παράδειγμα οι διατάξεις των άρθρ.7 στοιχ. c' του Συντάγματος της Βολιβίας της 2^{ας} Φεβρουαρίου 1967, 13 του Συντάγματος της Γουϊάνας της 16^{ης} Μαΐου 1966, 63 του Συντάγματος της

16. Βλ. και Z. Giacomelti - F. Fleiner, Schweizerisches Bundesstaatsrecht, 1949, σ. 379, όπου υποστηρίζεται ότι η μη κατοχύρωση της ελευθερίας της συνάθροισης από το άρθρ. 56 του ομοσπονδιακού Συντάγματος δεν έχει νομική σημασία «γιατί το ομοσπονδιακό Σύνταγμα ως φιλελεύθερο Σύνταγμα κατοχυρώνει όλες τις ελευθερίες, οι οποίες μπορούν να γίνουν επίκαιρες.

17. Επίσης κατά το άρθρ. 100 του Συντάγματος της Νορβηγίας της 17-5-1814, όπως αναθεωρήθηκε, και 10 του Συντάγματος της Φινλανδίας της 17-7-1919, όπως αναθεωρήθηκε, το δικαίωμα της συνάθροισης αντιμετωπίζεται ως απόρροια του δικαιώματος της ελευθερίας έκφρασης των σκέψεων και των ιδεών.

Γουατεμάλας της 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1965, 7 του Συντάγματος της Δομινικανής Δημοκρατίας της 28^{ης} Νοεμβρίου 1966, 1 στοιχ.ε' της Καναδικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του 1982, 46 του Συντάγματος της Κολομβίας της 14^{ης} Αυγούστου 1886, 26 του Συντάγματος της Κостаρίκας της 7^{ης} Νοεμβρίου 1949, 9 του Συντάγματος του Μεξικού της 31^{ης} Ιανουαρίου 1917, 11 και 21 του Συντάγματος των Μπαρμπάντος της 30^{ης} Νοεμβρίου 1966, 89 του Συντάγματος της Ονδούρας της 3^{ης} Ιουνίου 1965, 38 του Συντάγματος της Ουρουγουάης της 15^{ης} Φεβρουαρίου 1967, 39 του Συντάγματος του Παναμά της 1^{ης} Μαρτίου 1946, 76 του Συντάγματος της Παραγουάης της 25^{ης} Αυγούστου 1967, 23 του Συντάγματος της Τζαμάικας της 25^{ης} Ιουλίου 1962 και 1 στοιχ. j του Συντάγματος του Τρίνιτατ και Τομπάγγο της 31^{ης} Αυγούστου 1962 των άρθρ. 21 του Συντάγματος της Ιαπωνίας της 3^{ης} Νοεμβρίου 1946, 19 του Συντάγματος της Ινδίας της 26^{ης} Νοεμβρίου 1949, 6 § 1 του Συντάγματος της Ιορδανίας της 7^{ης} Νοεμβρίου 1951 και 10 του Συντάγματος της Μαλαισίας της 23^{ης} Αυγούστου 1957, των άρθρ. 40 του Συντάγματος της Γουινέας της 10^{ης} Νοεμβρίου 1958, 23 του Συντάγματος της Ζάμπιας της 24^{ης} Οκτωβρίου 1964, του Προοιμίου του Συντάγματος του Καμερούν της 2^{ας} Ιουνίου 1972, των άρθρ. 70 του Συντάγματος της Κένυας της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1963, 28 του Συντάγματος της Μαδαγασκάρης της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1975 και 9 του Συντάγματος του Μαρόκου της 9^{ης} Μαρτίου 1972.

1.6. Η Διεθνής προστασία του δικαιώματος της συνάθροισης

Το δικαίωμα της συνάθροισης περιλαμβάνεται σε όλα τα διεθνή κείμενα περί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ήδη η διάταξη του άρθρ.20§1 της Παγκόσμιας Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων διακήρυξε το δικαίωμα της ειρηνικής συνάθροισης για κάθε άνθρωπο. Αργότερα, το δικαίωμα κατοχυρώθηκε από το άρθρ.21 του Διεθνούς Συμφώνου περί των Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (1966). Το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται πλήρως και από τα περιφερειακά κείμενα περί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι, η Σύμβαση της Ρώμης της 4^{ης} Νοεμβρίου 1950 για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών κατοχυρώνει το δικαίωμα της συνάθροισης για κάθε πρόσωπο με υπερνομοθετική αλλά υποσυνταγματική ισχύ στην εσωτερική έννομη τάξη σύμφωνα με την διάταξη του άρθρ.28 §1 του ισχύοντος Ελληνικού Συντάγματος¹⁸.

18. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και το πρώτο πρόσθετο Πρωτόκολλο κυρώθηκαν αρχικά από την Ελλάδα με τον Ν. 2329/1953 και στη συνέχεια μετά την κατάργηση της Δικτατορίας κυρώθηκαν και πάλι με το Ν.Δ.53/1974 λόγω της εν τω μεταξύ καταγγελίας της από το δικτατορίας καθεστώ, ενώ το δεύτερο τρίτο και πέμπτο πρωτόκολλο κυρώθηκαν για πρώτη φορά με το Ν.Δ.215/197

Συγκεκριμένα το άρθρ.11 ορίζει τα εξής: «1. Παν πρόσωπο έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθε ειρηνικώς. 2. Η άσκησις των δικαιωμάτων τούτων δεν επιτρέπεται να υπαχθεί εις ετέρους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπόμενων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικής ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Το παρόν άρθρον δεν απαγορεύει την επιβολήν νομίμων περιορισμών εις την άσκησιν των δικαιωμάτων τούτων υπό μελών των ενόπλων δυνάμεων, της αστυνομίας ή των διοικητικών υπηρεσιών του Κράτους¹⁹». Ανάλογες διατάξεις περιέχονται και στα άρθρ.15 της Αμερικανικής Σύμβασης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1969 και 11 του Αφρικανικού Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών του 1981²⁰.

1.7. Το δικαίωμα της συνάθροισης στην Ελλάδα

1.7.1. Η ιστορία της συνταγματικής ρύθμισης του δικαιώματος της συνάθροισης

1.7.1.1. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από τα προ ισχύσαντα Συντάγματα

Το δικαίωμα της συνάθροισης δεν κατοχυρώθηκε από τα επαναστατικά Συντάγματα παρά το γεγονός ότι τα αντίστοιχα γαλλικά, όπως τα Συντάγματα του 1791 και 1793, είχαν περιλάβει διατάξεις σχετικές με το δικαίωμα αυτό (τίτλος Ι§2 και άρθρ.7 αντίστοιχα). Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι οι Διακηρύξεις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Ελληνικής Επανάστασης, και ιδίως αυτές που περιλήφθηκαν στα Συντάγματά της, δεν αποτελούν αντιγραφές ή προσαρμογές των γαλλικών Διακηρύξεων. Όπως παρατηρεί ο Α. Ράικος «αι Ελληνικαί διακηρύξεις είναι εν πολλοίς πρωτότυποι, αύται δε δεν περιέλαβον και τα ατομικά δικαιώματα της αντιστάσεως εις την τυραννίαν και του συνέρχεσθαι, τα οποία κατοχύρωσαν αι γαλλικαί Διακηρύξει, ούτε και εθεώρησαν, όπως η γαλλική Διακήρυξις του 1789 (άρθρ.17), το δικαίωμα της ιδιοκτησίας ως «ιερόν και απαραβίαστον».

19. Η διάταξη κατάγεται από το άρθρ.20 της Παγκόσμιας Διακήρυξης του ΟΗΕ. Βλ. conseil de l' Europe, Travaux preparatoires de la Convention Europeenne des Droits de l' Homme, τ.Ι, 1975, σελ. 229-Θ. Χριστοδουλίδη *op.cit.*, σ. 137. Η τελική διαμόρφωση της διάταξης οριστικοποιήθηκε στη σύνοδο των Ανωτάτων Κυβερνητικών Λειτουργών της 8-17 Ιουνίου 1950, χωρίς να προκαλέσει ιδιαίτερες συζητήσεις.

20.«το δικαίωμα της ειρηνικής και χωρίς όπλα συνάθροισης αναγνωρίζεται. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο άλλων περιορισμών παρά μόνο εκείνων που προβλέπονται από το νόμο και είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία προς το συμφέρον της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης και ασφάλειας ή για την προστασία της δημόσιας υγείας ή ηθικής ή των δικαιωμάτων και ελευθεριών του άλλου». Το δικαίωμα περιλαμβανόταν ήδη στο άρθρ.20§1 της Αμερικανικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων και Καθηκόντων του Ανθρώπου η οποία διακήρυξε το δικαίωμα της ειρηνικής συνάθροισης για κάθε άνθρωπο.

Αι ελληνικά Διακηρύξεις επηρεάσθησαν κυρίως από τας ιδέας και όχι από τα κείμενα των γαλλικών Διακηρύξεων, η δε αποδοχή των ιδεών αυτών από τας Ελληνικάς Συνελεύσεις εγένετο με μεγάλην ανεξαρτησίαν πνεύματος».

Τα δύο πρώτα μετεπαναστατικά Συντάγματα (1832 και 1844) δεν περιέλαβαν επίσης διατάξεις περί του δικαιώματος της συνάθροισης. Όμως, στην Α' Εθνοσυνέλευση, που ψήφισε το Σύνταγμα του 1844, προτάθηκε η ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης, χωρίς όμως επιτυχία, αφενός μεν γιατί θεωρήθηκε ότι η ρητή κατοχύρωσή του θα οδηγούσε σε ταραχές κατά την πραγματοποίηση συναθροίσεων εξαιτίας της ιδιοσυγκρασίας του Έλληνα και αφετέρου γιατί το δικαίωμα αυτό δεν αμφισβητήθηκε. Υποστηρίχθηκε η άποψη ότι το δικαίωμα της συνάθροισης υπονοείται στο Σύνταγμα του 1844, παρότι δεν αναφερόταν ρητά, αλλά συναγόταν από το άρθρ.7 του ίδιου Συντάγματος που κατοχύρωνε το δικαίωμα αναφοράς στις Αρχές. Κατά τον Ν.Παπαδούκα, το δικαίωμα της συνάθροισης εθεωρείτο αναγκαίο για την άσκηση του δικαιώματος αναφοράς στις Αρχές και δε συγγέονταν οι τυχαίες συναθροίσεις με τις απαγορευμένες κατά το άρθρ.212 του π.Π.Κ²¹.

Το Σύνταγμα του 1864 είναι το πρώτο ελληνικό συνταγματικό κείμενο που κατοχύρωσε ρητά το δικαίωμα της συνάθροισης με τη διάταξη του άρθρ.10. Η διάταξη του άρθρ. 10 του Σχεδίου της Συνταγματικής Επιτροπής της Β' Εθνικής Συνέλευσης όριζε τα ακόλουθα: «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και απόπλωσ• μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η Αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύνανται να απαγορευθώσιν, αν ως εκ τούτων επίκηται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν». Η διάταξη του άρθρου αυτού είχε ως πρότυπο τη διάταξη του άρθρ. 19 του βελγικού Συντάγματος του 1831 και κυρίως του άρθρ. 93 του Συντάγματος της Δανίας του 1849, το οποίο θεωρήθηκε ότι εξασφάλιζε κατά τρόπο πληρέστερο απότι το βελγικό τις συναθροίσεις.

21. «Εάν πολλοί ενωθώσιν άνευ αδείας της κυβερνήσεως επί σκοπώ του να συνέρχωνται εκ διαλειμμάτων ή του να έχωσι διά γραφής ή άλλων σημείων ανταπόκρισιν μετ' άλλων υπό ρητούς τύπους και θεσμούς, αποκλείοντες τους μη ιδιαίτέρως παρεισηγμένους, δια να συνασχολώνται περί αντικείμενα, τα οποία ανάγονται εις εξωτερικάς ή εσωτερικάς σχέσεις επικρατείας, εις θρησκείαν, ή άλλους δημοσίους σκοπούς, οι μεν καθιδρυταί και οι προϊστάμενοι τοιαύτης εταιρείας τιμωρούνται με φυλάκισιν τριών μηνών μέχρι δύο ετών, και με χρηματικήν ποινήν πενήκοντα έως διακοσίων δραχμών, οι δε λοιποί συνέταιροι, με φυλάκισιν το πολύ ενός έτους, και χρηματικήν ποινήν το πολύ εκατόν δραχμών».- Βλ. Κ. Κωστή, Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος Ποινικού Νόμου, έκδ. 4η υπό Α. Μπουρόπουλου, τ. Β', Ειδικόν Μέρος, 1928, σ. 221 επ., σημ. α.

Η Συνταγματική Επιτροπή δικαιολόγησε τη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος θεωρώντας ότι αυτό «αποτελεί φυσικωτάτην χρείαν του να συνέρχονται εκτάκτως και να συνδιασκέπτονται περί πολιτικών πραγμάτων μηδόλως δι' ωρισμένης σχέσεως συνδεδεμένοι πολίται. Και συνεχίζει, η Επιτροπή, λέγοντας ότι άνευ της συνεχούς του δικαιώματος τούτου χρήσεως ούτε συνταγματικά ήθη μορφούνται, δι' ων αναπτύσσεται η των καθηκόντων συναίσθησις, ούτε αληθής δημόσιος βίος, ο αναδεικνύων ισχυρούς και υπερηφάνους χαρακτήρας». Εντούτοις, η Συνέλευση δεν ήταν ομόφωνη στο θέμα της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος της συνάθροισης. Διαφώνησε ο πληρεξούσιος Π. Καλλιγιάς²², ο οποίος ζήτησε την απόλειψη του άρθρ. 10. Η Συνέλευση όμως με ψήφους 210 έναντι 25 και με δύο αποχές απέρριψε την πρόταση Καλλιγιά και τάχθηκε υπέρ της καθιέρωσης του δικαιώματος της συνάθροισης. Τελικά, το άρθρ. 10 ψηφίστηκε κατά τη συνεδρίαση της 21^{ης} Αυγούστου 1864 της Β' Εθνικής Συνέλευσης της Αθήνας όπως είχε στο Σχέδιο Συντάγματος.

Το δικαίωμα της συνάθροισης άρθρ. 10 του Συντάγματος του 1864 δεν περιελήφθη στις αναθεωρητέες διατάξεις του Συντάγματος του 1911. Το δικαίωμα της συνάθροισης δεν περιελήφθη ούτε στο Βουλευτικό Ψήφισμα της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1910, ούτε στα Προσχέδια της κυβέρνησης Δραγούμη της ίδιας ημερομηνίας, του ραλλικού κόμματος της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1910 και στο κείμενο Σχεδίου της κυβέρνησης Ε. Βενιζέλου της 26^{ης}. Έτσι, η διατύπωση του νέου άρθρ. 10 παρέμεινε αμετάβλητη.

22. Κατ' αυτόν «εις τας δημοσίας συναθροίσεις, αίτινες προπαρασκευάζονται, και εν αις παρευρίσκονται διάφορα όργανα προδιατεθειμένα, δεν εκλείπει ο κίνδυνος της διαταράξεως της τάξεως, και ότι εις τας εν υπαίθρῳ, ένθα πολλοί ρήτορες καλοί και κακοί προσέρχονται, τα πνεύματα εξάπτονται εκ των κακών εισηγήσεων, ο φανατισμός φλογίζεται, και εντεύθεν ο κίνδυνος της καταστροφής της δημοσίας τάξεως παρίσταται μέγιστος ώστε τα περί ων πρόκειται άρθρα, δια των οποίων καθιερούται το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, δεν έχουσι σκοπόν την σύσκεψιν και εκδήλωσιν των υποψηφίων κατά τας εκλογάς, ως γίνεται εν Αγγλία, αλλά την έξαψιν των πνευμάτων και την υποκίνησιν οχλαγωγιών». - Ανταπάντησε ο πληρεξούσιος Ν. Σαρίπολος, κατά τον οποίο «εάν ο πολίτης δεν μένει ελεύθερος να εκφράση και εκδηλώση εν τῷ φανερώ το φρόνημά του, αναγκάζεται επί τέλους να αντισταθή διά συνωμοσιών κατά των καταπιέσεων• και επειδή διά του υπό της επιτροπής συνταχθέντος άρθρου δεκάτου αναπτύσσεται η ελευθερία του πολίτου, συνάμα δε υποστηρίζεται η δημοσία τάξις, και προλαμβάνεται πάσα κακόβουλος ενέργεια». - Βλ. τις σχετικές συζητήσεις εις Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις W των Ελλήνων Συνελεύσεως, τ. ΣΤ', 1865, σ. 72 επ.

Η ρύθμιση του δικαιώματος της συνάθροισης παρέμεινε αμετάβλητη και στο Σύνταγμα του 1925 (άρθρ. 13). Η ίδια σχεδόν διάταξη περιελήφθη και στο Σύνταγμα του 1927. Το σχετικό με το δικαίωμα της συνάθροισης άρθρο 13, που ψηφίστηκε κατά τη συνεδρίαση της 4^{ης} Φεβρουαρίου 1927, ακολούθησε πιστά τη ρύθμιση των άρθρων των προηγούμενων Συνταγμάτων με μόνη προσθήκη στο τέλος τη φράση «καθ' ον τρόπον θέλει ορίσει ο νόμος». Εξάρτησε δηλαδή κατ' αυτόν τον τρόπο τη δυνατότητα απαγόρευσης των υπαίθριων συναθροίσεων λόγω επαπειλούμενου κινδύνου της δημόσιας τάξης και από την ύπαρξη νόμου. Η ρύθμιση αυτή υιοθετήθηκε, όπως τονίστηκε κατά τη ψήφιση του Συντάγματος για να περιοριστεί η δυνατότητα επέμβασης των αστυνομικών αρχών στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης και κατ' επέκταση για να προστατευτεί καλύτερα το δικαίωμα.

Όσο αφορά το Σύνταγμα του 1952, Το άρθρ.5 του Σχεδίου Συντάγματος της Συνταγματικής Επιτροπής του Β' Ψηφίσματος όριζε τα εξής: «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και αόπλως. Μόναν εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν τω υπαίθρω συναθροίσεις δύνανται ν' απαγορευθούν, αν εκ τούτων επίκειται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν». Η Επιτροπή δε συζήτησε ιδιαίτερα το θέμα εμμένοντας στις ρυθμίσεις των αντιστοίχων άρθρων 10 του Συντάγματος του 1911 και 13 του Συντάγματος του 1927²³. Αντίθετα, το θέμα συζητήθηκε στις συνεδριάσεις της 28^{ης} Ιουλίου και 3^{ης} Αυγούστου της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής. Βάση των συζητήσεων αποτέλεσε το άρθρ.10 του Συντάγματος του 1911. Οι σχετικές συζητήσεις περιστράφηκαν κυρίως γύρω από το θέμα της επέκτασης των περιορισμών των υπαίθριων συναθροίσεων και στις δημόσιες γενικά συναθροίσεις και την προστασία της δημόσιας τάξης από τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Το ενδιαφέρον μονοπόλησε η κοινή τροπολογία των Κ. Θεοφανόπουλου, Π. Χατζηπάνου, Θ. Τσάτσου και Ε. Λουλακάκη κατά την οποία: «αι δημόσιαι συναθροίσεις δύνανται ν' απαγορευθώσιν αν εκ τούτων επίκειται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν».

23. Βλ. Εστενογραφημένα Πρακτικά της Επιτροπής Αναθεωρήσεως του Συντάγματος, τ. Γ', 1948, σ. 953. Κατά τη συνεδρίαση της 19-5-1948, μετά από πρόταση του Σ. Στεφανόπουλου, αντικαταστάθηκαν οι λέξεις «οι Έλληνες έχουσι» με τις λέξεις «οι Έλληνες έχουν». Βλ. Εστενογραφημένα Πρακτικά της Επιτροπής Αναθεωρήσεως του Συντάγματος, τ. Ε', σ. 1976. Η διατύπωση του άρθρου πάντως έμοιαζε περισσότερο με εκείνη του άρθρ. 13 του Συντάγματος του 1925.

Βασικός λόγος της τροπολογίας ήταν η προστασία της δημόσιας τάξης από τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Αναμφισβήτητα, η επέκταση του προληπτικού μέτρου της απαγόρευσης στις δημόσιες συναθροίσεις γενικά αποτελεί οπισθοδρόμηση έναντι των προηγούμενων Συνταγμάτων και η τροπολογία αυτή αντιμετωπίστηκε με πολύ σκεπτικισμό από τα μέλη της Αναθεωρητικής Βουλής, κυρίως λόγω του κινδύνου αστυνόμευσης όλων των δημοσίων συναθροίσεων. Ο κίνδυνος αυτός οδήγησε στην απόρριψη της τροπολογίας και στην υιοθέτηση τελικά της διάταξης του άρθρ.10 του Συντάγματος του 1911, κατά τη συνεδρίαση της 18^{ης} Μαΐου 1949. Το θέμα συζητήθηκε στη Συνταγματική Επιτροπή του ΞΗ' Υψηλίσματος 19 και το άρθρ. 10 του Συντάγματος του 1911 περιελήφθη αμετάβλητο στο ταυτόσημο άρθρο του Σχεδίου Συντάγματος της Επιτροπής και αποτέλεσε το άρθρο 10 του Συντάγματος του 1952.

Στο συνταγματικό κείμενο του 1968 η κατοχύρωση του δικαιώματος συνοδεύεται, για πρώτη φορά, από ρητή επιφύλαξη του νόμου, καθιερώνεται ρητά η υποχρέωση γνωστοποίησης των δημοσίων συναθροίσεων στην αρμόδια αστυνομική αρχή και προβλεπόταν ως λόγος απαγόρευσης των υπαίθριων συναθροίσεων και ο κίνδυνος διασάλευσης της δημόσιας τάξης στο άρθρ.18. Ειδικότερα, το άρθρ. 18 όριζε τα ακόλουθα: «1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ησύχως και αόπλως, ως νόμος ορίζει. 2. Μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι δημοσίου συναθροίσεις πρέπει να γνωστοποιούνται δεόντως εις την αστυνομικήν αρχήν τεσσαράκοντα οκτώ ώρας προ της πραγματοποιήσεώς των. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται ν' απαγορευθούν αν εκ τούτων επίκειται κίνδυνος δια την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν»²⁴. Αμετάβλητη τέλος ήταν και η διατύπωση των 56 διατάξεων του άρθρ.18 του δικτατορικού συνταγματικού κειμένου του 1973²⁵.

24. Κατά την ίδια συνεδρίαση απορρίφθηκαν οι τροπολογίες Ε. Κουλουμβάκη (4<01 Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και αόπλως. Η Αστυνομία δικαιούται ν' απαγορεύσει και να διαλύσει συνάθροισιν παντός είδους, απειλούσαν την δημοσίαν τάξιν και να προβή εις συλλήψεις κατά τους ποινικούς νόμους του Κράτους»)• Ν. Αλιβιζάτου

25. Η εφαρμογή της διάταξης του άρθρ. 18 ανεστάλη δεδομένου ότι κατά το άρθρ. 138 του Συντάγματος είχε εξαιρεθεί από την άμεση θέση σε ισχύ. Η εξαίρεση αυτή έπαυσε να ισχύει λίγο αργότερα, αφού με την Α' Πράξη της τότε Κυβέρνησης της 16- ΙΙ- 1968 το άρθρ. 18 τέθηκε σε εφαρμογή για τα μέλη αναγνωρισμένων επαγγελματικών οργανώσεων, ενώ με τη W Πράξη της 9-4-1969 της ίδιας Κυβέρνησης τέθηκε πλήρως σε εφαρμογή, χωρίς καμιά εξαίρεση. Βλ. Κ. Γεωργόπουλου, Ελληνικών Συνταγματικών Δίκαιον, τεύχ. Γ', σ. 148

1.7.1.2. Η κατοχύρωση του δικαιώματος από το ισχύον Σύνταγμα

Το αρχικό Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος της 23^{ης} Δεκεμβρίου 1974 υιοθέτησε καταρχήν τη ρύθμιση των δικτατορικών συνταγματικών κειμένων του 1968 και 1973. Η διάταξη του άρθρ.10 αυτού όριζε τα ακόλουθα: «1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ησύχως και αόπλως, ως νόμος ορίζει. 2. Μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται ν' απαγορευθούν αν εκ τούτων επίκειται κίνδυνος δια την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν». Αντίθετα το Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος που κατατέθηκε στη Βουλή για ψήφιση, υιοθέτησε τη ρύθμιση των δικτατορικών συνταγματικών κειμένων του 1968 και 1973 ως προς την πρώτη μόνο παράγραφο και του Συντάγματος του 1952 ως προς τη δεύτερη. Έτσι, η διάταξη του άρθρ. 10 του τελικού Σχεδίου όριζε τα εξής: «1. οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ησύχως και αόπλως, ως νόμος ορίζει. 2. Μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται ν' απαγορευθούν, αν εκ τούτων επίκειται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν»²⁶. Έτσι, επαναλήφθηκε η κατοχύρωση του δικαιώματος υπό τη ρητή επιφύλαξη του νόμου σε αντίθεση με όλα τα προηγούμενα δημοκρατικά Συντάγματα που δεν την περιλάμβαναν.

Το θέμα συζητήθηκε στη Β' Υποεπιτροπή κατά τη συνεδρίαση της 22^{ας} Ιανουαρίου 1975. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης επέκριναν ολόκληρη τη ρύθμιση του δικαιώματος. Οι τροπολογίες που υποβλήθηκαν από αυτά αφορούσαν τα θέματα της ρητής επιφύλαξης του νόμου στην πρώτη παράγραφο, της παρουσίας αστυνομικής δύναμης κατά τις συναθροίσεις και της απαγόρευσης των υπαίθριων συναθροίσεων με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής.

Στο πρώτο θέμα τα μέλη της Υποεπιτροπής ήταν ομόφωνα. Η επίμαχη φράση «ως ο νόμος ορίζει» διαγράφηκε μετά από πρόταση του βουλευτή του ΠΑ.ΣΟ.Κ., Α. Κακλαμάνη, που υποστήριξε ότι η διάταξη ήταν αρκετά επικίνδυνη, γιατί ο νομοθέτης θα μπορούσε κατά το δοκούν να επεμβαίνει προληπτικά στη ρύθμιση των κάθε μορφής συναθροίσεων, φόβος που κατά βάση διακατείχε τη μεγάλη πλειοψηφία των βουλευτών.

26. Εντούτοις τόσο στο τελικό Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος (περιθώριο άρθρ. 10), όσο και στην Εισηγητική Έκθεση της επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής αναφερόταν ότι αυτό προερχόταν από το άρθρ. 10 του Συντάγματος του 1952. Τα ίδια υποστήριξε και ο ειδικός εισηγητής της πλειοψηφίας ενώπιον της Β' Υποεπιτροπής Α. Καλατζάκος. Βλ. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών, σ. 323.

Το ζήτημα της παρουσίας αστυνομικής δύναμης κατά τις συναθροίσεις δεν αμφισβητήθηκε αυτό καθαυτό. Άλλωστε, η συγκεκριμένη διάταξη υπήρχε σε όλα τα προ ισχύσαντα ελληνικά Συντάγματα. Όμως, συζήτηση προκάλεσε η διατύπωση του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος κατά την οποία η αστυνομία μπορούσε να παραστεί στις δημόσιες γενικά συναθροίσεις, δηλαδή τόσο σε εκείνες που θα πραγματοποιούνταν σε κλειστό χώρο όσο και στις υπαίθριες. Την τροποποίησή της πρότεινε ο βουλευτής της Ε.Κ.-Ν.Δ. Θ. Μαναβής²⁷ υποστηρίζοντας ότι την τήρηση της τάξης στις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο έχει πρωτίστως ο διευθύνων και κατευθύνων τη συνάθροιση, ο οποίος μπορεί να ζητήσει την επέμβαση της αστυνομίας σε εξαιρετικές περιπτώσεις διασάλευσής της. Η τροπολογία αυτή υποστηρίχτηκε από ολόκληρη την τότε αντιπολίτευση, επαναλήφθηκε ως τροπολογία του Προέδρου της Β' Υποεπιτροπής Αθ. Μίχα και έγινε ομόφωνα αποδεκτή.

Στο τρίτο θέμα, της απαγόρευσης δηλαδή των υπαίθριων συναθροίσεων, η γνώμη της Υποεπιτροπής δεν ήταν ομόφωνη. Συγκεκριμένα, επιχειρήθηκε η επαναφορά της ρύθμισης του αρχικού Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος της 23^{ης} Δεκεμβρίου 1974, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, προέβλεπε τη δυνατότητα απαγόρευσης των υπαίθριων συναθροίσεων, «αν εκ τούτων επέκειτο κίνδυνος δια την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν», ρύθμιση που είχε ληφθεί από τη διάταξη του γ' εδαφίου της §2 του άρθρ. 18 των δικτατορικών συνταγματικών κειμένων του 1968 και 1973. Ο λόγος αυτός της απαγόρευσης προτάθηκε, χωρίς ιδιαίτερη επιμονή, από τον ειδικό εισηγητή της πλειοψηφίας βουλευτή Α. Καλατζάκο, κυρίως για να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος διαταραχής της κοινωνικοοικονομικής ζωής από τις κινητές συναθροίσεις. Προφανώς λόγω της καταγωγής αυτής της διάταξης, γεγονός που τονίστηκε ιδιαίτερα από την αντιπολίτευση, ο όρος «δημόσια τάξη» αντικαταστάθηκε από τον ίδιο τον εισηγητή από τον όρο «σοβαρή διαταραχή της κοινωνικοοικονομικής ζωής», που άλλωστε υπονοείτο. Αντίθετα, έγινε εν μέρει αποδεκτή η τροπολογία του βουλευτή της Ε.Κ. -ΝΔ. Γ.Β. Μαγκάκη που πρότεινε να περιορίζονται ή απαγορεύονται, ανάλογα με το μέγεθος του κινδύνου, οι υπαίθριες συναθροίσεις με ειδικά αιτιολογημένη απόφαση της Αρχής.

27. « 1. οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ησύχως και αόπλως. 2. Μόνον εις τας εν υπαίθρω δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία, χωρίς όμως να παρεμποδίξη η παρουσία της, ταύτας. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται ν' απαγορευθούν, μόνον εάν εκ τούτων επίκειται άμεσος κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν». Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών, σ. 328

Τελικά, το άρθρ. 10 που ψηφίστηκε κατά τη συνεδρίαση της Υποεπιτροπής της 27ης Φεβρουαρίου 1975 διαμορφώθηκε ως εξής: «1. οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ησύχως και αόπλως. 2. Μόνον εις τας εν υπαίθρω δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται δι' ειδικώς ητιολογημένης αποφάσεως της Εισαγγελικής Αρχής να περιορισθούν ή να απαγορευθούν, αν εκ τούτων επίκειται σοβαρός κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν ή σοβαρά διαταραχή της κοινωνικοοικονομικής ζωής, ως ειδικώτερον νόμος ορίζει». Στη συνέχεια η Ολομέλεια της Επιτροπής δεν ασχολήθηκε με το θέμα υιοθετώντας το άρθρο όπως είχε διατυπωθεί από τη Β' Υποεπιτροπή. Έτσι, το δικαίωμα της συνάθροισης συζητήθηκε κατευθείαν στην Ολομέλεια της Βουλής κατά τις συνεδριάσεις της 12ης και 13ης Μαΐου 1975. Η συζήτηση στάθηκε στη δεύτερη παράγραφο του άρθρ. 10, η οποία αναδιατυπώθηκε από την πλειοψηφία ως εξής: «2. Μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται να απαγορευθούν γενικώς δι' ητιολογημένης αποφάσεως της αστυνομικής αρχής, αν εκ τούτων επίκειται σοβαρός κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν, ή εις ωρισμένην περιοχόν αν απειλείται σοβαρά διαταραχή της κοινωνικοοικονομικής ζωής, ως νόμος ορίζει». Ο Υπουργός Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάκης δέχτηκε μόνο τον περιορισμό της παρουσίας της αστυνομίας στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις, ενώ επέμεινε στις άλλες μεταβολές που είχαν επέλθει στη διατύπωση του άρθρου. Έτσι, το άρθρ. 10 ψηφίστηκε από την Ολομέλεια της Βουλής κατά τη συνεδρίαση της 13^{ης} Μαΐου 1975, όπως είχε διατυπωθεί από τον Υπουργό Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάκη²⁸: « 1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ησύχως και αόπλως. 2. Μόνον εις τας δημοσίας εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται να απαγορευθούν γενικώς δι' ητιολογημένης αποφάσεως της αστυνομικής αρχής, αν εκ τούτων επίκειται σοβαρός κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν ή εις ωρισμένην περιοχόν αν απειλείται σοβαρά διαταραχή της κοινωνικοοικονομικής ζωής, ως νόμος ορίζει». Τέλος, το άρθρ. 10, όπως ψηφίστηκε από την Ολομέλεια της Βουλής,

28. Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, σ. 781. Η Βουλή κατά την ίδια συνεδρίαση απέρριψε την κοινή τροπολογία των αρχηγών της αντιπολίτευσης Γ. Μαύρου, Α. Παπανδρέου και Λ. Κύρκου με τις οποίες διαγραφόταν η φράση «ή σοβαρά διαταραχή της κοινωνικοοικονομικής ζωής, ως ειδικώτερον νόμος ορίζει» και προστίθετο «Η τοιαύτη απαγόρευσις υπόκειται εις άμεσον προσφυγήν των ενδιαφερομένων ενώπιον δικαστικού συμβουλίου, υποχρεουμένου να αποφανθή παραχρήμα, ως νόμος ορίζει». Βλ. Σύνταγμα 1975, σ. 67.

αποτελέσσε κατά την ψήφιση στο σύνολο του Σχεδίου Συντάγματος το άρθρ. 11 του τελικού κειμένου, με ορισμένες επουσιώδεις φραστικές μεταβολές στη διατύπωση του β' εδαφ. της §2 του άρθρου που επήλθαν από την ειδική Επιτροπή της Βουλής²⁹.

1.8. Η νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος της συνάθροισης

1.8.1. Η νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος υπό τα προϊσχύσαντα Συντάγματα

Όλα τα προ ισχύσαντα δημοκρατικά Συντάγματα, εκτός από το Σύνταγμα του 1927, δεν προέβλεπαν ρητά την έκδοση ειδικού νόμου περί συναθροίσεων. Η έκδοση ενός τέτοιου νόμου ήταν απόλυτα αναγκαία για τη ρύθμιση ενός τόσο σοβαρού ατομικού δικαιώματος, όπως το δικαίωμα της συνάθροισης, και η έλλειψη αυτή είχε κατά καιρούς έντονα επικριθεί στην ελληνική επιστήμη. Έτσι, το δικαίωμα της συνάθροισης και κυρίως το δικαίωμα υπαίθριων συναθροίσεων ρύθμιζαν αφενός μεν οι σχετικές με το δικαίωμα διατάξεις των Συνταγμάτων αυτών, αφετέρου δε οι διατάξεις ορισμένων άρθρων αστυνομικών κανονισμών. Οι σπουδαιότερες από τις διατάξεις αυτές ήταν των άρθρ.158-164 και 195-198 του Κανονισμού Χωροφυλακής του 1918³⁰, του υπ' αριθμ. 61/1952 Κανονισμού Αρχηγείου Αστυνομίας Πόλεων περί παρανόμων συγκεντρώσεων και τρόπου διάλυσής τους και των άρθρ. 294-300 του Κανονισμού Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958.

29. Βλ. άρθρ. 5 §§6-7 του Γ' Ψηφίσματος της 24/24-12-1974 «περί συστάσεως ειδικής Επιτροπής και ειδικού Κανονισμού των εργασιών αυτής προς αναθεώρησιν και συμπλήρωσιν του Συντάγματος της 1^{ης} Ιανουαρίου 1952» εις Κ. ΝοΒ., 1974, σ. 1363 επ. Συγκεκριμένα, μετατέθηκε η λέξη «γενικώς» και τέθηκε πριν από τη φράση «αν εκ τούτων...», προστέθηκαν οι σύνδεσμοι «μεν» και «δε» μετά τη λέξη «γενικώς» και μετά τη λέξη «ωρισμένην» αντίστοιχα, ενώ αντικαταστάθηκε ο διαζευκτικός σύνδεσμος «ή» με κόμμα. Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, σ. 1098 επ.- Το κείμενο του άρθρου αυτού στη δημοτική έχει ως εξής: « 1. οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα. 2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει».

30. Ο Κανονισμός αυτός εκδόθηκε βάσει του άρθρ. 92 του Ν. 1370/1918 και κυρώθηκε από το Β.Δ. 22/5-6/7/1918, διατηρήθηκε δε σε ισχύ μέχρι το 1958 βάσει των διατάξεων των άρθρ. 101 και 117 του ΑΝ. 7/8-6-1935 «περί Οργανισμού της Χωροφυλακής» και 1 του Α.Ν. 471/1945 «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως άρθρων τινών του από 7 Ιουνίου 1935 α.ν. «περί Οργανισμού της Χωροφυλακής». Βλ. και Α. Σβώλου - Γ. Βλάχου, ΟΡ. cit., τ. Β', σ. 195, σημ. 27. Ο Κανονισμός αυτός αναφερόταν στην έννοια της συνάθροισης και τα είδη της (άρθρ. 158-159), καθώς και στην υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης των δημοσίων συναθροίσεων στον οικείο σταθμάρχη Χωροφυλακής και τη δυνατότητα διάλυσής τους από άνδρες της Χωροφυλακής (άρθρ. 160-164). Ο Κανονισμός αντίθετα δεν περιείχε ορισμό της υπαίθριας συνάθροισης, περιείχε όμως διατάξεις περί διαδηλώσεων (άρθρ. 195-196) και συλλαλητηρίων (άρθρ. 197-198), υπονοώντας προφανώς τις υπαίθριες συναθροίσεις. Το κείμενο του Κανονισμού βλ. εις Κανονισμό Χωροφυλακής του Νόμου 1370 του 1918,• έκδ. «Κήρυκος Δημοσίας Ασφαλείας», 1947.

Αντίθετα, υπό την ισχύ του δικτατορικού συνταγματικού κειμένου του 1968, που περιείχε γενική επιφύλαξη νόμου στην §1 του άρθρ.18, εκδόθηκε το Ν.Δ.794/1971 «περί δημοσίων συναθροίσεων», το οποίο αποτελεί μέχρι σήμερα το μοναδικό ειδικό νόμο στη σύγχρονη ελληνική συνταγματική ιστορία ο οποίος ρυθμίζει την άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης. Κατ'έξουσιοδότησή του εκδόθηκαν επίσης και τ Β.Δ.168/1972 «περί καθορισμού των χώρων πόλεων τινών εις τους οποίους απαγορεύεται η πραγματοποίηση δημοσίων συναθροίσεων εν υπαίθρω και η διέλευσης κινουμένων τοιούτων» και 269/1972 «περί εγκρίσεως του Κανονισμού διαλύσεως δημοσίων συναθροίσεων» που ρύθμισαν ειδικότερα θέματα των δημοσίων συναθροίσεων».

Το Ν.Δ. 794/1971 χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Ελευθερία και οργάνωσις των δημοσίων συναθροίσεων», καθορίζεται η έννοια της δημόσιας συνάθροισης και η διαφοροποίησή της τόσο από την απλή συγκέντρωση όσο και από την ιδιωτική συνάθροιση (άρθρ.1), καθώς και η διαδικασία πραγματοποίησης δημοσίων συναθροίσεων (άρθρ.3). Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «όροι τηρητέοι κατά τας δημοσίας συναθροίσεις», καθορίζονται οι γενικοί και οι ειδικοί όροι που πρέπει να τηρούνται σε αυτές, καθώς και η έννοια της δημόσιας συνάθροισης τόσο σε κλειστό χώρο όσο και στην ύπαιθρο (άρθρ.4-6). Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Διάλυσις δημοσίων συναθροίσεων» αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους επιτρέπεται η διάλυση δημοσίων συναθροίσεων (άρθρ.7) και τα μέσα που πρέπει να χρησιμοποιούνται για τη διάλυσή τους (άρθρ.8). Στο τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «ποινικαί διατάξεις», καθορίζεται η ποινική ευθύνη των διοργανωτών και ομιλητών των δημοσίων συναθροίσεων (άρθρ.9), των προσώπων που διαταράσσουν δημόσια συνάθροιση (άρθρ.10), εκείνων που οπλοφορούν (άρθρ.11), καθώς και των ξένων προς τη δημόσια συνάθροιση προσώπων (άρθρ.12). Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «τελικά διατάξεις», ορίζεται ότι με Β. Διατάγματα που θα εκδοθούν μετά από πρόταση του Υπουργού Δημόσιας τάξης, θα ρυθμιστούν οι αναγκαίες λεπτομέρειες για την εκτέλεση του (άρθρ.13) και καθορίζεται ο χρόνος έναρξης της ισχύος του (άρθρ.14).

Το Β.Δ.168/1972 διάταγμα εκδόθηκε κατ'έξουσιοδότηση της διάταξης του άρθρ.6§6 του Ν.Δ. 794/71 και καθόριζε τους χώρους στους οποίους απαγορευόταν η πραγματοποίηση δημοσίων συναθροίσεων καθώς και η διέλευση πορειών.

Το Β.Δ. 269/1972 εκδόθηκε κατ' εξουσιοδότηση του άρθρ.8 του Ν.Δ. 794/1971 και αποτέλεσε τον Κανονισμό διάλυσης δημοσίων συναθροίσεων. Το διάταγμα περιλαμβάνει ένα μόνο άρθρο στο οποίο περιγράφεται ο τρόπος διάλυσης δημοσίων συναθροίσεων και καθορίζεται ο τύπος και το περιεχόμενο της πρόσκλησης προς τους συναθροισμένους να διαλυθούν. Τέλος, ορίζονται οι εκπρόσωποι της διοικητικής και δικαστικής αρχής που πρέπει να παρευρίσκονται κατά τη διάλυση της συνάθροισης.

1.8.2. Η νομοθετική ρύθμιση του δικαιώματος υπό το ισχύον Σύνταγμα

Στο Ν.Δ. 794/1971 το άρθρ. 15 της Καταστατικής Συντακτικής Πράξης της 1^{ης} Ιανουαρίου 1974, όπως διατυπώθηκε με το άρθρ. 10 της Συντακτικής Πράξης της 7^{ης} Αυγούστου 1974, κατάργησε όλα τα συντακτικά κείμενα της Δικτατορίας (§1) και διατήρησε προσωρινά σε ισχύ όλα τα νομοθετικά κείμενά της, στο μέτρο που δεν ήταν αντίθετα με το Σύνταγμα του 1952. Ανάμεσα στα δικτατορικά αυτά νομοθετικά κείμενα ήταν αναμφίβολα και το Ν.Δ. 794/1971. Στη συνέχεια το άρθρ. 7 του Ψηφίσματος Δ' / 1975 της Ε Αναθεωρητικής Βουλής επανέλαβε κατ' ουσίαν αμετάβλητη τη διάταξη του άρθρ. 15 §2 της Καταστατικής Συντακτικής Πράξης. Έτσι, με τη διάταξη αυτή του Ψηφίσματος διατηρήθηκε προσωρινά σε ισχύ και το Ν.Δ. 794/71, με εξαίρεση τις διατάξεις του που είχαν ήδη καταργηθεί εξαιτίας της αντίθεσής τους με το Σύνταγμα του 1952, όπως συμπληρώθηκε με την Καταστατική Συντακτική Πράξη. Τέλος, δυνάμει της διάταξης του άρθρ. 112 §1 του ισχύοντος Συντάγματος το εν λόγω νομοθετικό διάταγμα εξακολουθεί να ισχύει και υπ' αυτό. Αυτό επίσης έκρινε και ο Άρειος Πάγος με την υπ' αριθμ. 782/1979 απόφαση του Δ' Τμήματός του.

Το Δ.Δ. 168/1972 έχει καταργηθεί ως αντίθετο στο Σύνταγμα (άρθρ. 11). Με το ΒΔ. αυτό καθορίζονταν τόσο εκτεταμένες περιοχές στις οποίες απαγορευόταν κάθε δημόσια υπαίθρια συνάθροιση, ώστε στην ουσία κατέληγε στην κατάργηση αυτού του ίδιου του δικαιώματος. Εξάλλου, το άρθρ. 11 του Συντάγματος δεν περιέχει γενική επιφύλαξη του νόμου όπως το δικτατορικό συνταγματικό κείμενο. Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι η γενική απαγόρευση κάθε δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης είχε προβληματίσει κατά την επεξεργασία του διατάγματος και το Συμβούλιο της Επικρατείας που είχε κατά πλειοψηφία προτείνει την αναδιάρθρωσή του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην αναιρείται το κατοχυρωμένο από το Σύνταγμα δικαίωμα της συνάθροισης ή ακόμα και να μην καθίσταται υπέρμετρα δυσχερής η άσκησή του.

Το ΒΔ. 269/1972 εξακολουθεί να ισχύει σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρ. 112 § 1 του Συντάγματος και αποτελεί τον ισχύοντα Κανονισμό διάλυσης υπαίθριων συναθροίσεων.

Ο Ν. 1481/1984 «περί Οργανισμού Υπουργείου Δημόσιας Τάξης» ο οποίος αποτελεί τον ιδρυτικό νόμο της Ελληνικής Αστυνομίας, περιέχει ορισμένες γενικές διατάξεις σχετικά με τη διοργάνωση δημοσίων συναθροίσεων. Έτσι, κατά τη διάταξη του άρθρ.4 §3 εδ. β' στην άσκηση γενικής αστυνόμευσης από την αστυνομία περιλαμβάνεται και «η τήρηση της τάξης στους δημόσιους χώρους, στις δημόσιες συγκεντρώσεις και συναθροίσεις», ενώ κατά τη διάταξη του άρθρ.10 §2 εδ. α' η νομαρχιακή επιτροπή «αποφασίζει για τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν σε ιδιαίτερα σημαντικές περιπτώσεις κινδύνου διατάραξης ή πραγματικής διατάραξης της δημόσιας τάξης από συγκεντρώσεις, συναθροίσεις, εξαιρουμένων των αμιγώς πολιτικών συγκεντρώσεων αναγνωρισμένων πολιτικών κομμάτων...».

Τέλος, το άρθρ.53 του ίδιου νόμου περιέχει εξουσιοδότηση για την έκδοση νέων κανονισμών, με μορφή Π.Δ., σε αντικατάσταση των παλαιών, οι σχετικές διατάξεις των οποίων εξακολουθούν να ισχύουν κατά το μέτρο προφανώς που δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα³¹.

1.9. Η Νομική φύση του δικαιώματος της συνάθροισης

Οι διατάξεις του άρθρ.11 του Συντάγματος, όπως και όλες οι άλλες διατάξεις του, περί των θεμελιωδών δικαιωμάτων, είναι επιτακτικές και ισχύουν αμέσως. Οι διατάξεις αυτές κατοχυρώνουν μόνο το δικαίωμα συνάθροισης και δεν περιέχουν οποιαδήποτε θεσμική εγγύηση. Στην γερμανική επιστήμη αμφισβητείται το ζήτημα αν οι αντίστοιχες διατάξεις του άρθρ.8 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης περιέχουν και μια θεσμική εγγύηση υπό την παραδοσιακή έννοιά της (“Institutsgarantie” ή “institutionelle Garantie”). Την καταφατική λύση του ζητήματος αυτού φαίνεται να υποστηρίζει ο R.W.Fusslein. Την αντίθετη λύση του ζητήματος υποστηρίζουν οι R. Herzog και I.von Munch, οι οποίοι δε θεωρούν τη “συνάθροιση” (“Versammlung”) ως ένα θεσμό του ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου που θα μπορούσε να είναι αντικείμενο συνταγματικής κατοχύρωσης.

31. Όπως για παράδειγμα το Ν.Δ. 3365 της 22/22 Σεπτ./ 1955 «περί του Σώματος της Ελληνικής Χωροφυλακής» και το Β.Δ. της 25 Οκτ./4 Νοεμ. 1958 «περί Κανονισμού του Αστυνομικού Σώματος».

Το δικαίωμα της συνάθροισης είναι αναμφίβολα ένα θεμελιώδες δικαίωμα (Grundrecht). Όμως, αμφίβολη είναι η ειδικότερη φύση αυτού και πιο συγκεκριμένα, αν το δικαίωμα είναι πολιτικό ή ατομικό. Η πολιτική φύση του δικαιώματος (status actívus) υποστηρίχτηκε στην παλαιότερη ελληνική επιστήμη ενόψει του γεγονότος ότι το άτομο μέσα από αυτό συμμετέχει έμμεσα στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Ειδικότερα, ο Ν.Ν. Σαρίπολος υποστήριξε ότι «το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταίρಿಸζεσθαι επί πολιτικούς σκοπούς θεωρείται ως πολιτικόν δικαίωμα» και ότι τα δικαιώματα αυτά «δεν θεωρούνται ως καθαρώς «ατομικά δικαιώματα», αλλά ως μικτής φύσεως, στενώς συνδεδόμενα προς τα καθαρώς πολιτικά δικαιώματα, προς το εκλογικόν δικαίωμα ιδίως (εκλογικαί συναθροίσεις, πολιτικοί σύλλογοι, κλπ.)». Την πολιτική φύση του δικαιώματος υποστήριξε και ο Θ. Φλογαΐτης, χαρακτηρίζοντάς το ως «σπουδαιότατην συμπληρωματική πολιτικήν ελευθερίαν, ανυσιμωτάτην ου μόνον εν κανονική καταστάσει πραγμάτων εις χειραγωγήσίν του εκλογικού δικαιώματος». Εξάλλου, ο Αλ. Σβώλος³², εξήρε τη μεγάλη πολιτική σημασία του δικαιώματος.

Η πολιτική φύση του δικαιώματος υποστηρίζεται και στη γερμανική επιστήμη. Συγκεκριμένα, αυτό χαρακτηρίζεται ως ένα ενεργητικό ("aktives", ως ένα «πολιτικό» ή «δημοκρατικό θεμελιώδες δικαίωμα» ("politisches" ή "demokratisches Grundrecht"). Ορισμένοι συγγραφείς τονίζουν το δημοκρατικό χαρακτήρα του δικαιώματος, θεωρώντας το ως απαραίτητο για το δημοκρατικό πολίτευμα ή και ως συστατικό στοιχείο του και ειδικότερα ως ένα τμήμα άμεσης δημοκρατίας.

32. Α. Σβώλου, Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις κατά το Δημόσιον ημών Δίκαιον και η νομοθετική ρύθμισις αυτών (1916) που αναδημοσιεύτηκε στη συλλογή του ιδίου. «Αληθώς εάν υπάρχει τρόπος και μέσον εκφράσεως φρονημάτων και ιδεών γνησίως δημοκρατικός είναι ο δια της συναθροίσεως και δη της εν υπαίθρω. Εις στιγμάς του βίου των Εθνών το ατίθασον τούτο όργανο της κοινής συνειδήσεως οσάκις ήτο ειλικρινές και ουχί υποβολιμαίον υπήρξεν ο αυθεντικός διερμηνευτής αυτής, προ της φωνής του οποίου διερράγησαν κοινωνικαί και πολιτικαί καταστάσεις, αρραγείς θεωρούμεναι επί αιώνας. Και εις στιγμάς όμως ομαλής πολιτικής εξελίξεως δεν υπάρχει επιτακτικώτερος τρόπος εκφράσεως της λαϊκής συνειδήσεως, όπως δεν υπάρχει μάλλον αξιόπιστος σφυγομέτρησις αυτής εφ' όσον, εννοείται, πρόκειται περί αυθορμήτου εκφράσεως. Ποίαν δε σημασίαν έχει δια τα αγνώστως δημοκρατούμενα Κράτη η έκφανσις της λαϊκής γνώμης κατά τρόπον τόσον επιβλητικόν, είναι πολύ ευνόητον. Θα ηδύνατο τις μάλιστα να είπη ότι, εφ' όσον δια των κρατούντων κοινοβουλευτικών οργανισμών ο Λαός δεν μετέχει άμέσως ούτε της νομοθετικής εξουσίας, ούτε του ελέγχου των κυβερνητικών πράξεων, και εφ' όσον απ' ετέρου δεν καθιερούται σύστημά τι αντιπροσωπείας κατ' επαγγελματικές κλάσεις είτε αντιπροσωπείας των μειονοψηφιών, δια της ελευθερίας του συνέρχεσθαι όπως και δια της ελευθερίας του τύπου έχει το μέσον ο λαός να παρακολουθή τόσον τας νομοθετικές τάσεις και να δίδη εις αυτάς τόνον σύμφωνον προς τα συμφέροντά του, όσον και την πορείαν της Κυβερνήσεως και της Διοικήσεως και να εκδηλώι τας διαθέσεις του απέναντι αυτής. Τοιαύτη αντίληψις της σημασίας της ατομικής ταύτης ελευθερίας δέον να πρυτανεύση εν τη συνειδήσει του νομοθέτου ή να εκταθή εν αυτή τουλάχιστον εξ ίσου προς την εκτίμησιν των εξ αυτής κινδύνων».

Αξιοσημείωτη είναι η απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 14^{ης} Μαΐου 1985, που ασχολήθηκε για πρώτη φορά με την ερμηνεία του άρθρ.8 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης και η οποία θεώρησε το δικαίωμα ως ένα απαραίτητο λειτουργικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ειδικότερα, η απόφαση αυτή δέχτηκε την ακόλουθη βασική θέση: «Το δικαίωμα του πολίτη να συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία σχηματισμού της πολιτικής γνώμης και θέλησης με την άσκηση της ελευθερίας συνάθροισης ανήκει στα απαραίτητα λειτουργικά στοιχεία ενός δημοκρατικού πολιτεύματος. Η βασική αυτή σημασία του ατομικού δικαιώματος πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από το νομοθέτη κατά την έκδοση διατάξεων που περιορίζουν αυτό, καθώς και κατά την ερμηνεία και εφαρμογή αυτών από αρχές και δικαστήρια». Έτσι, το Δικαστήριο εξομοιώνει καταρχήν το δικαίωμα συνάθροισης με την ελευθερία γνώμης από την άποψη της σημασίας τους για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, πράγμα που αναφέρεται ρητά στην απόφαση.

Μια άλλη γνώμη, η οποία επικράτησε στην επιστήμη, θεωρεί το δικαίωμα ως ένα ατομικό δικαίωμα (*status negativus* ή *status libertatis*, *negatives Statusrecht*) του κλασικού καταλόγου. Τη ίδια γνώμη υιοθέτησε και η νομολογία. Η γνώμη αυτή είναι ορθότερη. Η πολιτική σημασία του δικαιώματος, που εξαίρει η αντίθετη γνώμη, είναι βέβαια αναμφίβολη. Πράγματι, το δικαίωμα είναι απόλυτα αναγκαίο για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, συμβάλλοντας στο σχηματισμό της πολιτικής γνώμης και θέλησης. Εντούτοις, ο πολιτικός αυτός σκοπός του δικαιώματος δεν είναι ο αποκλειστικός σκοπός του. Όπως προκύπτει σαφώς από τη διατύπωση και τη συστηματική θέση των διατάξεων του άρθρ.11 του Συντάγματος, το δικαίωμα, όπως ακριβώς και το δικαίωμα συνεταιρισμού (άρθρ.12 Συντ.), κατοχυρώνεται από αυτές εξίσου και για την επίτευξη μη πολιτικών σκοπών. Με άλλα λόγια, η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος αποβλέπει στην πραγματοποίηση οποιουδήποτε σκοπού (πολιτικού και μη πολιτικού), που τα άτομα θεωρούν αναγκαίο για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Το δικαίωμα είναι πάντοτε ατομικό, ανεξάρτητα από το σκοπό που επιδιώκεται με την άσκησή του.

Το δικαίωμα της συνάθροισης ως ατομικό δικαίωμα είναι καταρχήν ένα αμυντικό δικαίωμα (*Abwehrrecht*) των ατόμων κατά των σχετικών επεμβάσεων του Κράτους. Το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνει μια ορισμένη δράση των ατόμων (*Handlungsgrundrecht*), δηλαδή τη συνάθροισή τους. Ειδικότερα, το δικαίωμα μπορεί να ασκείται μόνο με τη συνεργασία πολλών ατόμων και έτσι κατοχυρώνει μια συλλογική ή ομαδική δράση. Για το λόγο αυτό το δικαίωμα, όπως και το δικαίωμα

συνεταιρισμού, χαρακτηρίζεται ως ένα δικαίωμα ομαδικής δράσης ή κίνησης Πάντως, παρά τη δυνατότητα μόνο της συλλογικής άσκησής του εξακολουθεί να είναι ένα προσωπικό δικαίωμα (Individualrecht, individuelles Freiheitsrecht). Με άλλα λόγια, το δικαίωμα ανήκει στα άτομα και δεν έχει κανένα συλλογικό φορέα (τη συνάθροιση).

Β΄ ΜΕΡΟΣ

1. ΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΗΣ

Ο συνταγματικός νομοθέτης στο άρθρο 11 παρ. 1 προβλέπει ότι: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα». Την ίδια ακριβώς διατύπωση εμπειρείχε η αντίστοιχη διάταξη του Συντάγματος του 1952 (άρθρο 10). Η διατύπωση αυτή οδήγησε μερίδα Ελλήνων νομικών να υποστηρίξουν την άποψη ότι αναγνωρίζεται το δικαίωμα μόνο υπέρ των Ελλήνων (αυτών, δηλαδή, που διαθέτουν την ελληνική ιθαγένεια, χωρίς καμία πιο πέρα διάκριση σε ενεργούς πολίτες – εκλογείς και εκείνους που δεν ανήκουν ακόμα στο εκλογικό σώμα), κυρίως όταν το τελευταίο έχει πολιτικό περιεχόμενο. Μια άλλη μερίδα υποστήριξε ότι το δικαίωμα αναγνωρίζεται για όλους (ημεδαπούς και αλλοδαπούς), με δυνατότητα της Ελλάδας ως συμβαλλόμενου μέρους της ευρωπαϊκής σύμβασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων να επιβάλλει περιορισμούς στην πολιτική δραστηριότητα των ξένων (άρθρο 16 της Ε.Σ.Δ.Α.), άρα και στις συναθροίσεις πολιτικού χαρακτήρα των αλλοδαπών.

Η διάταξη του άρθρ. 11 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο την «ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς». Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι το ΕΣΔΑ δέχθηκε πως μια πραγματική και αποτελεσματική ελευθερία της συνάθροισης δεν διασφαλίζεται μέσω της απλής αποχής του κράτους, αλλά επιπλέον το άρθρ. 11 της ΕΣΔΑ επιβάλλει τη λήψη θετικών μέτρων εκ μέρους του για την προστασία των διαδηλωτών από βιαιότητες αντιφρονούντων.

2.1. Τα φυσικά πρόσωπα

Είναι προφανές ότι φορείς του δικαιώματος, με την έννοια της πραγματικής συμμετοχής σε συνάθροιση, μπορούν να είναι μόνο φυσικά πρόσωπα. Το άρθρ. 11 του ισχύοντος Συντάγματος, όπως και τα αντίστοιχα άρθρα των προ ισχυσάντων Συνταγμάτων μας, κατοχυρώνει ρητά το δικαίωμα της συνάθροισης μόνο υπέρ των Ελλήνων. Επίσης, υπέρ των πολιτών κατοχυρώνεται το δικαίωμα της συνάθροισης και από τα Συντάγματα ορισμένων Κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης όπως της Αυστρίας (άρθρ. 12), του Βελγίου (άρθρ. 19), της Δανίας (άρθρ. 79), της Ιρλανδίας (άρθρ. 40 § 6 εδ. β') της Ιταλίας (άρθρ. 17), του Λουξεμβούργου (άρθρ. 25), της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (άρθρ. 8) και της Πορτογαλίας (άρθρ. 45).

Ο περιορισμός της προστασίας του δικαιώματος στους πολίτες δικαιολογείται τόσο από την πολιτική φύση του δικαιώματος, για τους υποστηρικτές της θεωρίας

αυτής, όσο και από τον προέχοντα πολιτικό χαρακτήρα του δικαιώματος, για τους υποστηρικτές της αντίθετης και κρατούσας στην επιστήμη άποψης περί ατομικού δικαιώματος.

Η ρητή συνταγματική κατοχύρωση από το ισχύον Σύνταγμα του δικαιώματος της συνάθροισης μόνον υπέρ των Ελλήνων δεν αποκλείει την άσκηση του δικαιώματος αυτού από τους αλλοδαπούς. Πάντως, το άρθρο 16 ΕΣΔΑ διευκρινίζει ότι το άρθρο 11 ΕΣΔΑ δεν απαγορεύει την επιβολή περιορισμών στην πολιτική δραστηριότητα των αλλοδαπών. Αν και το άρθρο 16 δεν φαίνεται μέχρι στιγμής να έχει απασχολήσει την νομολογία των οργάνων της ΕΣΔΑ, θα πρέπει να θεωρηθεί αυτονόητο ότι ο περιορισμός δεν μπορεί να εκτείνεται ως την πλήρη απαγόρευση και ότι τα περιοριστικά μέτρα οφείλουν σε κάθε περίπτωση να είναι αναγκαία και κατάλληλα. Οι απαγορεύσεις και οι περιορισμοί κατά των αλλοδαπών, στερούμενοι οι τελευταίοι της συνταγματικής προστασίας του άρθρ.11 μπορούν να επιβάλλονται σε επίπεδο κοινού νόμου ή κανονιστικής διοικητικής πράξης (απόφαση αστυνομικής αρχής) και να κατατείνουν κυρίως την πολιτική συμμετοχική φύση του δικαιώματος. Ο νόμος μπορεί αναμφίβολα να επιτρέπει την άσκηση του δικαιώματος στους αλλοδαπούς με τη διαφορά ότι η νομοθετική καθιέρωση του δικαιώματος υπέρ των αλλοδαπών μπορεί να καταργείται ελεύθερα από τον κοινό νομοθέτη. Το Ν.Δ. όμως 794/71 δεν απομακρύνθηκε από την αρχή αυτή του άρθρ.11 του Συντάγματος του 1975 και των αντιστοίχων άρθρων των προ ισχυσάντων Συνταγμάτων μας και καθιέρωσε το δικαίωμα της συνάθροισης υπέρ των Ελλήνων ορίζοντας στο άρθρ.1 §1 ότι: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως, υπό τους όρους του παρόντος, συνέρχονται ησύχως και αόπλως»³³. Αντίθετα, ο γερμανικός νόμος «περί συναθροίσεων και πορειών» της 15^{ης} Νοεμβρίου 1978 κατοχυρώνει το δικαίωμα της συνάθροισης ως ανθρώπινο.

33. Βλ. και Κ. Γεωργόπουλου, *ΟΡ. cit.*, τεύχ. Γ', σ. 143' Α. Μάνεση, *ατομικές ελευθερίες*, α', 1981, σ. 44' Α. Μανιτάκη, *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. Ι του Συντάγματος, Συμβολή στη θεωρία της διάσπασης του ανθρώπου σε «άτομο» και «μέλος του κοινωνικού συνόλου»*, 1981, σ. 234- Π. Παραρά, *ΟΡ. cit.*, τ. 1., σ. 194' Α. Ράικου, *ΟΡ. cit.*, τ. Β', τεύχ. Α', σ. 117' Ν.Ν. Σαρίπολου, *ΟΡ. cit.*, τ. Γ', σ. 164 επ. • Σβώλου-Βλάχου, *ΟΡ. cit.*, Τ. Β', σ. 207• Χ. Σγουρίτσα, *ΟΡ. cit.*, τ. Β', τεύχ. Β', σ. 132.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατοχυρώνει το δικαίωμα της συνάθροισης για κάθε πρόσωπο. Έτσι, στο άρθρ.11 §1 ορίζεται ότι: «1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς » Γεννάται επομένως πρόβλημα συμφωνίας του άρθρ.1 §1 του Ν.Δ. 794/71 με το άρθρ.11 §1 της Σύμβασης ενόψει της υπερνομοθετικής ισχύος της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στην εσωτερική έννομη τάξη βάσει της διάταξης του άρθρ.28 §1 του ισχύοντος Συντάγματος. Πρέπει να παρατηρήσουμε καταρχήν ότι σε περίπτωση σύγκρουσης ενός κανόνα διεθνούς συμβατικού δικαίου, όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση, με μια διάταξη νόμου θα υπερισχύσει ο κανόνας του διεθνούς δικαίου υπό την προϋπόθεση ότι αυτός θα είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα. Θα μπορούσε επομένως κανείς καταρχήν να υποστηρίξει στην προκειμένη περίπτωση ότι το άρθρ.1 § 1 του ΝΔ. 794/71, ως σύμφωνο με το άρθρ.11 του ισχύοντος Συντάγματος, υπερισχύει της αντίθετης διάταξης του άρθρ.11 §1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης που κατοχυρώνει το δικαίωμα συνάθροισης για κάθε πρόσωπο. Δεδομένου όμως ότι το άρθρ.11 του Συντάγματός μας δεν απαγορεύει την επέκταση της προστασίας του δικαιώματος και στους αλλοδαπούς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι το άρθρ.11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης επικρατεί απέναντι στη διάταξη του άρθρ.1 του νομοθετικού διατάγματος συμπληρώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη συνταγματική προστασία του δικαιώματος της συνάθροισης. Η σημασία τέλος της διάταξης του άρθρ.11 §1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης δεν πρέπει να υπερτιμάται ενόψει της διάταξης του άρθρ.16 αυτής που ορίζει ότι: «Ουδεμία διάταξις των άρθρων 10, 11 και 14 δύναται να θεωρηθεί ως απαγορεύουσα στα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη να επιβάλλωσι περιορισμούς εις την πολιτικήν δραστηριότητα των ξένων». Βάσει της τελευταίας αυτής διάταξης επιτρέπεται αναμφίβολα ο περιορισμός της άσκησης του δικαιώματος της συνάθροισης στους αλλοδαπούς, εφόσον το ασκούν για πολιτικούς σκοπούς.

Το Σύνταγμα θεωρεί τα φυσικά πρόσωπα καταρχήν ως ικανά να είναι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων, χωρίς να απαιτείται η συμπλήρωση μιας ορισμένης ηλικίας. Έτσι, η ικανότητα των φυσικών προσώπων να είναι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων (Grundrechtsfähigkeit, Grundrechtssubjektivität) συμπίπτει καταρχήν με την ικανότητα δικαίου (άρθρ.34 Α.Κ.). Επομένως, υποκείμενα του δικαιώματος της συνάθροισης είναι όλοι οι Έλληνες, τόσο οι ενήλικοι όσο και οι ανήλικοι. Έτσι, φορείς του δικαιώματος είναι και οι ανήλικοι, και αυτοί που τελούν υπό δικαστική αντίληψη εφόσον είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Αυτοί μπορούν να συμμετέχουν στην πραγματοποίηση ορισμένης συνάθροισης,

χωρίς τους νόμιμους αντιπροσώπους τους απλά ως παριστάμενοι. Ωστόσο δεν διαθέτουν μόνιμοι τους το δικαίωμα οργάνωσης ή πραγματοποίησης συνάθροισης, καθώς και το δικαίωμα δικαστικής παράστασης, ζητώντας την παροχή έννομης προστασίας, όταν προσβάλλεται το δικαίωμα του συνέρχεσθαι. Αυτοί που βρίσκονται, τέλος, υπό δικαστική ή νόμιμη απαγόρευση είναι παντελώς ανίκανοι να επιχειρήσουν οποιαδήποτε πράξη που αφορά στην άσκηση του δικαιώματος. Το Σύνταγμα δεν απαιτεί τη συμπλήρωση ορισμένης ηλικίας των φυσικών προσώπων ούτε για την ικανότητα αυτοπρόσωπης άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων (Grundrechtsmtidigkeit). Ωστόσο, ορισμένη ηλικία είναι απολύτως αναγκαία για την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και επομένως και του δικαιώματος της συνάθροισης. Θα ήταν προφανώς παράλογο να υποστηρίξαμε ότι τα νήπια μπορούν να ασκήσουν αυτοπροσώπως το δικαίωμα της συνάθροισης. Υποστηρίζεται ότι οι ανήλικοι μπορούν να ασκήσουν το δικαίωμα της συνάθροισης με τη συμπλήρωση του δέκατου έβδομου έτους της ηλικίας τους, από τότε δηλαδή που υπέχουν κατά τον Ποινικό Κώδικα ποινική ευθύνη (άρθρ.121 §1 Π.Κ.). Δε θεωρούμε την άποψη αυτή σωστή. Η συμπλήρωση του δέκατου έβδομου έτους είναι αρκετά υψηλό χρονικό όριο για τη σημερινή εποχή που η άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν επιτρέπεται με τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας. Εξάλλου, η παραδοχή της άποψης αυτής θα οδηγούσε στο αποτέλεσμα να αποκλείονται από την άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης οι περισσότεροι μαθητές. Ορθότερη είναι η σύνδεση της ικανότητας αυτοπρόσωπης άσκησης του δικαιώματος της συνάθροισης με τη δικαιοπρακτική ικανότητα και αστική ευθύνη των ανηλίκων (άρθρ.128-129 και 917 Α.Κ.). Θεωρείται ότι ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το δέκατο έτος της ηλικίας του, ως άτομο με περιορισμένη ικανότητα προς δικαιοπραξία, είναι ικανός για την άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης.

Όπως και στα άλλα συνταγματικά δικαιώματα, φορείς του δικαιώματος της συνάθροισης είναι καταρχήν όσοι ανήκουν σε ιδιαίτερες κατηγορίες προσώπων π.χ. φοιτητές. Περιορισμός μπορεί να γίνει δεκτός ως προς τους φυλακισμένους, αφού η συμμετοχή σε συνάθροιση έχει ως λογική προϋπόθεση την προσωπική ελευθερία *stricto sensu*, την οποία αυτοί στερούνται, εκτός βέβαια αν τελούν σε άδεια. Επίσης οι δημόσιοι υπάλληλοι, σύμφωνα με το άρθρο 29 παρ. 3 του Συντάγματος δεν νοείται π.χ. να εγκαταλείψουν την υπηρεσία για να προστρέξουν σε κομματική συνάθροιση.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένα άτομα (ανήλικα ή ενήλικα) αδυνατούν απόλυτα να ασκήσουν το δικαίωμα της συνάθροισης λόγω αδυναμίας μετακίνησής τους, όπως οι παράλυτοι.

2.2. Τα νομικά πρόσωπα

Φορείς των ατομικών δικαιωμάτων σύμφωνα με την καταγωγή και τη φύση τους είναι καταρχήν μόνο τα φυσικά πρόσωπα. Από την κλασική αυτή αρχή δεν απομακρύνθηκε το ισχύον Σύνταγμα, το οποίο δεν κατοχύρωσε ρητά, εκτός από το δικαίωμα της απεργίας (άρθρ.23 §2 εδ. α'), τα ατομικά δικαιώματα και υπέρ των νομικών προσώπων. Είναι εξάλλου προφανές ότι φορείς του δικαιώματος, με την έννοια της πραγματικής συμμετοχής σε συνάθροιση, μπορούν να είναι μόνο φυσικά πρόσωπα. Βέβαια, ένα θέμα που απασχολεί την επιστήμη, είναι το κατά πόσο ως φορέας του δικαιώματος μπορεί να αναγνωριστεί κάποιο νομικό πρόσωπο και με ποια μορφή. Ο ρυθμιστικός περί των δημοσίων συναθροίσεων νόμος (Ν.Δ. 794/71) αναγνωρίζει ρητά στο άρθρο 3 δικαίωμα οργάνωσης των δημοσίων συναθροίσεων τόσο σε νομικό πρόσωπο όσο και σε ένωση προσώπων με οποιαδήποτε μορφή. Είναι γεγονός ότι ως συνέπεια της ύπαρξης της νομικής προσωπικότητας, τα νομικά πρόσωπα διαθέτουν όργανα που εκφράζουν τη βούλησή τους και παράλληλα αναγνωρίζεται σε αυτά ικανότητα δικαστικής συμπαράστασης.

Οδηγούμαστε, λοιπόν, στο συμπέρασμά ότι εφόσον αναγνωρίζεται το μείζον (δικαίωμα οργάνωσης) γιατί να μην αναγνωρίζεται και το ελάχιστον (δικαίωμα συμμετοχής) για τα νομικά πρόσωπα.. Πρέπει ωστόσο να διευκρινιστεί ότι το Κράτος και τα άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ανεξάρτητα από τη νομική μορφή δράσης τους (ως φορείς δημόσιας εξουσίας ή ως διαχειριστές της περιουσίας τους), δεν μπορούν καταρχήν να θεωρηθούν ως φορείς ατομικών δικαιωμάτων, γιατί δεν μπορούν προφανώς τα πρόσωπα αυτά να είναι συγχρόνως αποδέκτες και φορείς των ίδιων δικαιωμάτων. Ο νόμος μπορεί αναμφίβολα να καθιερώνει τα ατομικά δικαιώματα και υπέρ των νομικών προσώπων. Έτσι, στα άρθρ.2 και 3 του Ν.Δ.794/71 κατοχυρώνονται ρητά τα δικαιώματα διοργάνωσης και πραγματοποίησης συναθροίσεων και υπέρ νομικών προσώπων ή ενώσεων προσώπων. Αντίθετα, το δικαίωμα συμμετοχής σε συνάθροιση καθιερώνεται μόνον υπέρ των φυσικών προσώπων. Τα νομικά πρόσωπα αναγνωρίζονται ως φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας με ρητή διάταξη του Θεμελιώδους Νόμου. Συγκεκριμένα, το άρθρ.19 §3 ορίζει τα ακόλουθα: «Τα θεμελιώδη δικαιώματα ισχύουν επίσης υπέρ

των ημεδαπών νομικών προσώπων, εφόσον σύμφωνα με τη φύση τους είναι εφαρμόσιμα σε αυτά». Έτσι, το δικαίωμα της συνάθροισης θεωρείται ότι μπορεί να ασκηθεί και από νομικά πρόσωπα.

3. ΟΙ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΗΣ

3.1. Οι φορείς δημόσιας εξουσίας

Το δικαίωμα της συνάθροισης έχει ως αποδέκτες (Grundrechtsadressaten) όλους τους φορείς της δημόσιας εξουσίας. Καταρχήν, αποδέκτες του δικαιώματος της συνάθροισης είναι το Κράτος και τα άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Ειδικότερα, το δικαίωμα της συνάθροισης δεσμεύει ολόκληρη την κρατική εξουσία, δηλαδή τη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική λειτουργία. Έτσι, το δικαίωμα της συνάθροισης δεσμεύει τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου πάντοτε, ανεξάρτητα δηλαδή από τους νομικούς τύπους δράσης τους.

Τέλος, το δικαίωμα της συνάθροισης δεσμεύει τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και ιδίως τις επιχειρήσεις, όταν αποκλειστικός ή κύριος μέτοχος τους είναι το Κράτος. Στο χώρο του δημοσίου δικαίου, όπου επικρατεί έντονα το στοιχείο της κυριαρχικής εξουσίας του κράτους, η ανάγκη προστασίας από τις μονομερείς κρατικές επεμβάσεις προβάλλει εντονότερη, τόσο για τα φυσικά όσο και για τα νομικά πρόσωπα. Συνεπώς η αναγνώριση των τελευταίων ως φορέων θεμελιωδών δικαιωμάτων (άρα και του δικαιώματος του συνέρχεσθαι) κρίνεται επιβεβλημένη.

Είναι ορθότερο να γίνει δεκτό ότι φορείς του δικαιώματος του συνέρχεσθαι μπορούν να θεωρηθούν και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Η αναγνώριση γι' αυτά ενός θεμελιώδους δικαιώματος επιβάλλεται όταν υπόκεινται στην άσκηση δημόσιας εξουσίας. Στην περίπτωση αυτή η ύπαρξη ενός ελεύθερου πεδίου, απαλλαγμένου από κρατικές επεμβάσεις κρίνεται απαραίτητη. Εξίσου δεν μπορούν να αναγνωριστούν ως φορείς του δικαιώματος του συνέρχεσθαι, ορισμένα ειδικά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου όπως π.χ. τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα ιδρύματα κοινωνικών ασφαλίσεων.

3.2. Η τριτενέργεια του δικαιώματος της συνάθροισης

Τίθεται το ζήτημα αν το δικαίωμα της συνάθροισης έχει τριτενέργεια. Το ζήτημα αυτό πρέπει να λυθεί αποφαστικά. Το ισχύον Σύνταγμά μας κατοχυρώνει καταρχήν το δικαίωμα της συνάθροισης, όπως και τα άλλα ατομικά δικαιώματα, υπό την παραδοσιακή έννοια του ως αμυντικό δικαίωμα των ατόμων κατά του Κράτους,

αποφεύγοντας να θεσπίσει με μια γενική διάταξη την τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων. Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης γνώμης συνηγορεί πρόδηλα και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τις διατάξεις των αρθ.22§1εδ.β' και 23§1 του Συντάγματός μας, οι οποίες καθιερώνουν αποκλειστικά και μόνο την τριτενέργεια της αρχής της ισότητας της αμοιβής των εργαζομένων και της συνδικαλιστικής ελευθερίας αντίστοιχα.

Αντίθετα υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα της συνάθροισης έχει έμμεση τριτενέργεια. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, που είναι γενικά κρατούσα για τα ατομικά δικαιώματα, το δικαίωμα της συνάθροισης πρέπει να εφαρμόζεται ως κριτήριο αξιολογικό που εξειδικεύει τις αόριστες νομικές έννοιες και τις γενικές ρήτρες των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου (Ι.Δ.). Έτσι υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα της συνάθροισης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στις εργασιακές σχέσεις και στις σχέσεις γονέων – παιδιών, με την έννοια ότι πρέπει να διασφαλίζεται η ακώλυτη άσκησή του από τους εργαζόμενους και τα παιδιά. Το ισχύον Σύνταγμά μας κατοχυρώνει καταρχήν το δικαίωμα της συνάθροισης, όπως και τα άλλα ατομικά δικαιώματα, υπό την παραδοσιακή έννοιά του ως αμυντικό δικαίωμα των ατόμων κατά του Κράτους, αποφεύγοντας να θεσπίσει με μια γενική διάταξη την τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων. Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης γνώμης συνηγορεί πρόδηλα και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τις διατάξεις των άρθρ.22 § 1 εδ. β' και 23 §1 του Συντάγματος, οι οποίες καθιερώνουν αποκλειστικά και μόνο την τριτενέργεια (απόλυτη ενέργεια) της αρχής της ισότητας της αμοιβής των εργαζομένων και της συνδικαλιστικής ελευθερίας αντίστοιχα.

Έτσι, υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα της συνάθροισης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στις εργασιακές σχέσεις και στις σχέσεις γονέων-παιδιών, με την έννοια ότι πρέπει να διασφαλίζεται η ακώλυτη άσκησή του από τους εργαζόμενους και τα παιδιά. Στο πρώτο θέμα, ο Ν. 1264/1982 «για τον εκδημοκρατισμό του Συνδικαλιστικού Κινήματος και την κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών των εργαζομένων» επιβάλλει με τη διάταξη του άρθρ.16 §3 στον εργοδότη την υποχρέωση να διαθέτει κατάλληλους χώρους για τις τακτικές και έκτακτες συνελεύσεις των εργαζομένων ή και να μισθώνει τέτοιους στο δεύτερο θέμα, πρέπει οι διατάξεις των άρθρ. 1510-1512 και 1518 Α.Κ., που αναφέρονται στη γονική μέριμνα και επιμέλεια του ανηλίκου, να ερμηνεύονται υπέρ του δικαιώματος της συνάθροισης των ανηλίκων.

4. ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΗΣ

4.1. Το περιεχόμενο του δικαιώματος γενικά

4.1.1. Το θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος

Το άρθρ.1 του ισχύοντος Συντάγματος κατοχυρώνει στην πρώτη παράγραφο το δικαίωμα της ειρηνικής (ήσυχα και χωρίς όπλα) συνάθροισης. Ειδικότερα, το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει τρία επιμέρους δικαιώματα: το δικαίωμα διοργάνωσης της συνάθροισης, το δικαίωμα διεύθυνσης της συνάθροισης και το δικαίωμα συμμετοχής σε συνάθροιση. Διοργάνωση είναι η πρωτοβουλία πραγματοποίησης της συνάθροισης και η πραγματοποίησή της αυτή καθαυτή ενώ διεύθυνση είναι η διεύθυνση της συνάθροισης και η εγγύηση της κανονικής εξέλιξης της συζήτησης συμμετοχή. Τέλος, είναι η παρουσία και συμμετοχή σε μια συνάθροιση ή στις συζητήσεις που γίνονται στα πλαίσιά της. Τις επιμέρους αυτές μορφές του δικαιώματος της συνάθροισης προβλέπει και το ΝΔ. 794/71 «περί δημοσίων συναθροίσεων», το οποίο διακρίνει το δικαίωμα διοργάνωσης (άρθρ.2), το δικαίωμα διεύθυνσης (άρθρ.3) και φυσικά το δικαίωμα συμμετοχής (άρθρ.1 §1) σε δημόσιες συναθροίσεις. Το ίδιο θετικό περιεχόμενο έχει και το αντίστοιχο άρθρ.8 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας³⁴. Συγκεκριμένα, το άρθρ.8 § 1 κατοχυρώνει το δικαίωμα όλων των Γερμανών να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα, δικαίωμα το οποίο περιλαμβάνει το δικαίωμα διοργάνωσης (Veranstaltungsrecht), το δικαίωμα διεύθυνσης (Leitungsrecht) και το δικαίωμα συμμετοχής σε συνάθροιση (Teilnahmrecht).

Το άρθρ.11 του ισχύοντος Συντάγματος προστατεύει όλες τις συναθροίσεις, τόσο τις ιδιωτικές όσο και τις δημόσιες που περιλαμβάνουν τις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο και τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Στις τελευταίες αναφέρεται ειδικότερα η §2 του άρθρ.11, η οποία ορίζει τα ακόλουθα: «Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει». Η διάταξη αναφέρεται σε όλες τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις, στις οποίες περιλαμβάνονται αναμφίβολα και οι κινητές συναθροίσεις (παρελάσεις, πομπές, διαδηλώσεις ή πορείες). Η άποψη αυτή υποστηρίζεται και υπό το άρθρ.8 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας ενώ αντίθετα στο γαλλικό δίκαιο οι διαδηλώσεις υπάγονται σε διαφορετικό νομικό καθεστώς απότι

οι συναθροίσεις³⁵ και στην ουσία δεν αναγνωρίζεται η ελευθερία διαδήλωσης de manifestation) σαν δημόσια ελευθερία.

34. Βλ. και τις αποφάσεις της 30-1-1953 του Διοικητικού Εφετείου του Αμβούργου, 9-7-1969 του Εφετείου της Στουτγάρδης, 11-12-1970 του Διοικητικού Πρωτοδικείου της Κολωνίας, 30-5-1972 του Ομοσπονδιακού Ακυρωτικού και 14-4-1981 του Διοικητικού Πρωτοδικείου του Αννοβέρου στη συλλογή in der Bundesrepublik, άρθρ. 8 § 1 G.G., σ. 3 επ., 19 επ., 33 επ., 41 επ. και 81 επ. και αριθ. 2, 9, 14, 16 και 25 αντίστοιχα

35. Βλ. παραπάνω, σ. 18 επ. Το ζήτημα της διαφορετικής μεταχείρισης των διαδηλώσεων υπαγορεύτηκε κυρίως από λόγους ιστορικούς. Αιματηρές και ταραχώδεις διαδηλώσεις, κυρίως κατά την εποχή της ΙΙΙ Δημοκρατίας, όπως για παράδειγμα οι πορείες της 1^{ης} Μαΐου, οι διαδηλώσεις στις 6 και 12 Φεβρουαρίου 1934 καθώς και αυτές που προκλήθηκαν μετά την κηδεία του Jacques Bainville, ανησύχησαν το καθεστώς και το ανάγκασαν να τις θέσει υπό αυστηρότερο νομικό καθεστώς απότι τις συναθροίσεις.

Είναι αμφίβολο το ζήτημα αν το δικαίωμα της συνάθροισης περιλαμβάνει και ένα δικαίωμα του ατόμου κατά του Κράτους για ορισμένες οικονομικές παροχές που να διευκολύνουν την άσκηση του δικαιώματος, όπως, για παράδειγμα, διάθεση αιθουσών, χώρων και μέσων γενικά για την πραγματοποίηση συναθροίσεων. Το ζήτημα αυτό πρέπει να λυθεί αποφαστικά.

Το δικαίωμα της συνάθροισης είναι καταρχήν αμυντικό δικαίωμα του ατόμου κατά του Κράτους και των άλλων φορέων δημόσιας εξουσίας που είναι οι αποδέκτες του. Με άλλα λόγια το περιεχόμενό του είναι καταρχήν αρνητικό: απαγορεύει την προσβολή (διατάραξη) των συναθροίσεων από τους φορείς δημόσιας εξουσίας, αλλά και από τρίτους. Αυτό εξάλλου αποτελεί αυτονόητο καθήκον του Κράτους για όλα τα ατομικά δικαιώματα. Αυτό δέχεται και η κρατούσα στη Γερμανία άποψη για το δικαίωμα της συνάθροισης.

4.1.2. Το αρνητικό περιεχόμενο του δικαιώματος

Το άρθρ.11 του ισχύοντος Συντάγματος κατοχυρώνει το δικαίωμα της συνάθροισης τόσο υπό τη θετική του μορφή (positive Versammlungsfreiheit) όσο και υπό την αρνητική του μορφή (negative Versammlungsfreiheit). Κατοχυρώνεται δηλαδή όχι μόνο η προστασία της διοργάνωσης συναθροίσεων και συμμετοχής σε αυτές από επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας, αλλά και ένα δικαίωμα άρνησης διοργάνωσης συναθροίσεων και συμμετοχής σε αυτές. Τούτο προκύπτει από την ίδια τη διάταξη του άρθρ.11 § I του Συντάγματος ερμηνευμένη τελεολογικά, όπως εξάλλου συμβαίνει και με τις άλλες συνταγματικές διατάξεις που προστατεύουν ανάλογες ατομικές ελευθερίες (π.χ. άρθρ. 12 § 1, 13 §1 και 14 § 1). Αντίθετα, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας συνήγαγε την ελευθερία της μη συμμετοχής σε σωματείο (αρνητική ελευθερία συνεταιρισμού) από την κατοχυρωμένη από το άρθρ.5 του Συντάγματος «γενική ελευθερία» του ατόμου και όχι από το άρθρ.12 § 1. Την αντίθετη ορθή άποψη δέχτηκε στη συνέχεια η απόφαση 2805/ 1984 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία συνήγαγε αποκλειστικά την αρνητική ελευθερία³⁶ του συνεταιρισμού από το άρθρ.12 §1 του Συντάγματος.

36. Βλ. αυτήν εις ΤοΣ. 10 (1984), σ. 646 επ.- Αντίθετα, οι αποφ. 405, 410 και 411 του 1984 του Γ' Τμήματος συνήγαγαν την ελευθερία μη συμμετοχής σε σωματείο τόσο από τη διάταξη του άρθρ. 12, όσο και από τη διάταξη του άρθρ. 5 του Συντάγματος.

5. Η σχέση του δικαιώματος της συνάθροισης με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα

5.1. Το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας

Η διάταξη του άρθρ.5 § 1 του ισχύοντος Συντάγματος καθιερώνει ένα αυτοτελές θεμελιώδες δικαίωμα, το οποίο έχει αναμφίβολα γενικό χαρακτήρα σε αντίθεση με τις άλλες διατάξεις θεμελιωδών δικαιωμάτων που έχουν καταρχήν ειδικό χαρακτήρα. Έτσι, η διάταξη ως γενική υποχωρεί έναντι των άλλων διατάξεων που είναι ειδικές. Κατ' ακολουθία το δικαίωμα της συνάθροισης επικρατεί απέναντι στη γενική διάταξη του άρθρ.5. Πρέπει να σημειωθεί ότι η γενική διάταξη του άρθρ.5 §1 δεν εφαρμόζεται ούτε συμπληρωματικά εν προκειμένω. Η διάταξη του άρθρ.5 §1 έχει, κατ' ορθότερη γνώμη, επικουρικό ή συμπληρωματικό χαρακτήρα μόνο απέναντι δικαιωμάτων που δεν κατοχυρώνονται ρητά από το Σύνταγμα. Αντίθετα, το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται ρητά από τη διάταξη του άρθρ.11 του Συντάγματος.

5.2. Το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης γνώμης

Η ελευθερία της έκφρασης άμεσα συνδεδεμένη με την ίδια την ανθρώπινη αξία, αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί για κάθε συντακτικό νομοθέτη ύψιστο αγαθό, άξιο προστασίας σε κάθε Σύνταγμα και Συνθήκη σχετική με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Θεμέλιο της δημοκρατίας, αλλά και συνέπειά της, προσφέρει σε κάθε φυσικό και νομικό πρόσωπο το δικαίωμα να διαμορφώνει, να εκφράζει, να διαδίδει ή και να αποσιωπά, καθώς και να διαδίδει γνώμες. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται όχι μόνο απέναντι στην κρατική εξουσία, αλλά και τους ιδιώτες, με την απαραίτητη κάθε φορά θεσμική προσαρμογή των συγκεκριμένων «συγκρουόμενων» δικαιωμάτων. Όπως κάθε δικαίωμα, έτσι και η ελευθερία της έκφρασης υπόκειται σε περιορισμούς που τίθενται από το νομοθέτη. Είναι προφανής η σχέση του δικαιώματος της συνάθροισης με το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης γνώμης που κατοχυρώνει το άρθρ.14 §1 του Συντάγματος. Το δικαίωμα της συνάθροισης διευκολύνει την από κοινού έκφραση γνώμης χωρίς εντούτοις να αποτελεί υποπερίπτωση της ελευθερίας έκφρασης γνώμης.

Τη στενή σχέση μεταξύ των δύο δικαιωμάτων δέχεται και η νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, εφαρμόζοντας τη νομολογία τη σχετική με την ελευθερία γνώμης και επί της ελευθερίας συνάθροισης. Τα δύο θεμελιώδη αυτά δικαιώματα είναι πλήρως αυτοτελή, παρά το γεγονός ότι η συμμετοχή σε μια συνάθροιση αποτελεί συγχρόνως και εκδήλωση της. Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει η εξής διευκρίνιση: η μεμονωμένη εκδήλωση γνώμης ενός ατόμου σε μια συνάθροιση

καλύπτεται από τη διάταξη του άρθρ.14 §1, ενώ η από κοινού έκφραση γνώμης, που αφορά το σύνολο της συνάθροισης, όπως για παράδειγμα η έκδοση ψηφίσματος, καλύπτεται από τη διάταξη του άρθρ.11. Στην τελευταία αυτή περίπτωση πρόκειται για μια κατ' ιδέαν συρροή (Idealkonkurrenz) μεταξύ των δύο δικαιωμάτων και επομένως υπερισχύει η διάταξη του άρθρ.11, ως ειδική, απέναντι στη διάταξη του άρθρ.14 §1 που είναι γενική.

5.3. Το δικαίωμα της ελευθερίας κίνησης

Η ελευθερία κίνησης αποτελεί στοιχειώδη εκδήλωση της προσωπικής ελευθερίας, η οποία δεν πρέπει να υπόκειται σε απαγορεύσεις. Η ελευθερία κίνησης περιλαμβάνει την ελευθερία εισόδου και εξόδου από τη χώρα. Βάσει της διάταξης του άρθρ.5 παρ.4 του Συντάγματος απαγορεύεται ρητά η επιβολή των ατομικών διοικητικών μέτρων που προσδιορίζουν την ελεύθερη κίνηση και εγκατάσταση. Η παρουσία και η συμμετοχή σε συνάθροιση ή διαδήλωση αποτελεί και έκφραση της ελευθερίας κίνησης που κατοχυρώνεται από τις διατάξεις των άρθρ.5 §3-4 και 7§4 του Συντάγματος. Γίνεται όμως δεκτό ότι μεταξύ των δύο αυτών δικαιωμάτων δεν υπάρχει καμιά σχέση, γιατί καθένα από αυτά έχει διαφορετικό σκοπό. Η ελευθερία κίνησης προστατεύει κυρίως την ελευθερία διαμονής και κατοικίας στην επικράτεια, ενώ η ελευθερία συνάθροισης ή διαδήλωσης σκοπό έχει την από κοινού εκδήλωση γνώμης. Έτσι, η απλή παρουσία σε μια συνάθροιση αποτελεί κυρίως εκδήλωση του δικαιώματος συνάθροισης και συνεπώς η παρεμπόδιση ενός ατόμου να συμμετάσχει στη διαμόρφωση ενός κοινού ψηφίσματος θίγει κυρίως το δικαίωμα συνάθροισης του συγκεκριμένου ατόμου.

5.4. Το δικαίωμα συνεταιρισμού

Κατά το άρθρ.5 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Κατά δε το άρθρο 12 παρ. 1 του ίδιου Συντάγματος «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, τηρώντας τους νόμους, που όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια». Τέλος κατά το άρθρο 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης «για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών», που κυρώθηκε με το άρθρο 1 του ΝΔ 53/1974, «1. κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς

και στην ελευθερία συνεταιρισμού, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων και προσχωρήσεως σε συνδικάτα επί σκοπώ προασπίσεως των συμφερόντων του 2. Η άσκηση των δικαιωμάτων τούτων δεν επιτρέπεται να υπαχθεί σε άλλους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπομένων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα σε δημοκρατική κοινωνία, για την εθνική ασφάλεια, τη δημοσία ασφάλεια, την προάσπιση της τάξεως και πρόληψη του εγκλήματος, τη προστασία της υγείας και της εθνικής ή την προστασίαν των δικαιωμάτων, και ελευθεριών των τρίτων».

Με τις διατάξεις αυτές κατοχυρώνεται το δικαίωμα να συνεταιρίζεται καθένας και να ιδρύει σωματεία μη κερδοσκοπικά, το δικαίωμα δε αυτό αποτελεί ειδικότερη μορφή της ελευθερίας της ομαδικής πνευματικής κίνησης και δράσης, καθώς και βάση της ελευθερίας της επαγγελματικής οργάνωσης. Απόρροια του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι και της συνδικαλιστικής ελευθερίας είναι αφενός μεν η αρχή της πολλαπλότητας των (μη κερδοσκοπικών) σωματείων, αφετέρου δε η ίδρυση και η λειτουργία του σωματείου υπόκειται μόνο σε δικαστικό έλεγχο νομιμότητας και όχι σε οποιονδήποτε έλεγχο σκοπιμότητας, με την έννοια ότι το δικαστήριο δεν μπορεί να ελέγξει αν το σωματείο είναι ή όχι κοινωνικά ωφέλιμο, αν πράγματι προάγει τα συμφέροντα των μελών του ή ακόμη αν ανταγωνίζεται ή όχι άλλο παρεμφερές-προϋπάρχον σωματείο.

Μεταξύ των δύο αυτών δικαιωμάτων του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι υπάρχει στενή σχέση. Στη σημερινή εποχή οι συνεταιρισμοί και οι ενώσεις δραστηριοποιούνται κυρίως μέσω των συναθροίσεων των μελών τους. Αντίθετα, η πραγματοποίηση συναθροίσεων και διαδηλώσεων δεν προϋποθέτει αναγκαστικά την ύπαρξη συνεταιρισμών και ενώσεων ή των μελών τους. Τα δύο δικαιώματα είναι πλήρως αυτοτελή. Έτσι, η διάταξη του άρθρ.11 υπερισχύει ως ειδική της διάταξης του άρθρ.12 του Συντάγματος.

5.5. Το δικαίωμα της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης γενική συνταγματική αρχή που κατοχυρώνεται απόλυτα στο άρθρο 13 του Συντάγματός μας, αποτελεί ειδικότερη εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας. Τόσο δε η θρησκευτική συνείδηση όσο και η έτερη εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας, η ελευθερία της λατρείας αποτελούν κατακτήσεις του σύγχρονου νομικού μας πολιτισμού: όσο περισσότερο ελεύθερη είναι η δομή μιας κοινωνίας τόσο περισσότερο ώριμη είναι να αναγνωρίσει πεδίο εφαρμογής

στην άσκηση θρησκευτικών δικαιωμάτων, δεδομένου ότι η θρησκεία έχει εξ ορισμού απόλυτες αξιώσεις.

Σχετική είναι η διάταξη της §2 του άρθρ.13 που ορίζει τα της άσκησης της λατρείας. Συγκεκριμένα, τίθεται το ζήτημα αν οι θρησκευτικές συναθροίσεις διέπονται από τη διάταξη του άρθρ.13§2 ή αντίθετα από αυτή του άρθρ.11 του Συντάγματος. Γίνεται δεκτό ότι, αν η θρησκευτική συνάθροιση έχει λατρευτικό χαρακτήρα, τότε εφαρμόζεται ως ειδική η διάταξη του άρθρ.13§2 του Συντάγματος. Η άποψη αυτή θα πρέπει να γίνει δεκτή και για τις θρησκευτικές συναθροίσεις μη λατρευτικού χαρακτήρα. Η ύπαρξη της ειδικής διάταξης του άρθρ.13 του Συντάγματος, το οποίο περιλαμβάνει αναμφίβολα και το δικαίωμα διακήρυξης των θρησκευτικών πεποιθήσεων καθενός κατά τη διάρκεια συναθροίσεων, καθιστά ανεφάρμοστη στην οπωσδήποτε γενικότερη διάταξη του άρθρ.11. Η εφαρμογή των διατάξεων του άρθρ.11 πρέπει να αποκλειστεί, γιατί διαφορετικά θα περιοριζόταν ανεπίτρεπτα το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας ενόψει των διαφορετικών όρων και περιορισμών άσκησής του. Έτσι, ορθά, η διάταξη του άρθρ.1§3 του Ν.Δ.794/71 ορίζει ότι: «Δεν υπόκεινται εις τους όρους του παρόντος, διεπόμενοι υπό των ειδικών περί αυτών διατάξεων, αι δημόσιαι συναθροίσεις, αι πραγματοποιούμεναι αποκλειστικώς προς τέλεσιν θρησκευτικών τελετών ή προς συμμετοχήν εις την θείαν λατρείαν.».

5.6. Το άσυλο κατοικίας και το δικαίωμα ιδιοκτησίας

Το άσυλο της κατοικίας αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου που κατοχυρώνεται ρητά στις διατάξεις των παραγράφων 1 εδ. α' και γ' και 2 του άρθρου 9 του Συντάγματος μας. Συνδέεται στενά με το δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας (άρθρ.5 παρ.1), το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρ.9 παρ.1 εδ. β') αλλά και με την αξία του ανθρώπου, ο σεβασμός και η προστασία της οποίας αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας (άρθρ.2 παρ.1).

Σε περίπτωση που πραγματοποιούνται συναθροίσεις σε κατοικία ή εμπορικό κατάστημα εφαρμόζονται καταρχήν οι διατάξεις του άρθρ.11 περί του δικαιώματος της συνάθροισης και όχι οι διατάξεις των άρθρ.9 και 17 αντίστοιχα. Όταν όμως στην κατοικία ή το κατάστημα διαπράττονται αδικήματα κατά τη διάρκεια της συνάθροισης, τότε η επέμβαση της αστυνομίας θα κριθεί βάσει των διατάξεων των ειδικών άρθρων και όχι του άρθρ.11 του Συντάγματος. Ο περιορισμός αυτός αποτελεί έναν επιτρεπτό περιορισμό της ιδιοκτησίας.

6. Η έννοια και τα είδη της συνάθροισης

6.1. Η έννοια της συνάθροισης

Η συνάθροιση μεταβάλλει κάθε ατομική μονάδα σε μέλος του κοινωνικού συνόλου. Μεταβάλλει τον πολίτη σε δρώσα κοινωνική μονάδα. Αυτή η μεταβολή έχει ένα ιδιαίτερο και συγκεκριμένο νομικό και πολιτικό νόημα. Συνιστά παρέμβαση στα πολιτειακά και κοινωνικά δρώμενα.

Πιο συγκεκριμένα, ως ελευθερία του συνέρχεσθαι νοείται η ελευθερία των ατόμων να συγκεντρώνονται προς ανταλλαγή απόψεων και τη λήψη αποφάσεων για ορισμένα θέματα. Συνεπώς, η ελευθερία του συνέρχεσθαι αποτελεί εκδήλωση της ελευθερίας της πνευματικής κίνησης. Επειδή μάλιστα για την άσκηση αυτού του δικαιώματος απαιτείται η σύμπραξη περισσότερων του ενός ατόμου, χαρακτηρίζεται ως εκδήλωση της ομαδικής πνευματικής κίνησης, της οποίας εκδήλωση είναι και η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι δεν πρέπει να συγχέεται με το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι. Η συνάθροιση έχει διαφορετική έννοια από αυτή του συνεταιρισμού. Η συνάθροιση είναι συνέλευση πολλών προσώπων, προσωρινή, δίχως ίδρυση κάποιου νομικού δεσμού μεταξύ τους, για κοινή συζήτηση υπόθεσης. Αντίθετα, ο συνεταιρισμός είναι ο διαρκής δεσμός προσώπων με νομική σχέση μεταξύ τους για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού (συνηθέστερα κερδοσκοπικού).

Το ισχύον Σύνταγμα στο άρθρο 11, όπως και τα προηγούμενα στα αντίστοιχα άρθρα τους, δε δίνει τον ορισμό της συνάθροισης, θεωρώντας την έννοιά της ορισμένη είτε από την επιστήμη και τη νομολογία, είτε από τη νομοθεσία. Κατά τον Ν.Ν. Σαρίπολο²³ «συνάθροισης είναι συνέλευσις πολλών προσώπων, προσωρινώς πάντοτε και άνευ ιδρύσεως νομικού τινός δεσμού μεταξύ αυτών, όπως ακούσωσι ρήτορός τινός ή προς κοινήν ιδίως συζήτησιν υποθέσεων τινών, ή προς εκδήλωσιν κοινών φρονημάτων, ή προς κοινήν εξάσκησιν του δικαιώματος του αναφέρεσθαι προς τας αρχάς». Παρόμοιος είναι και ο ορισμός της συνάθροισης που δίνουν οι Α. Σβώλος-Γ. Βλάχος³⁷ κατά τους οποίους «συνάθροισης είναι η σκόπιμος κατ' αρχήν και όχι» τυχαία, προσωρινή επί το αυτό συνάντησις αξιολόγου αριθμού προσώπων, προς έκφρασιν ή ακρόασιν ανακοινώσεως ή γνώμης επί ωρισμένου θέματος, ή προς διαδήλωσιν

37. ΟΡ. cit., τ. Β', σ. 195 επ.- Ο ορισμός αυτός υιοθετείται και από την υπ' αριθμ. 13/ 1977 εγκύκλιο του Εισαγγελέα Εφετών Λάρισας Αλ. Φλώρου. Βλ. αυτήν εις ΝοΒ. 25 (1977), σ. 1458.

φρονημάτων ή αιτημάτων οιαδήποτε χαρακτήρος, ή προς λήψιν από κοινού αποφάσεων, ή προς από κοινού άσκησιν του δικαιώματος του αναφέρεσθαι»³⁸. Ορισμό της συνάθροισης βρίσκουμε επίσης τόσο στον Κανονισμό Χωροφυλακής του 1918, όσο και στον Κανονισμό Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958. Ειδικότερα, κατά το άρθρ.158 του πρώτου Κανονισμού «συνάθροισις θεωρείται η συγκέντρωσις πολλών επί το αυτό μετά προηγουμένην συνεννόησιν προς σύσκεψιν, λήψιν αποφάσεων και κοινήν ενέργειαν». Ο ίδιος περίπου ορισμός επαναλαμβανόταν και στο άρθρ. 294 § 1 του δεύτερου Κανονισμού κατά το οποίο «Συνάθροισις θεωρείται η συγκέντρωσις πολλών επί το αυτό, μετά προηγουμένην συνεννόησιν, προς λήψιν αποφάσεως και κοινήν ενέργειαν». Αντίθετα, το ΝΔ. 794/71 δε δίνει ορισμό της συνάθροισης. Το νομοθετικό αυτό διάταγμα εμμένει ωστόσο στον ορισμό της συνάθροισης του Κανονισμού Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958²⁶. Αυτό προκύπτει αφενός μεν από τη διάταξη του άρθρ.1 §2 του Ν.Δ. 794/71 που παρόλο ότι δίνει τον ορισμό της δημόσιας συνάθροισης στην ουσία αναφέρεται στην έννοια της συνάθροισης γενικά, αφετέρου δε από τη διάταξη του άρθρ.1 §4 του ίδιου νομοθετικού διατάγματος που προσδιορίζει αρνητικά τη λέξη, ορίζοντας ότι: «Οι διατάξεις του παρόντος δεν εφαρμόζονται επί των τυχαίως και άνευ προπαρασκευής πραγματοποιουμένων συγκεντρώσεων, η απαγόρευσις και η διάλυσις των οποίων ενεργείται κατά την ελευθέραν κρίσιν της αστυνομικής αρχής, ως και επί των ιδιωτικών συναθροίσεων, η οργάνωσις και πραγματοποίησις των οποίων εις ουδένα καθ' εαυτήν υπόκειται περιορισμόν».

Από όλους τους ορισμούς της συνάθροισης που δόθηκαν παραπάνω προκύπτουν τα απαραίτητα εννοιολογικά στοιχεία της, τα οποία είναι τα εξής: α) σκόπιμη και όχι τυχαία συνάντησις προσώπων, β) προσωρινή συνάντησις, γ) συνάντησις σημαντικού αριθμού προσώπων και δ) σκοπός της συνάθροισης η ανάληψις κοινής ενέργειας.

α) Το στοιχείο της προ συνεννόησεως είναι απαραίτητο εννοιολογικό γνώρισμα της συνάθροισης, γιατί έτσι διακρίνεται από τη συγκέντρωσι (Ansammlung), δηλαδή την «επί το αυτό μάλλον τυχαίως και άνευ προ συνεννοήσεως γενομένην συρροήν προσώπων προς σκοπούς διαφόρους της συναθροίσεως (προς ψυχαγωγίαν, εμπορίαν και λοιπάς περιπτώσεις) κατά τον ορισμό του άρθρ. 294 §2 του Κανονισμού Υπηρεσίας

38. Βλ. και Π. Παραρά (ΟΡ. cit., τ. Ι, σ. 192, αριθ. περιθ. 4) κατά τον οποίο «Συνάθροισις είναι η εις τον αυτόν τόπο συγκέντρωσις πολλών ατόμων, κατόπιν προηγουμένης συνεννοήσεως, για να λάβουν αποφάσεις σε κοινό ζήτημα».

Χωροφυλακής του 1958. Διαφέρει, συνεπώς, η συγκέντρωση από τη συνάθροιση αφενός μεν γιατί λείπει η προσυεννόηση, αφετέρου δε γιατί λείπει ο σκοπός της συνάθροισης που συνίσταται στη λήψη αποφάσεων και κοινή ενέργεια. Η συγκέντρωση δεν προστατεύεται από το άρθρ.11 του Συντάγματος. Άλλωστε αυτό ορίζει και το άρθρ.1 §4 του ΝΔ. 794/71. Το στοιχείο τέλος της προσυεννόησης υποδηλώνει και ορισμένη προετοιμασία για την πραγματοποίηση της συνάθροισης (γνωστοποίηση, προσκλήσεις, οργάνωση κ.ά.).

Εδώ, τίθεται το ζήτημα αν οι αυθόρμητες συναθροίσεις (Spontanversammlungen), εκείνες δηλαδή που πραγματοποιούνται αυθόρμητα, χωρίς προσκλήσεις και προετοιμασία, με αφορμή κάποιο απρόβλεπτο συμβάν της επικαιρότητας (π.χ. ξαφνική συγκέντρωση πολιτών για να επιδοκιμάσουν ή αποδοκιμάσουν διερχόμενο πολιτικό πρόσωπο ή για να αποδοκιμάσουν ξυλοδαρμό ενός ατόμου από όργανα της τάξης κ.ά.), προστατεύονται από το άρθρ.11 του Συντάγματος. Στην προκειμένη περίπτωση λείπει το στοιχείο της προσυεννόησης, όχι όμως και ο σκοπός της συνάθροισης. Θεωρούμε ότι και οι αυθόρμητες συναθροίσεις προστατεύονται από το άρθρ.11 του Συντάγματος δεδομένου ότι το στοιχείο της οργάνωσης είναι απλώς χρήσιμο, κυρίως για την τήρηση της τάξης, και όχι απολύτως απαραίτητο για την έννοια της συνάθροισης. Η άποψη αυτή για τις αυθόρμητες συναθροίσεις υποστηρίζεται και στη Γερμανία υπό το άρθρ. 8 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης. Τη συνταγματική προστασία των αυθορμητών συναθροίσεων δέχτηκε και η απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου αυτής της 14^{ης} Μαΐου 1985.

β) Το στοιχείο της προσωρινότητας της συγκέντρωσης είναι απαραίτητο για να αντιδιαστείλει τη συνάθροιση από την έννοια του συνεταιρισμού. Πράγματι, η συνάθροιση δε δημιουργεί κανένα διαρκή νομικό δεσμό μεταξύ των συναθροισμένων, ενώ με τη διάλυσή της παύει να υπάρχει και αυτός ο υποτιθέμενος δεσμός που πιθανόν να δημιουργείται από την ψήφιση ενός κοινού κειμένου ή ψηφίσματος αντίθετα, ο συνεταιρισμός δημιουργεί σταθερούς και μακροχρόνιους δεσμούς μεταξύ των μελών του και αποβλέπει στη δημιουργία τους.

γ) Ο αριθμός των συναθροισμένων πρέπει να είναι σημαντικός. Δε νοείται συνάθροιση με την παρουσία ενός μόνο προσώπου. Αναμφίβολα, ο αριθμός των συναθροισμένων πρέπει να είναι μεγαλύτερος, δεδομένου ότι συνάθροιση σημαίνει κατά κύριο λόγο ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των συναθροισμένων, μεταξύ δηλαδή περισσοτέρων του ενός ατόμων. Για τον ελάχιστο απαιτούμενο όμως αριθμό ατόμων

δεν υπάρχει ομοφωνία στην επιστήμη. Υποστηρίζονται γενικά τρεις απόψεις στο θέμα αυτό. Κατά την πρώτη, αρκεί η παρουσία δύο μόνον ατόμων· Κατά τη δεύτερη, απαιτείται η παρουσία τριών ατόμων τέλος, κατά την τρίτη ο αριθμός πρέπει να είναι μεγαλύτερος, όχι όμως μεγαλύτερος από τον απαιτούμενο αριθμό ατόμων για τη σύσταση σωματείου (7 άτομα σύμφωνα με το άρθρ.56 του γερμανικού ΑΚ. ή 20 σύμφωνα με το άρθρ.78 του ελληνικού Α.Κ.).

Το άρθρ.11 του ισχύοντος ελληνικού Συντάγματος κατοχυρώνει το δικαίωμα της συνάθροισης χωρίς τη γενική επιφύλαξη του νόμου. Συνεπώς, ο νομοθέτης δεν μπορεί να καθορίσει έναν ορισμένο αριθμό ατόμων για την έννοια της συνάθροισης. Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης άποψης συνηγορεί και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τη διάταξη του άρθρ.12 § 1 του Συντάγματος, η οποία κατοχυρώνει το δικαίωμα του συνεταιρισμού υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου και κατ' ακολουθίαν είναι επιτρεπτός ο καθορισμός από το νόμο ενός ορισμένου αριθμού ατόμων για τη σύσταση σωματείου. Η υποστηριζόμενη άποψη είναι και η περισσότερο ευνοϊκή για τη συνταγματική προστασία του δικαιώματος της συνάθροισης. Αντίθετα, οι άλλες δύο απόψεις, και ιδίως η τρίτη, περιορίζουν ανεπίτρεπτα την έννοια της συνάθροισης.

δ) Ο σκοπός της συνάθροισης: Σύμφωνα με τον ορισμό της συνάθροισης που δόθηκε παραπάνω, οι σκοποί της μπορεί να είναι ποικίλοι: έκφραση ή ακρόαση ανακοίνωσης ή γνώμης, διαδήλωση φρονημάτων ή αιτημάτων, πληροφόρηση, ανταλλαγή απόψεων, λήψη από κοινού αποφάσεων, από κοινού άσκηση του δικαιώματος της αναφοράς. Ο ποικιλόμορφος αυτός σκοπός της συνάθροισης με τον οποίο προσλαμβάνει χαρακτήρα μαζικής εκδήλωσης και ιδιάζουσα βαρύτητα, Ιδίως στη σημερινή εποχή, δεν επιβάλλει εντούτοις κατά τρόπο αποκλειστικό τον πολιτικό χαρακτήρα της; αρκεί να τείνει στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Έτσι, μπορεί να σκοπεύει στην υπεράσπιση οικονομικών, θρησκευτικών, ηθικών, πολιτικών ή άλλων συμφερόντων και κατά κανόνα στη συζήτηση και προβολή δημοσίων υποθέσεων (Erörterung öffentlicher Angelegenheiten). Ομιλίες ή η εκφώνηση λόγων στις συναθροίσεις είναι συνηθισμένο αλλά όχι νομικώς απαραίτητο στοιχείο, δεδομένου ότι η συνεννόηση μεταξύ των συναθροισμένων καθώς και η εκδήλωση γνώμης ή αιτήματος από αυτούς μπορεί να γίνει με άλλους τρόπους, όπως λ.χ. συμβολικές παραστάσεις ή γραπτά συνθήματα. Έτσι, καταρχήν, δεν αποτελούν συναθροίσεις οι απλές συγκεντρώσεις με σκοπό την εμπορία, την ψυχαγωγία, τα θεάματα, τους αθλητικούς αγώνες, τις εορτές κ.λπ. Αυτό ορίζει επίσης και το άρθρ.1 §3 του Ν.Δ. 794/71, κατά το οποίο «Δεν υπόκεινται εις τους όρους του παρόντος, διεπόμενα υπό

των ειδικών περί αυτών διατάξεων, αι δημόσιαι συναθροίσεις, αι πραγματοποιούμεναι αποκλειστικώς προς ή προς εκπλήρωσιν εμπορικών ή ψυχαγωγικών εν γένει σκοπών ή προς παρακολούθησιν δημοσίων θεαμάτων ή αθλητικών ή άλλων εν γένει αγώνων».

Η διάταξη, προφανώς από παραδρομή, χρησιμοποιεί εν προκειμένω τον όρο «δημόσιαι συναθροίσεις» αντί του ορθού «συγκεντρώσεις». Τίθεται όμως το ζήτημα αν οι ψυχαγωγικές συγκεντρώσεις που γίνονται στα πλαίσια δημοσίων συναθροίσεων ή έχουν το χαρακτήρα πολιτικής διαμαρτυρίας ή διαδήλωσης (όπως, για παράδειγμα, πολιτικό θέατρο στο δρόμο) θεωρούνται και προστατεύονται ως συναθροίσεις. Νομίζουμε ότι οι συγκεντρώσεις αυτές, στις οποίες προέχει το πολιτικό στοιχείο, πρέπει να θεωρηθούν ως συναθροίσεις, χωρίς όμως η άποψη αυτή να μπορεί να υποστηριχτεί και για όλες τις πολιτικές επιθεωρήσεις, στις οποίες προέχει αντίθετα ο ψυχαγωγικός χαρακτήρας. Τέλος, κατά την ορθότερη άποψη θεωρούνται συναθροίσεις οι διαλέξεις και γενικά οι επιστημονικές συγκεντρώσεις ως εκδηλώσεις πνευματικού περιεχομένου.

6.2. Είδη συναθροίσεων

Οι συναθροίσεις διακρίνονται βασικά σε ιδιωτικές και δημόσιες, οι οποίες με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο και σε δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις, στις οποίες ανήκουν και οι κινητές δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Το άρθρ.11 του Συντάγματος αναφέρεται ρητά μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις (§2) και μόνο κατ' αντιδιαστολή υπονοεί τα δύο άλλα είδη. Το Ν.Δ. 794/71 ασχολείται αποκλειστικά με τις δημόσιες συναθροίσεις, δίνοντας τον ορισμό του κάθε είδους (άρθρ.1 §2, 5 §3, 6 §7 και 6 §9 αντίστοιχα). Αντίθετα, δεν αναφέρεται καθόλου στις ιδιωτικές συναθροίσεις, εξαιρώντας τις μάλιστα από την ισχύ του κατά τη διάταξη του άρθρ.1 §4. Τέλος και πολύ σωστά, δεν επιχειρείται από το διάταγμα διάκριση των συναθροίσεων από πλευράς σκοπού. Μια τέτοια διάκριση μόνο ενδεικτική μπορεί να είναι και συνεπώς στερείται νομικού ενδιαφέροντος.

6.2.1. Ιδιωτική συνάθροιση

Το Ν.Δ.794/71 αλλά και οι αστυνομικοί κανονισμοί που ίσχυαν κάθε φορά δεν δίνουν ορισμό της ιδιωτικής συνάθροισης. Τούτο είναι άλλωστε φυσικό, αφενός γιατί κύριο μέλημα των νομοθετημάτων αυτών ήταν η ρύθμιση δημοσίων συναθροίσεων, αφετέρου γιατί οι ιδιωτικές συναθροίσεις ανέκαθεν θεωρήθηκαν ως προέκταση της προσωπικής ελευθερίας και του άσυλου της κατοικίας με συνέπεια να προστατεύονται

απολύτως. Ιδιωτική χαρακτηρίζεται η συνάθροιση που πραγματοποιείται σε περικλειστο χώρο στον οποίο δεν μπορεί να εισέλθει καθένας. Ο χώρος πραγματοποίησης της συνάθροισης παραμένει κατά τη διάρκειά της αποκλεισμένος κατά τρόπο ώστε να μην είναι προσιτός σε όλους. Ο χώρος μάλιστα αυτός απαιτείται να έχει είσοδο και έξοδο, ώστε να ελέγχεται η προσέλευση των μελών της συνάθροισης. Ο περικλειστος επομένως χώρος δημιουργεί μαχητό τεκμήριο υπέρ του χαρακτηρισμού της συνάθροισης ως ιδιωτικής, το οποίο μόνο από ενδεχόμενη ελεύθερη προσέλευση των συναθροισμένων μπορεί να ανατραπεί, όπως για παράδειγμα με την ελεύθερη διάθεση προσκλήσεων ή με πληρωμή εισιτηρίου. Η παρουσία, τέλος, δημοσιογράφων που έχουν κληθεί και η δημοσίευση στον τύπο των αποφάσεων που πάρθηκαν σε ιδιωτική συνάθροιση, δεν τη μετατρέπει σε δημόσια. Τον ορισμό αυτό της ιδιωτικής συνάθροισης υιοθέτησε και η απόφαση 696/1955 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία θεώρησε ως ιδιωτικές τις συναθροίσεις «εις ας προσέρχονται ωρισμένα πρόσωπα κληθέντα ατομικώς ή φέροντα ωρισμένην ιδιότητα».

6.2.2. Δημόσια συνάθροιση

Δημόσια χαρακτηρίζεται η συνάθροιση στην οποία μπορεί να προσέλθει καθένας. Η δημόσια συνάθροιση μπορεί να πραγματοποιείται όχι μόνο σε δημόσιο χώρο, αλλά και σε ιδιωτικό αρκεί να είναι ελεύθερη η προσέλευση, έστω και με πληρωμή εισιτηρίου³⁹. Αντίθετα με την ιδιωτική, ορισμό της δημόσιας συνάθροισης βρίσκουμε τόσο στο Ν.Δ.794/71, όσο και στους αστυνομικούς κανονισμούς που ίσχυαν κάθε φορά, δεδομένου ότι οι δημόσιες συναθροίσεις παρουσίαζαν μεγαλύτερο ενδιαφέρον από πλευράς δημόσιας τάξης και υποβάλλονταν σε περιορισμούς ως προς την πραγματοποίησή τους αποτελώντας αντικείμενο ειδικής νομοθετικής ρύθμισης. Έτσι, κατά το άρθρ.1 §2 του Ν.Δ. 794/71 «Ως δημόσια συνάθροισης, κατά την έννοια του παρόντος, θεωρείται η εκ των προτέρων διοργανουμένη και σκοπούσα εις την από

39. Βλ. Κ. Γεωργόπουλου, ΟΡ. cit., τεύχ. Γ', σ. 141 • Ν.Ν. Σαρίπολου, ΟΡ. cit., τ. Γ', σ. 169, σημ. 2.- Σβώλου - Βλάχου, ΟΡ. cit., Τ. Β', σ. 201 επ.' Χ. Σγουρίτσα, ΟΡ. cit., τ. Β', τεύχ. Β', σ. 134, σημ. 2.- Dielel - Ginzler, ΟΡ. cit., άρθρ. Ι, σ. 20, αριθ. περιθ. 9' Fiisslein, εις Neumann - Nipperdey - Scheuner, ΟΡ. cit., τ. ΙΙ, σ. 445, σημ. 97.- Στην Αγγλία κατά τον Public Order Act του 1986 (τμ. 16) ως δημόσια χαρακτηρίζεται η συνάθροιση 20 και πλέον ατόμων σε δημόσιο χώρο που είναι ολικά ή μερικά εκτεθειμένος στον αέρα. Δημόσιοι χώροι θεωρούνται οι κεντρικοί δρόμοι και κάθε χώρος στον οποίο, στη συγκεκριμένη στιγμή, το κοινό ή μέρος του κοινού έχει δικαίωμα πρόσβασης, πληρώνοντας εισιτήριο ή όχι, στον οποίο η πρόσβαση έχει επιτραπεί ρητά ή σιωπηρά. Βλ. και 0.1-1. Phillips, ΟΡ. cit., σ. 561

κοινού εκδήλωσιν του φρονήματος ή της γνώμης των μετεχόντων, ή εις την παρακολούθησιν διαλέξεων ή εις την προβολήν κοινών αυτών αιτημάτων». Ο ορισμός αυτός είναι γενικός και αναφέρεται στην έννοια της συνάθροισης γενικά. Ορθότερος είναι ο ορισμός που έδινε ο Κανονισμός Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958. Κατά το άρθρ.294 §4 αυτού «δημόσια είναι αι συναθροίσεις εις τας οποίας πας τις δύναται να προσέλθη ή εις τας οποίας καλούνται όπως προσέλθωσιν ωρισμένοι κατηγορία προσώπων, χωρίς να καθορίζονται ατομικά προσκλήσεις». Ο χαρακτηρισμός της συνάθροισης ως δημόσιας δεν αναιρείται από την ύπαρξη προσωπικού δεσμού μεταξύ του διοργανωτή της συνάθροισης και των συναθροισμένων. Έτσι, δεν παύει να είναι δημόσια η συνάθροιση στην οποία οι συναθροισμένοι συμμετέχουν τυχαία ή λόγω φιλίας με τον ρήτορα, το διοργανωτή ή τον πρόεδρό της.

Η δημόσια συνάθροιση ανάλογα με το χώρο στον οποίο πραγματοποιείται διακρίνεται σε δημόσια συνάθροιση σε κλειστό χώρο και δημόσια υπαίθρια συνάθροιση.

Δημόσια συνάθροιση σε κλειστό χώρο

Δημόσια σε κλειστό χώρο θεωρείται η συνάθροιση, η οποία πραγματοποιείται σε κλειστό μεν χώρο, αλλά προσιτό σε όλους έστω και με πληρωμή εισιτηρίου. Το βασικό στοιχείο, βάσει του οποίου γίνεται η διάκριση αυτή είναι το περιτειχισμένο ή μη του χώρου της συνάθροισης, ανεξάρτητα αν ο χώρος αυτός είναι ιδιωτικός ή δημόσιος. Ορισμούς για τη δημόσια συνάθροιση σε κλειστό χώρο δίνουν επίσης τόσο ο Κανονισμός Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958, όσο και το Ν.Δ.794/71. Κατά το άρθρ.294 §6 του Κανονισμού Υπηρεσίας Χωροφυλακής, που υιοθετεί το βασικό αυτό στοιχείο, «δημοσία εν κλειστό χώρο συνάθροισις υπάρχει οσάκις γίνεται εις κατάστημα, καφενείον, εις περιτειχισμένον τόπον, εις ιδιωτικήν οικίαν εις την οποίαν πας τις δύναται να εισέλθη άνευ ειδικής προς τούτο προσκλήσεως, εις κατάστημα πολιτικού κόμματος άνευ προσωπικών προσκλήσεων ή εις οικίαν πολιτικού υποψηφίου ή και οσάκις προσκαλώνται γενικώς κατηγορία προσώπων». Αντίθετα, το Ν.Δ.794/71 επαναλαμβάνει μεν το στοιχείο του περιτειχισμένου χώρου, απαιτεί όμως για την έννοια της συνάθροισης σε κλειστό χώρο και την παρουσία περιορισμένου αριθμού ατόμων. Συγκεκριμένα, κατά το άρθρ.5 §3 ορίζεται ότι: «Επιφυλασσομένης της διατάξεως της παραγράφου 9 του επόμενου άρθρου ως δημοσία συνάθροισις εν κλειστό χώρω λογίζεται δια την εφαρμογήν του παρόντος και η πραγματοποιούμενη εις ασκεπή χώρον, εφ' όσον ούτος είναι πανταχόθεν μονίμως περιπεφραγμένος εις ύψος δύο τουλάχιστον μέτρων και κατά την διάρκειαν της συναθροίσεως είναι

προσιτός μόνον εξ εισόδων εκ των προτέρων καθωρισμένων», ενώ κατά το άρθρ.6 «Ως δημοσία συνάθροισις, εν υπαίθρω θεωρείται, δια την εφαρμογήν του παρόντος, και η πραγματοποιουμένη εις μονίμως περιπεφραγμένον αλλ' ασκεπή χώρον, εφ' όσον το πλήθος, όπερ ούτος ως εκ της εκτάσεως ή της διαρρυθμίσεώς του, δύναται να περιλάβη, υπερβαίνει τας δέκα χιλιάδας (10.000) προσώπων». Η διάταξη του άρθρ.5§3 είναι αντισυνταγματική. Το άρθρ.11 του ισχύοντος Συντάγματος δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα της συνάθροισης υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου και συνεπώς ο νόμος δεν μπορεί να καθορίσει μια ορισμένη έννοια της συνάθροισης. Αντίθετα, το δικτατορικό συνταγματικό κείμενο του 198, υπό την ισχύ του οποίου εκδόθηκε το Ν.Δ.794/71, κατοχύρωνε το δικαίωμα της συνάθροισης υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου.

Δημόσια υπαίθρια συνάθροιση

Κατά τον Α. Σβώλο δημόσια υπαίθρια συνάθροιση (reunion en plein air, Versammlung unter freiem Himmel) είναι «η γινομένη εν μη περιτετειχισμένω χώρω, αδιάφορον αν ο χώρος ούτος είναι εστεγασμένος ή ου». Το βασικό στοιχείο της δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης είναι το προσιτό σε όλους κατά τρόπο φυσικό, χωρίς δηλαδή υλικά εμπόδια, από όλες τις μεριές, χωρίς να ενδιαφέρει αν ο χώρος που πραγματοποιείται είναι ή όχι στεγασμένος. Έτσι, συνάθροιση που γίνεται σε στεγασμένο αλλά μη περιτειχισμένο χώρο, για παράδειγμα μέσα σε στοά, είναι υπαίθρια. Το ίδιο κριτήριο υιοθέτησαν η απόφαση 1693/1963 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικράτειας και ο ορισμός που δίνει για τη δημόσια υπαίθρια συνάθροιση ο Κανονισμός Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958 στο άρθρ.294 §5, σύμφωνα με το οποίο «Δημόσια εν υπαίθρω συνάθροισις υπάρχει οσάκις αυτή λαμβάνει χώραν εις ανοικτόν, μη περιτετειχισμένον χώρον».

Αντίθετα, το Ν.Δ.794/71 χρησιμοποιεί και εν προκειμένω αυθαίρετα κριτήρια. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρ.6§9 ορίζεται ότι: «Ως δημοσία συνάθροισις εν υπαίθρω θεωρείται, δια την εφαρμογήν του παρόντος, και η πραγματοποιουμένη εις μονίμως περιπεφραγμένον αλλ' ασκεπή χώρον, εφ' όσον το πλήθος όπερ ούτος, ως εκ της εκτάσεως ή της διαρρυθμίσεώς του, δύναται να περιλάβη, υπερβαίνει τας δέκα χιλιάδας (10.000) προσώπων». Η διάταξη, σύμφωνα με όσα προεκτέθηκαν για τη διάταξη του άρθρ.5§3 είναι υπό το ισχύον Σύνταγμα αντισυνταγματική. Το ζήτημα ποιο πρέπει να είναι υλικό του περιτετειχίσματος είναι πραγματικό και λύνεται κατά περίπτωση σύμφωνα πάντοτε με τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω για το χαρακτηριστικό γνώρισμα της δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Με το θέμα αυτό ασχολήθηκε και η

υπ' αριθμ. 337/1978 Γνωμοδότηση της Ολομέλειας του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους. Το ζήτημα που έπρεπε να κριθεί ήταν αν συνάθροιση σε σκηνή από ύφασμα μέσα στην οποία υπήρχαν καθίσματα, ηλεκτρική και μεγαφωνική εγκατάσταση αποτελούσε υπαίθρια συνάθροιση. Διατυπώθηκαν δύο απόψεις: κατά τη γνώμη της πλειοψηφίας κρίθηκε ότι αποτελούσε υπαίθρια συνάθροιση, γιατί θεωρήθηκε ότι η σκηνή από ύφασμα, στερεωμένη στη γη με πασσάλους, αφενός μεν άφηνε ανοίγματα μεταξύ του εδάφους και του περικαλύμματος που επέτρεπαν την προσπέλαση, αφετέρου δε μπορούσε εύκολα να ανατραπεί. Ορθότερη ήταν η γνώμη της μειοψηφίας⁴⁰, η οποία, σωστά, δέχτηκε ότι είναι αδιάφορο το είδος της ύλης που περικλείει το χώρο και θεώρησε ότι η σκηνή από ύφασμα αποτελούσε φυσικό εμπόδιο που δεν επέτρεπε την προσπέλαση μέσα στον κλειστό χώρο και ότι συνεπώς η συνάθροιση ήταν δημόσια συνάθροιση σε κλειστό χώρο.

Ιδιαίτερο είδος των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων αποτελούν οι κινητές συναθροίσεις (διαδηλώσεις, πορείες, πομπές, παρελάσεις- Aufzuge, Kundgebungen, manifestation, corteges) στις οποίες το συγκεντρωμένο πλήθος χρησιμοποιεί το δημόσιο δρόμο για να εκφράσει επιδεικτικότερα τη θέληση του με την παρουσία του, με συνθήματα ή φέροντας σημαίες, πλακάτ και διακριτικά γενικά γνωρίσματα κάθε είδους.

Το Ν.Δ.794/71 αναφέρεται στις πορείες δίνοντας και τον ορισμό τους. Κατά το άρθρ.6§7 ως πορείες χαρακτηρίζονται οι κινούμενες δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Σε αντίθεση με τις διαδηλώσεις, οι πορείες προϋποθέτουν πάντοτε κίνηση. Είναι αδιάφορος ο τόπος και η ταχύτητα της μετακίνησης, καθώς και το μέσον αυτής⁴¹.

40. «...η περί ης το ερώτημα περίπτωσης της συναθροίσεως εις σκηνήν αγνώστων διαστάσεων εξ υφάσματος, τοποθετουμένην κατά διαστήματα, εις διάφορα αγροκτήματα, στερεωμένην δια πασσάλων εμπειηγμένων εις την γην δημιουργούντων κατά τους κανόνας της κοινής πείρας ανοίγματα μεταξύ του εδάφους και του εξ υφάσματος περικαλύμματος η έκτασις και η μορφή των οποίων είναι απροσδιόριστος, εν πάση όμως περιπτώσει επιτρέπουν την δι' αυτών προσπέλασιν και καθιστούν ουχί δυσχερή και την ανατροπήν αυτής, δέον να θεωρηθή ως εν υπαίθρω τοιαύτη δια την εφαρμογήν του εν ισχύι Συντάγματος»

41. «...ως δέχεται η θεωρία και η νομολογία, εν υπαίθρω συνάθροισις υφίσταται, όταν αυτή λαμβάνη χώρας εις χώρον επικοινωνούντα ελευθέρως μετά κοινοχρήστων οδών ή πλατειών, εις χώρος δηλονότι φυσικώς προσιτόν εις πάντας....»

Η πορεία μπορεί να μετακινείται με τα πόδια, με ζώα η με μεταφορικό μέσον ξηράς ή θάλασσας. Έτσι, η διάταξη του άρθρ. 6§7 του Ν.Δ.794/71, σύμφωνα με την οποία «Επί κινουμένων δημοσίων εν υπαίθρω συναθροίσεων (πορειών) αι ομιλίας δέον να γίνονται εις την αφετηρίαν ή εις το τέρμα αυτών, απαγορευομένης οιασδήποτε στάσεως ή ομιλίας κατά την διάρκειαν της πορείας. Αι κινούμεναι δημόσιαι συναθροίσεις πραγματοποιούνται μόνον πεζή», είναι αντισυνταγματική».

Γ' ΜΕΡΟΣ

3. ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΗΣ

3.1. Οι συνταγματικοί περιορισμοί

3.1.1. Περιορισμοί που αναφέρονται στους φορείς

Τέτοιο περιορισμό θεσπίζει, όπως προαναφέρθηκε, η διάταξη του άρθρ.11 §1 του Συντάγματος, κατά την οποία το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται μόνο υπέρ των Ελλήνων πολιτών⁴².

3.1.2. Περιορισμοί καθιερούμενοι από τη διάταξη του άρθρ.5 §1 του Συντάγματος:

Τίθεται το ζήτημα αν οι καθιερούμενοι από τη διάταξη του άρθρ.5 §1 περιορισμοί της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας ισχύουν και για το δικαίωμα της συνάθροισης. Ειδικότερα, η διάταξη του άρθρ.5 §1 του ισχύοντος Συντάγματος κατοχυρώνει το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα στο οποίο περιλαμβάνεται και η

42. Διακρίσεις σε βάρος ορισμένης κατηγορίας Ελλήνων, κυρίως για πολιτικούς λόγους, προέβλεπαν στο παρελθόν ορισμένοι νόμοι όπως το άρθρ. 3 του Ν. 4229 της 24/25-7-1929 «περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» (Κώδιξ Θεμίδος, 1929, σ. 484 επ.) κατά το οποίο «1. Απαγορεύονται αι εν υπαίθρω και εν παντί δημοσίω κλειστό χώρω συναθροίσεις προσώπων επιδιωκόντων την εφαρμογήν των εν άρθρω 1 ιδεών. 2. Ο εν γνώσει προσερχόμενος εις τοιαύτην συνάθροισιν τιμωρείται δια φυλακίσεως. 3. Όστις κακοβούλως διαταράσσει πολιτικήν συγκέντρωσιν επιτρεπομένου σκοπού τιμωρείται, εκτός εάν η διαταρακτική πράξις επισύρη εκ του κοινού ποινικού νόμου βαρυτέραν ποινήν, με φυλάκισιν μέχρι τριών μηνών»• το άρθρ. 3 του Α.Ν. 117 της 15/18-9-1936 (Α' 402) «περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών» κατά το οποίο «Απαγορεύονται αι εν υπαίθρω και εν παντί κλειστό χώρω συναθροίσεις καθ' ας πρόκειται ν' αναπτυχθώσιν αι εν άρθρω 1 του παρόντος θεωρία, Ιδέαι και συστήματα. οι εν γνώσει προσερχόμενοι εις τοιαύτας συγκεντρώσεις τιμωρούνται με φυλάκισιν»• το άρθρ. 1 §1 εδ. δ' του Α.Ν. 1075 της 9/11-2-1938 (Α' 45) «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών» κατά το οποίο τιμωρείται «πας όστις εν γνώσει προσέρχεται εις συγκεντρώσεις είτε εν υπαίθρω είτε εν κλειστό χώρω, καθ' ας πρόκειται ν' αναπτυχθώσιν ή οπωσδήποτε εκδηλωθώσιν αι εν τοις ανωτέρω εδαφίοις Ιδέαι και συστήματα»• το άρθρ. 4 του Γ' Ψήφισματος της 18/18-6-1946 (Α' 197) «περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν» κατά το οποίο τιμωρείται «1. Ο μετέχων δημοσίας συναθροίσεως εν υπαίθρω απαγορευθείσης νομίμως υπό της αρμοδίας αρχής ή εν κλειστό χώρω, άνευ της προς την αρμοδιαν αστυνομικήν αρχήν προειδοποιήσεως, τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον τριών μηνών. 2. Οσάκις πλήθος συνηθροισμένων εν υπαίθρω προσκληθή νομίμως προς διάλυσιν, έκαστος των συνηθροισμένων μη απομακρυνόμενος από της συναθροίσεως τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών»• το άρθρ. 4 του Α.Ν. 509 της 27/27-12-1947 (Α' 293) «περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» κατά το οποίο «1. Απαγορεύονται αι εν υπαίθρω είτε εν κλειστό χώρω συναθροίσεις προσώπων επιδιωκόντων την εφαρμογήν των εν άρθρω 2 ιδεών. 2. Ο εν γνώσει προσερχόμενος εις τοιαύτην συνάθροισιν τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών. 3. Ο εν γνώσει δεχόμενος εις την οικίαν του ή το κατάστημά του συνάθροισιν περι ής η παράγραφος 1 του παρόντος άρθρου τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών. Δια της καταδικαστικής αποφάσεως απαγγέλλεται υποχρεωτικώς η λύσις της μισθώσεως του καταλύματος και η άρσις της προστασίας του ενοικιοστασίου. 4. Όστις κακοβούλως διατάσσει πολιτικήν συγκέντρωσιν επιτρεπομένου σκοπού τιμωρείται δια της ποινής της φυλακίσεως». Οι διατάξεις αυτές έχουν καταργηθεί. Συγκεκριμένα, ο Ν. 4229/1929 καταργήθηκε από τον Α.Ν. 117/1936 (άρθρ. 12)• οι διατάξεις των άρθρ. 1-11 του Α.Ν. 117/1936 καταργήθηκαν από τον Α.Ν. 1075/1938 (άρθρ. 14)• ο Α.Ν. 1075/1938 καταργήθηκε από τον Α.Ν. 890/1946 (άρθρ. 1)• το Γ' Ψήφισμα καταργήθηκε από το Ν. 233/1975 (άρθρ. 1) και τέλος ο Α.Ν. 509/1947 καταργήθηκε από το ΝΔ 59/ 1974 (άρθρ. 3).

ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας, υπό τη ρητή επιφύλαξη «των δικαιωμάτων των άλλων», «του Συντάγματος» και «των χρηστών ηθών». Έτσι, η διάταξη υιοθέτησε τον τριπλό περιορισμό της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας, που καθιερώνει και η αντίστοιχη διάταξη του άρθρ. 2 § 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης, απ' όπου πάρθηκε άλλωστε και η ελληνική διάταξη, με την αντικατάσταση του όρου «συνταγματική τάξη» με τον όρο «Σύνταγμα» και του όρου «ηθικός νόμος» με τον όρο «χρηστά ήθη».

Το ζήτημα κυρίως τίθεται για τον ένα από τους περιορισμούς και, συγκεκριμένα, για τα χρηστά ήθη ενώ οι άλλοι δύο περιορισμοί είναι αυτονόητοι. Ο περιορισμός του Συντάγματος είναι προφανώς αυτονόητος για όλα τα ατομικά δικαιώματα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα δικαιώματα των άλλων, εφόσον η διάταξη εννοεί τα συνταγματικά δικαιώματα των άλλων ατόμων. Κατά συνέπεια, η αναφορά του Συντάγματος και των δικαιωμάτων των άλλων έχει απλώς αναγνωριστική σημασία. Το ζήτημα, όσον αφορά τον περιορισμό που αναφέρεται στα χρηστά ήθη, τίθεται για τις ειδικές ατομικές ελευθερίες που δεν κατοχυρώνονται υπό τον περιορισμό αυτό, όπως για παράδειγμα για το δικαίωμα της συνάθροισης. Κατά τον Α. Ράικο ο περιορισμός που αναφέρεται στα χρηστά ήθη δεν ισχύει στα άλλα ατομικά δικαιώματα. Η άποψη αυτή είναι ορθή. Όπως προαναφέρθηκε, η διάταξη του άρθρ.11 είναι ειδική απέναντι της διάταξης του άρθρ.5 §1 που είναι αναμφίβολα γενική. Η αντίθετη άποψη θα σχετικοποιούσε το δικαίωμα της συνάθροισης, πράγμα που ο συνταγματικός νομοθέτης δε θέλησε, αφού δεν το κατοχύρωσε υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου. Αντίθετα, όπου ο συνταγματικός νομοθέτης ήθελε να κατοχυρώσει ένα ατομικό δικαίωμα και υπό την επιφύλαξη «των χρηστών ηθών» το έπραξε με ρητή διάταξη όπως στο άρθρ.13 §2 εδ. β' του Συντάγματός μας, κατά την οποία «Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη».

3.1.3. Απαγόρευση άσκησης του δικαιώματος συνάθροισης σε ορισμένα άτομα

Δημόσιοι Υπάλληλοι και Υπάλληλοι Ν.Π.Δ.Δ.: Το άρθρ.11 του Συντάγματος δεν καθιερώνει κανένα περιορισμό στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης για τους δημοσίους υπαλλήλους, πολιτικούς και στρατιωτικούς, και τους υπαλλήλους νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, οι οποίοι καταρχήν απολαμβάνουν το δικαίωμα, όπως και όλοι οι άλλοι Έλληνες. Περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης στα πρόσωπα αυτά δεν μπορούν να επιβληθούν ούτε με διάταξη νόμου, δεδομένου ότι κατά τη διάταξη του άρθρ.11 § 1 του Συντάγματος το δικαίωμα

της συνάθροισης δεν κατοχυρώνεται υπό την επιφύλαξη του νόμου. Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης άποψης συνηγορεί πρόδηλα και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τη διάταξη του άρθρ.12 §4 του Συντάγματος, η οποία κατοχυρώνει το δικαίωμα συνεταιρισμού των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου. Περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης απορρέουν όμως για τις εν λόγω κατηγορίες προσώπων από τη διάταξη του άρθρ.29 §3 του Συντάγματος κατά την οποία: «Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων στους δικαστικούς λειτουργούς, στους στρατιωτικούς γενικά, στα όργανα των σωμάτων ασφαλείας και στους δημόσιους υπαλλήλους, καθώς και η ενεργός δράση υπέρ οποιουδήποτε κόμματος στους υπαλλήλους νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, των δημόσιων επιχειρήσεων και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης».

Η διάταξη απαγορεύει απόλυτα μεν όλες τις εκδηλώσεις των δημοσίων υπαλλήλων (πολιτικών και στρατιωτικών) υπέρ πολιτικών κομμάτων, την ενεργό δε δράση των υπαλλήλων των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και των δημοσίων επιχειρήσεων υπέρ κόμματος. Από τη διάταξη αυτή συνάγεται αναμφίβολα για τους δημοσίους υπαλλήλους (πολιτικούς και στρατιωτικούς) και τους υπαλλήλους νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου η απαγόρευση διοργάνωσης και διεύθυνσης κομματικών συναθροίσεων, δεδομένου ότι οι πράξεις αυτές έχουν το χαρακτήρα είτε εκδήλωσης υπέρ πολιτικών κομμάτων, είτε ενεργούς δράσης υπέρ αυτών. Αντίθετα, επιτρέπονται η διοργάνωση, η διεύθυνση και η συμμετοχή σε συνάθροιση μη πολιτικού περιεχομένου καθώς και η απλή συμμετοχή σε πολιτική συνάθροιση υπό την αυτονόητη βέβαια προϋπόθεση ότι δεν παραμελούνται οι υπηρεσιακές υποχρεώσεις των προσώπων αυτών. Σχετική με το θέμα είναι και η διάταξη του άρθρ.18 §3 του Ν. 1735/1987 περί «προσλήψεων στο δημόσιο τομέα, κοινωνικού ελέγχου στη δημόσια διοίκηση, πολιτικών δικαιωμάτων και άλλων διατάξεων», η οποία ορίζει ότι: «οι εκδηλώσεις και η δράση των δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων υπέρ πολιτικών κομμάτων κατά την άσκηση των υπηρεσιακών τους καθηκόντων απαγορεύεται».

Η έννοια της διάταξης, όσον αφορά την άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης, είναι ότι απαγορεύεται στους δημοσίους πολιτικούς υπαλλήλους η διοργάνωση συναθροίσεων και συμμετοχή σε αυτές μέσα στο κατάστημα της υπηρεσίας τους και κατά τις ώρες εργασίας τους.

Φοιτητές: Κανένας περιορισμός δεν μπορεί να τεθεί από το Κράτος στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης από τους φοιτητές, όσον αφορά μάλιστα την άσκηση του δικαιώματος έξω από το χώρο των σπουδών ή της σπουδαστικής διαμονής τους.

Με το θέμα ασχολήθηκε η απόφαση 207/ 1967 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας η οποία έκρινε το κύρος των διατάξεων των άρθρ.124 και 127 του Ν. 5343/32 «περί οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών», που επέβαλαν τη λήψη άδειας από τον Πρύτανη για τη διοργάνωση συναθροίσεων σε κλειστό χώρο από φοιτητές ή τη συμμετοχή τους σε αυτές υπό την ισχύ του άρθρ.10 του Συντάγματος του 1952. Η απόφαση νομολόγησε ορθά τα εξής: «...Δοθέντος όμως ότι το άρθρ. 10 του ισχύοντος Συντάγματος ορίζει ότι «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και αόπλως. Μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται ν' απαγορευθώσιν αν εκ τούτων επίκειται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν», έπεται ότι δεν επιτρέπεται να υπαχθώσιν εις την προηγουμένην άδειαν αι εις κλειστόν χώρον δημόσιαι συγκεντρώσεις και ότι του δικαιώματος τούτου απολαύουσι πάντες οι Έλληνες, εν οίς και οι φοιτηταί δια τας εκτός του Πανεπιστημίου συναθροίσεις, δεδομένου ότι δια τας εντός του Πανεπιστημίου ισχύει η εσωτερική διοικητική εποπτεία των πανεπιστημιακών Αρχών. Αντίκεινται, κατ' ακολουθίαν, εις το Σύνταγμα αι μνησθείσαι διατάξεις των άρθρων 124 και 127 του Πανεπιστημιακού Νόμου, καθ' όσον απαιτούσι την υπό των φοιτητών λήψιν αδειας παρά του πρυτάνεως δια πάσαν, και εκτός έτι του Πανεπιστημίου, δημοσίαν συγκέντρωσιν εις κλειστόν χώρον, δι' ο και δεν δύναται να θεμελιωθή επ' αυτών πειθαρχικόν παράπτωμα, ως βασίμως προβάλλεται».

Ο Νόμος 1268/1982 «για τη δομή και τη λειτουργία των Α.Ε.Ι.» δεν περιέχει κανένα περιορισμό για το συγκεκριμένο θέμα. Αντίθετα, το άρθρ.2 §3 εδ. α' ορίζει ότι: «Όλοι οι εργαζόμενοι στα Α.Ε.Ι. όπως και οι φοιτητές είναι ελεύθεροι να εκφράζονται συλλογικά μέσα από τα συνδικαλιστικά τους όργανα που διευκολύνονται στη λειτουργία τους από τις Πανεπιστημιακές αρχές».

3.1.4.Περιορισμοί στον τρόπο άσκησης του δικαιώματος συνάθροισης

Το άρθρ. 11 του Συντάγματος περιλαμβάνει τρεις περιορισμούς που αναφέρονται στον τρόπο άσκησης του δικαιώματος της συνάθροισης. Ειδικότερα, κατά τη διάταξη του άρθρ.11 § 1 ορίζεται ότι «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα», ενώ κατά τη διάταξη του άρθρ.11 §2 εδ. α' «Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία». οι δύο πρώτοι περιορισμοί («ήσυχα» και «χωρίς όπλα») που περιλαμβάνονται στην πρώτη

παράγραφο του άρθρου αναφέρονται σε όλα τα είδη των συναθροίσεων, ιδιωτικών και δημοσίων. Αντίθετα, ο τρίτος περιορισμός (δυνατότητα παρουσίας της αστυνομίας) που περιλαμβάνεται στο πρώτο εδάφιο της δεύτερης παραγράφου του άρθρου αναφέρεται μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις.

Ο όρος «ήσυχα»: Ο όρος «ήσυχα» (friedlich) δε σημαίνει ήρεμη και μη θορυβώδη συνάθροιση, αλλά ότι αυτή δεν επιτρέπεται να προκαλέσει διατάραξη της δημόσιας ασφάλειας ούτε να εκτραπεί σε βίαιη και στασιαστική (gewaltthtig oder).

Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται σε μια συνάθροιση κυρίως από τη συμπεριφορά του διοργανωτή, του προέδρου και ιδίως των μελών της, όταν δηλαδή αυτοί χρησιμοποιούν σωματική βία κατά προσώπων ή πραγμάτων, όχι όμως και όταν δημιουργηθεί απλή έξαψη, γιατί η εκτίμηση περί έξαψης είναι αόριστη και αυθαίρετη και μπορεί να οδηγήσει στον περιορισμό του δικαιώματος της συνάθροισης. Έτσι, βίαιη μπορεί να χαρακτηριστεί μια συνάθροιση είτε όταν οι βίαιες ενέργειες των μελών της συνάθροισης στρέφονται εναντίον τρίτων, για παράδειγμα κρατικών οργάνων, είτε όταν χρησιμοποιείται βία μεταξύ των συναθροισμένων.

Είναι ευνόητο ότι η συμπεριφορά αυτή, προκειμένου περί μελών της συνάθροισης, πρέπει να προέρχεται από περισσότερα του ενός πρόσωπα και όχι από μεμονωμένο άτομο, το οποίο μπορεί και να αποβληθεί από τον πρόεδρο της συνάθροισης. Ο ειρηνικός χαρακτήρας κρίνεται στο σύνολο της συνάθροισης βιαιότητες ορισμένων μελών ή και μιας μειοψηφίας δε μεταβάλλουν καταρχήν τον ειρηνικό χαρακτήρα της συνάθροισης και δε δικαιολογούν επέμβαση των αρχών. Μια συνάθροιση δε χαρακτηρίζεται επίσης ως «μη ήσυχη» (unfriedlich) από τη συμπεριφορά τρίτων προσώπων που διαταράσσουν την ομαλή πορεία της, εκτός αν πρόκειται για γενική σύρραξη. Οι τρίτοι που παρενοχλούν μια «ήσυχη» συνάθροιση πρέπει να απομακρύνονται από τις αστυνομικές αρχές. Αυτό εξάλλου προβλέπει και το Ν.Δ.794/1971 (άρθρ.4 §2), απειλώντας μάλιστα στη συνέχεια (άρθρ.10) και ποινές σε όσους διαταράσσουν δημόσια συνάθροιση.

Ο όρος «χωρίς όπλα»: Ο όρος αυτός δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα. Γίνεται δεκτό ότι στην έννοια του όπλου περιλαμβάνονται καταρχήν όλα τα όπλα με την τεχνική ή πραγματική έννοια του όρου. Ως όπλα όμως θεωρούνται και όσα αντικείμενα από τη φύση τους αυξάνουν τη μυϊκή δύναμη του ατόμου και είναι ικανά να τραυματίσουν άτομα ή να προκαλέσουν σημαντικές υλικές ζημιές (όπως, για παράδειγμα, πέτρες, ράβδοι, σιδερόβεργες).

Την παραπάνω έννοια του όπλου φαίνεται να υιοθετεί και το Ν.Δ. 794/71. Χωρίς να δίνει ορισμό του όπλου στο άρθρ.11 τιμωρεί όποιον «εν δημοσία συναθροίσει φέρει όπλον ή έτερα αντικείμενα δυνάμενα οπωσδήποτε να προκαλέσουν σωματικές βλάβας ή φθοράν πραγμάτων...». Είναι αδιάφορο το γεγονός αν ο κάτοχος του όπλου έχει άδεια οπλοφορίας ή όχι.

Η παρουσία της αστυνομίας: Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρ.11 §2 εδ. α' του Συντάγματος η παρουσία της αστυνομίας επιτρέπεται μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Η διάταξη αυτή αποτελεί νεωτερισμό σε σχέση με τα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα, δεδομένου ότι περιορίζει το δικαίωμα παρουσίας της αστυνομίας μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις και όχι γενικά στις δημόσιες συναθροίσεις. Επομένως, κατ' αντιδιαστολή, η παρουσία της αστυνομίας στις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο είναι ανεπίτρεπτη.

Την παρουσία της αστυνομίας προβλέπει και το Ν.Δ. 794/1971⁴³, η διάταξη του άρθρ. 4 §1 του οποίου ορίζει τα ακόλουθα: «Εις τας κατά την έννοιαν του παρόντος δημοσίας συναθροίσεις δύναται πάντοτε να παρίσταται η Αστυνομία. Τα προς τούτο ορισθέντα αστυνομικά όργανα δέον, όπως μη μετέχουν ενεργώς της συναθροίσεως, απέχοντα οιασδήποτε ενεργείας ή εκδηλώσεως, δικαιούνται δε να παρέμβουν μόνον προς καταστολήν διαπιστωθείσης τυχόν υπ' αυτών παραβάσεως των κειμένων νόμων ή κατόπιν δεδικαιολογημένης αιτήσεως του προέδρου της συναθροίσεως».

Η διάταξη, όσον αφορά τις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο, είναι αντισυνταγματική. Η ρύθμιση αυτή εναρμονιζόταν ωστόσο απόλυτα με τη διάταξη του άρθρ.18 §2 εδ. α' του δικτατορικού συνταγματικού κειμένου του 1968 που προέβλεπε και εκείνο τη δυνατότητα παρουσίας της αστυνομίας στις δημόστες γενικά συναθροίσεις, υπό την ισχύ του οποίου άλλωστε εκδόθηκε. Είναι αυτονόητο ότι οι

43. Την παρουσία αστυνομικής δύναμης στις συναθροίσεις προέβλεπε ήδη το άρθρ. 160 του Κανονισμού Χωροφυλακής του 1918, κατά το οποίο «οι άνδρες της Χωροφυλακής αντιλαμβανόμενοι δημοσίαν συνάθροισιν, οφείλουσι να ειδοποιώσιν αμελητί τον σταθμάρχην των, υποχρεούμενον να μεταβή πάραυτα επί τόπου και παρακολουθήση τας ενεργείας αυτής. Εάν δε αντιληφθή ότι επίκεινται έκτροπα ή ταραχαί εκ μέρους των συναθροισθέντων, καταβάλλει πάσαν προσπάθειαν προς αποσόβησιν αυτών και ειδοποιεί δια του ταχύτερου μέσου τον αμέσως ανώτερόν του». Στη συνέχεια σχετική διάταξη είχε περιλάβει και ο Κανονισμός Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958 (άρθρ.296 § 1)' κατ' αυτόν «Η Χωροφυλακή παρίσταται και λαμβάνει μέτρα κατά τας δημοσίας συναθροίσεις, τας εν υπαίθρω και κλειστό χώρω, ίνα μη εκτραπώσιν αύται εις ενεργείας δυνάμενας να θέσωσιν εν κινδύνω την τάξιν, και ίνα προστατεύση αυτάς από πάσης προσβολής εκ μέρους αντιφρονούντων ατόμων ή ομάδων». την παρουσία της αστυνομίας στις δημόσιες συναθροίσεις γενικά προβλέπει και ο γερμανικός νόμος της 17-ΙΙ- 1978 «περί συναθροίσεων και πορειών» (άρθρ.12), ενώ ο γαλλικός νόμος του 1881 (άρθρ.9) προβλέπει την παρουσία σε αυτές διοικητικού ή δικαστικού υπαλλήλου.

διατάξεις του άρθρ.4 εφαρμόζονται στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις, στις οποίες το δικαίωμα παρουσίας της αστυνομίας είναι αναμφισβήτητο και έχει ως σκοπό την προστασία της συνάθροισης από κάθε διατάραξη τρίτων, πολιτών ή κρατικών οργάνων.

Τέλος, η παρουσία της αστυνομικής δύναμης πρέπει να είναι διακριτική και ανάλογη με τον αριθμό των συναθροισμένων, κατά τρόπο ώστε να μη χρησιμεύει για εκφοβισμό ή να επηρεάζει το φρόνημά τους, αντίθετα να διασφαλίζει την κανονική εξέλιξη της συνάθροισης.

3.1.5. Αναστολή του δικαιώματος της συνάθροισης

Το δικαίωμα της συνάθροισης ανήκει στα ατομικά εκείνα δικαιώματα που αναστέλλονται στην περίπτωση κήρυξης της Χώρας σε «κατάσταση πολιορκίας» βάσει της διάταξης του άρθρ.48 §1 του Συντάγματος. Κατά τη διάταξη αυτή ορίζεται ότι: «1. Σε περίπτωση πολέμου, επιστράτευσης εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων ή άμεσης απειλής της εθνικής ασφάλειας, καθώς και αν εκδηλωθεί ένοπλο κίνημα για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, η Βουλή, με απόφασή της, που λαμβάνεται ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης, θέτει σε εφαρμογή, σε ολόκληρη την επικράτεια ή σε τμήμα της, το νόμο για την κατάσταση πολιορκίας, συνιστά εξαιρετικά δικαστήρια και αναστέλλει την ισχύ του συνόλου ή μέρους των διατάξεων των άρθρων 2 παράγραφος 4,6,8,9,11,12 παράγραφοι 1 έως και 4,14,19,22 παράγραφος 3,23,96 παράγραφος 4 και 97...». Στις περιπτώσεις αυτές εφαρμόζεται ο Ν.566/1977 «περί Καταστάσεως Πολιορκίας», κατά τον οποίο η στρατιωτική αρχή έχει το δικαίωμα να απαγορεύει και να διαλύει οποιαδήποτε συνάθροιση χωρίς την τήρηση των εγγυήσεων του άρθρ.11 του Συντάγματος (άρθρ.3 περίπτ.ε').

Ανάλογη διάταξη περιλαμβάνει και το άρθρ.15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Κατά τη διάταξη της §1 του άρθρου αυτού ορίζεται ότι: «Εν περιπτώσει πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωήν του έθνους έκαστον υψηλόν συμβαλλόμενον μέρος δύναται να λάβη μέτρα κατά παράβασιν των υπό της παρούσης Συμβάσεως προβλεπομένων υποχρεώσεων, εν τω απαιτούμένω υπό της καταστάσεως απολύτως αναγκαίω ορίω και υπό τον όρον όπως τα μέτρα ταύτα μη αντιτίθενται εις τας άλλας υποχρεώσεις τας απορρεούσας εκ του διεθνούς δικαίου». Η διάταξη αυτή της Σύμβασης καθιερώνει ρητά την αρχή της αναλογίας μεταξύ των λαμβανομένων μέτρων και της κατάστασης, στην αντιμετώπιση

της οποίας αποβλέπουν. Η αρχή αυτή, κατ' ορθότερη γνώμη, ισχύει συμπληρωματικά κατά την εφαρμογή του άρθρ.48 του Συντάγματος. Έτσι, η αναστολή του άρθρ.11 πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία για την αντιμετώπιση της κατάστασης εξαιτίας της οποίας αυτό αναστέλλεται.

3.2. Οι Νομοθετικοί περιορισμοί – Η επιφύλαξη του νόμου

Το άρθρ.11 §2 εδ.β' του Συντάγματος θέτει υπό την ειδική επιφύλαξη του νόμου το δικαίωμα δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Αντίθετα, το δικαίωμα συνάθροισης σε κλειστό χώρο (άρθρ.11 §1) κατοχυρώνεται υπό το ισχύον Σύνταγμα σαν ανεπιφύλακτο ατομικό δικαίωμα και εξομοιώνεται πλήρως με το δικαίωμα ιδιωτικής συνάθροισης.

Τίθεται όμως το ζήτημα αν παρόλα αυτά είναι επιτρεπτός ένας νομοθετικός περιορισμός του διακρίματος αυτού. Το ζήτημα αυτό πρέπει να λυθεί αποφαστικά. Ο κοινός νομοθέτης μπορεί να περιορίζει ένα ατομικό δικαίωμα μόνο εφόσον και καθόσον η διάταξη που το προστατεύει περιλαμβάνει ρητά την επιφύλαξη του νόμου. Έτσι, υποστηρίζεται ότι: «από τη μη αναγραφή της επιφυλάξεως του νομού στην προστατεύουσα το ατομικό δικαίωμα διάταξη πρέπει κατ' αρχήν να συναχθεί, ότι αυτό κατοχυρώνεται απόλυτα απέναντι του κοινού νομοθέτη».

Αναμφίβολα, ο συνταγματικός νομοθέτης με τη μη αναγραφή της επιφύλαξης του νόμου θέλησε να προστατεύσει το δικαίωμα δημόσιας συνάθροισης σε κλειστό χώρο περισσότερο από το δικαίωμα δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης που περιέχει την ειδική επιφύλαξη του νόμου. Κατά τον Α. Ράικο, όριο των ανεπιφύλακτων ατομικών δικαιωμάτων είναι μόνο το Σύνταγμα. Ο κοινός νομοθέτης επομένως μπορεί μόνο να διαπιστώνει τους περιορισμούς εκείνους οι οποίοι προβλέπονται ρητά η σιωπηρά από τις επιμέρους συνταγματικές διατάξεις, δηλαδή να καθορίζει τους ενυπάρχοντες ή συμφυείς περιορισμούς των προστατευόμενων ατομικών δικαιωμάτων για τους οποίους δεν απαιτείται η επιφύλαξη του νόμου.

Το δικαίωμα δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης κατοχυρώθηκε από το ισχύον Σύνταγμα υπό την ειδική επιφύλαξη του νόμου, τον περιορισμό δηλαδή του δικαιώματος λόγω σοβαρού κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια ή σοβαρής διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Δεν πρέπει όμως να συναχθεί από την ύπαρξη της ειδικής επιφύλαξης του νόμου ότι ο κοινός νομοθέτης μπορεί να περιορίζει ανεξέλεγκτα το δικαίωμα αυτό για τους λόγους που προβλέπονται στη διάταξη του άρθρ.11 §2 εδ.β' του Συντάγματος. Εν προκειμένω περιορίζεται τόσο από την αρχή της αναλογίας μεταξύ του περιορισμού του ατομικού δικαιώματος και του επιδιωκόμενου

σκοπού όσο και από την αρχή της απαγόρευσης προσβολής της ουσίας του δικαιώματος.

Η αρχή της αναλογίας, η οποία είναι γνωστή και ως αρχή της απαγόρευσης της υπερβολής, επιτάσσει ο περιορισμός του δικαιώματος να είναι το πρόσφορο, αναγκαίο και ανάλογο μέσο για την πραγματοποίηση του επιδιωκόμενου δημοσίου σκοπού. Οι υπερβαίνοντες το απολύτως αυτό αναγκαίο μέτρο νομοθετικοί περιορισμοί είναι αυθαίρετοι και σαν τέτοιοι απαγορεύονται. Έτσι, στην περίπτωση του δικαιώματος δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης που εμποδίζει συνήθως την κυκλοφορία πεζών και οχημάτων και τη λειτουργία των καταστημάτων επιτρέπεται μόνο ανάλογος περιορισμός του χρόνου ή του τόπου πραγματοποίησης της συνάθροισης για να επιτευχθεί η μικρότερη δυνατή προσβολή του δικαιώματος.

Τέλος, η αρχή της απαγόρευσης προσβολής της ουσίας του δικαιώματος επιτάσσει την απόλυτη προστασία του ουσιώδους περιεχομένου του δικαιώματος, των ιδιοτήτων δηλαδή εκείνων που συνιστούν τη φύση και την ουσία κάθε δικαιώματος. Σπουδαίο κριτήριο εν προκειμένω αποτελεί ο ενυπάρχων σε κάθε δικαίωμα ειδικός σκοπός. Στην περίπτωση του δικαιώματος της συνάθροισης ως ενυπάρχων ειδικός σκοπός του δικαιώματος πρέπει να θεωρηθεί η άμυνα ή η προαγωγή κοινού συμφέροντος ή κοινών ιδεών και η δυνατότητα κινητοποίησης του πληθυσμού ή επηρεασμού της κοινής γνώμης.

Η έννοια της «δημόσιας ασφάλειας»

Ο όρος δημόσια ασφάλεια είναι διαφορετικός από τον όρο εθνική ασφάλεια και μάλλον στενότερος από τον όρο «δημόσια τάξη». Δημόσια ασφάλεια (Public safety, publique, Sicherheit) σημαίνει καταρχήν προστασία από τον κίνδυνο προσβολής της ασφάλειας προσώπων, δηλαδή της ζωής τους, της σωματικής ακεραιότητας και υγείας τους. Ο ορισμός αυτός κρίνεται ελλιπής καθότι περιλαμβάνει μόνον την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία αποτελεί βέβαια αναμφισβήτητο στοιχείο της δημόσιας ασφάλειας, όταν γίνεται προς το συμφέρον της ολότητας, αλλά όχι και το μόνο. Η έννοια της δημόσιας ασφάλειας περιλαμβάνει, εκτός από την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και την προστασία των βασικών κοινωνικών αγαθών και ειδικότερα την ακεραιότητα της έννομης τάξης, την ύπαρξη του Κράτους και των θεσμών του, την ικανότητα λειτουργίας τους και την προστασίας της συνταγματικής τάξης και κυρίως του ελεύθερου και δημοκρατικού πολιτεύματος. Αντίθετα, ο όρος «δημόσια τάξη» περιλαμβάνει τη δημόσια ασφάλεια και τη συνεχή και αδιατάρακτη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών, όπως νομολόγησε πρόσφατα και η απόφαση

957/1978 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το ίδιο περιεχόμενο φαίνεται να δίνει στους όρους αυτούς και ο Ν. 1481/ 1984 περί «Οργανισμού Υπουργείου Δημόσιας Τάξης». Κατά το άρθρ.5 § 1 του νόμου «Ο κλάδος της αστυνομίας ασφάλειας έχει ως ειδικότερη αποστολή την πρόληψη και καταστολή του εγκλήματος και την προστασία του κράτους και του δημοκρατικού πολιτεύματος, στα πλαίσια της συνταγματικής τάξης», ενώ κατά το άρθρ. 4 §1 του ίδιου νόμου «Ο κλάδος αστυνομίας τάξης έχει ως ειδικότερη αποστολή να εξασφαλίζει τη δημόσια ειρήνη και ευταξία και την απρόσκοπτη κοινωνική διαβίωση των πολιτών».

Οι έννοιες της «δημόσιας ασφάλειας» και «δημόσιας τάξης» είναι αυτοτελείς κατά τη νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Δυτικής Γερμανίας. Έτσι, σύμφωνα με την απόφασή του της 14^{ης} Μαΐου 1985 η «δημόσια ασφάλεια» «περιλαμβάνει την προστασία βασικών εννόμων αγαθών όπως ζωή, υγεία, ελευθερία, τιμή και περιουσία του ατόμου καθώς και την ακεραιότητα της έννομης τάξης και των κρατικών θεσμών• εν προκειμένω πρέπει κατά κανόνα για να γίνει δεκτή μια διακινδύνευση της δημόσιας ασφάλειας να απειλείται μια αξιόποινη προσβολή των αγαθών αυτών», ενώ ως «δημόσια τάξη» «εννοείται το σύνολο των άγραφων κανόνων, η τήρηση των οποίων θεωρείται σύμφωνα με τις κάθε φορά κρατούσες ηθικές και κοινωνικές αντιλήψεις, ως απαραίτητη προϋπόθεση μιας αρμονικής ανθρώπινης συμβίωσης μέσα σε ένα ορισμένο έδαφος».

Ο περιορισμός της δημόσιας ασφάλειας δεν είναι κάτι νέο, αλλά υπήρχε σε όλα τα αντίστοιχα άρθρα των προηγούμενων Συνταγμάτων μας και επομένως το περιεχόμενό του θεωρείται γνωστό, κυρίως όπως αυτό έχει διαμορφωθεί στο αστυνομικό δίκαιο. Οποσδήποτε η δημόσια ασφάλεια δεν μπορεί να ταυτίζεται με την ασφάλεια της εκάστοτε κυβέρνησης.

Η έννοια της «σοβαρής διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής»

Σε αντίθεση με τον προηγούμενο, ο περιορισμός αυτός είναι νέος. Προτάθηκε για πρώτη φορά από τον εισηγητή της τότε πλειοψηφίας Α.Καλατζάκο κατά τη συνεδρίαση της 22^{ας} Ιανουαρίου 1975 της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής για να αντικαταστήσει τον περιορισμό «δημόσια τάξη» του άρθρ.10§2 εδ.β' του Α' Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος, που ήθελε ο ίδιος να επαναφέρει και ο οποίος είχε έντονα επικριθεί λόγω της δικτατορικής του καταγωγής. Η έννοια αυτή είναι στενότερη από την έννοια της δημόσιας τάξης, όπως δέχτηκε και η προπαρατεθείσα απόφαση 957/1978 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Συγκεκριμένα, η απόφαση αυτή νομολόγησε τα ακόλουθα: «Πράγματι ο όρος «δημοσία τάξις», εν τη ρηθείση συνταγματική διατάξει, τίθεται υπό την ευρείαν αυτού έννοια περιλαμβάνουσας πέραν της δημόσιας ασφαλείας και την τήρησιν της θεμελιώδους εν τω δημοσίω δικαίω αρχής της συνεχούς και αδιαταράκτου λειτουργίας των ειρημένων δημοσίων υπηρεσιών. Τοιαύτη δε ζωτικής σημασίας δημοσία υπηρεσία, υπό ουσιαστικήν έννοιαν, είναι και η αστική συγκοινωνία της περιοχής πρωτεύουσας, η ακώλυτος διεξαγωγή της οποίας αποτελεί βασικήν ανάγκην δια σημαντικόν τμήμα του πληθυσμού της χώρας. Όθεν, η απειλή διακοπής της υπηρεσίας ταύτης, συνιστώσα περίπτωσιν σοβαράς διαταράξεως της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της Χώρας, εμπίπτει εις την κατά την ειρημένην συνταγματικήν διάταξιν έννοιαν της αμέσου κοινωνικής ανάγκης, ήτις, δύναται να θέση εις κίνδυνον την δημοσίαν τάξιν, και επομένως, εν τοιαύτη περιπτώσει, είναι συνταγματικώς επιτρεπτή η επίταξις των αναγκαίων υλικών μέσων προς διασφάλισιν της συνεχούς και αδιαταράκτου λειτουργίας τοιαύτης υπηρεσίας». Ο περιορισμός αυτός αναφέρεται κυρίως στην παρακώλυση των συγκοινωνιών και της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών που δε μετέχουν στη συνάθροιση η οποία έχει σαν αποτέλεσμα σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής της Χώρας. Σημασία στην προκειμένη περίπτωση έχει ο αριθμός των ενοχλουμένων πολιτών σε σχέση με τον αριθμό των συναθροισμένων, η σκοπιμότητα της παρακώλυσης, ο αριθμός των ρευμάτων κυκλοφορίας που είναι κατελιμμένα, ο χρόνος, η διάρκεια, η συχνότητα πραγματοποίησης των συναθροίσεων κλπ.

Είναι προφανές ότι η εφαρμογή της αρχής της αναλογίας μεταξύ του περιορισμού των ατομικών αυτών δικαιωμάτων και του επιδιωκόμενου σκοπού (της πραγματοποίησης των συναθροίσεων) είναι στην προκειμένη περίπτωση επιβεβλημένη για να αποφευχθεί η αυθαιρεσία των κρατικών οργάνων. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι ο περιορισμός αυτός είναι ανεφάρμοστος μέχρις ότου εκδοθεί ο νόμος που προβλέπει η διάταξη του άρθρ.11§2 εδ.β' του Συντάγματος. Πράγματι, ένα θεμελιώδες δικαίωμα μπορεί να ασκείται απεριόριστα, εφόσον δεν εκδίδεται νόμος, που προβλέπεται από τη σχετική συνταγματική διάταξη για την καθιέρωση περιορισμών του. Έτσι το δικαίωμα δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης μπορεί να περιοριστεί μόνο για λόγους δημόσιας ασφάλειας, δεδομένου ότι το Ν.Δ.794/1971 δεν αναφέρεται καθόλου στον περιορισμό της σοβαρής διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής.

3.3. Οι ισχύοντες νομοθετικοί περιορισμοί

Το Ν.Δ.794/1971 επιβάλλει περιορισμούς τόσο στο δικαίωμα δημόσιας συνάθροισης σε κλειστό χώρο, όσο και στο δικαίωμα δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Πρέπει, πάντως, να διευκρινιστεί ότι οι διατάξεις των άρθρ.2,3§2 εδ. β', 4§4, 6§6 εδ.α' (όσον αφορά το Συνταγματικό Δικαστήριο) και 7§1 εδ.β' του νομοθετήματος αυτού ατόνησαν ήδη μετά την κατάργηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου με τη Συντακτική πράξη της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1973 και κατά συνέπεια δε θα μας απασχολήσουν παρακάτω.

3.3.1. Οι περιορισμοί του δικαιώματος δημόσιας συνάθροισης σε κλειστό χώρο

Το Ν.Δ.794/71 επιβάλλει περιορισμούς στο δικαίωμα δημόσιας συνάθροισης σε κλειστό χώρο, δεδομένου ότι το δικτατορικό συνταγματικό κείμενο του 1968, υπό την ισχύ του οποίου εκδόθηκε. Αφενός μεν κατοχύρωνε το δικαίωμα συνάθροισης υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου (άρθρ.18§1), αφετέρου δε επέτρεπε την παρουσία της αστυνομίας στις δημόσιες γενικά συναθροίσεις επιβάλλοντας και τη γνωστοποίησή τους στην αστυνομική αρχή (άρθρ.18§2 εδ.α' και β') υπό το ισχύον Σύνταγμα. Αντίθετα, το δικαίωμα δημόσιας συνάθροισης σε κλειστό χώρο κατοχυρώνεται σαν ανεπιφύλακτο ατομικό δικαίωμα και κατά συνέπεια όλοι οι περιορισμοί του Ν.Δ. 794/1971 που αναφέρονται στις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο είναι αντισυνταγματικοί. Έτσι, αντισυνταγματικές είναι οι διατάξεις του άρθρ.5§1-2 που ορίζουν τα ακόλουθα: «1. Γνωστοποιηθείσης, κατά το άρθρον 3 παράγραφοι 4 και 5 του παρόντος δημοσίας συναθροίσεως εν κλειστώ χώρω, η αστυνομική αρχή δύναται να ορίση τον κατά την κρίσιν της αναγκαιούντα αριθμόν αστυνομικών οργάνων, ίνα παραστούν εν τω χώρω τούτω. Τα αστυνομικά ταύτα όργανα έχουν τα εν παραγράφοις 1 και 2 του προηγούμενου άρθρου δικαιώματα και υποχρεώσεις. 2. Επί δημοσίων συναθροίσεων εν κλειστώ χώρω απαγορεύεται η τοποθέτησις μεγαφώνων προς μετάδοσιν των εν τη συναθροίσει ομιλιών εκτός του χώρου αυτής, ως και οιαδήποτε εκτός του χώρου τούτου συγκέντρωσις. Τα εντός του κλειστού χώρου της συναθροίσεων μεγάφωνα δέον να είναι ακουστά μόνον εντός του χώρου τούτου». Επίσης, οι διατάξεις των άρθρ.3 (οργάνωσις δημοσίων συναθροίσεων), άρθρ.4 (γενικοί όροι), άρθρ.7 (λόγοι δι' ους επιτρέπεται η διάλυσις δημοσίων συναθροίσεων), άρθρ.8 (μέσα προς διάλυσιν δημοσίων συναθροίσεων), άρθρ.9 (ποινική ευθύνη των διοργανωτών και ομιλητών δημοσίας συναθροίσεως) και άρθρ.12 (πρόσωπα ξένα προς την δημοσίαν συνάθροισιν) θεωρούνται ότι ισχύουν μόνο για τις δημόσιες υπαίθριες

συναθροίσεις και όχι και για τις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο, ως προς τις οποίες είναι αντισυνταγματικές, σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν.

3.3.2. Οι περιορισμοί του δικαιώματος δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης

Οι περιορισμοί του Ν.Δ. 794/1971 που αφορούν τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις αναφέρονται στην: οργάνωση, γνωστοποίηση, απαγόρευση, πραγματοποίηση, διάλυση και στην ποινική ευθύνη διοργανωτών και ομιλητών, διαταρασσόντων, οπλοφορούντων και προσώπων ξένων προς αυτές.

Η οργάνωση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης

Σχετικές είναι οι διατάξεις του άρθρ.3 §1-2. Κατ' αυτές: «1. Ο διοργανώνων δημοσίαν συνάθροισιν είναι και πρόεδρος αυτής. Εάν ο διοργανώνων είναι νομικόν πρόσωπον ή ένωσις προσώπων υφ' οιανδήποτε μορφήν, πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου ή το ασκούν καθήκοντα προέδρου όργανον διοικήσεων του νομικού προσώπου ή της ενώσεων, ή εν ελλείψει τοιούτου ο κατά την παρ. 5 περ.α' του παρόντος άρθρου οριζόμενος πρόεδρος. 2. Ο πρόεδρος της δημοσίας συναθροίσεως δικαιούται να ορίζει και ειδικήν οργανωτικήν επιτροπήν της συναθροίσεως». Οι διατάξεις αυτές είναι αντισυνταγματικές, δεδομένου ότι δε στηρίζονται σε συνταγματική εξουσιοδότηση. Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι κάθε συνάθροιση πρέπει να διαθέτει πρόεδρο ή προεδρείο. Αυτό όμως κατά το άρθρ.11 του Συντάγματος δεν μπορεί να καθορίσει ο νόμος, αλλά αφήνεται στην απόλυτη επιλογή των συναθροισμένων.

Η υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης

Το άρθρ.11§2 του Συντάγματος δεν προβλέπει ρητά την υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων. Την προβλέπει όμως έμμεσα, αφού καθιερώνει τη δυνατότητα της αστυνομίας να παρίσταται σε αυτές και κυρίως τη δυνατότητα της αστυνομίας να τις απαγορεύει για τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρ.11§2 εδ.β' του Συντάγματος. Την υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης θεώρησαν ως αυτονόητη και οι αποφάσεις 1693/1963 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας και 494/1966 του Αρείου Πάγου.

Η πρώτη απόφαση συνήγαγε την υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης των υπαίθριων συναθροίσεων από τη δυνατότητα απαγόρευσής τους, αιτιολογώντας τη σκέψη της ως εξής: «Εφ' όσον δε επιτρέπεται η επιβολή επί τοιούτων συναθροίσεων του προληπτικού τούτου μέτρου της απαγορεύσεως..., δέον να θεωρηθεί

εξυπακουόμενη, υπό του συνταγματικού νομοθέτου, η υποχρέωσις των οργάνων τιαύτης συναθροίσεως όπως προς νόμιμον συγκρότησιν αυτής προαναγγείλωσι ταύτην εγκαίρως εις την κατά νόμον αρμοδιάν αρχήν, διότι μόνον ούτω δύναται να επιτευχθή ο σκοπός εις ον αποβλέπει η ειρημένη διάταξις, ήτοι ο συνδυασμός της ελευθέρας ασκήσεως του ατομικού δικαιώματος του συνέρχεσθαι εν υπαίθρω προς την ανάγκην διαφυλάξεως της δημοσίας ασφαλείας». Την προηγούμενη γνωστοποίηση καθιερώνει το Ν.Δ.794/1971 στο άρθρ.3§4-5 που ορίζει τα εξής: «4. Ο πρόεδρος της δημοσίας συναθροίσεως υποχρεούται να γνωστοποιήση εγγράφως ταύτην εις την αστυνομικήν αρχήν του τόπου, εν τω οποίω η συνάθροισις μέλλει να πραγματοποιηθή, τεσσαράκοντα οκτώ τουλάχιστον ώρας προ της ώρας της πραγματοποιήσεώς της.

5. Η έγγραφος γνωστοποίησις της δημοσίας συναθροίσεως επιδίδεται εις την αρμοδιάν αστυνομικήν αρχήν επί αποδείξει βεβαιούση την ημερομηνίαν και ώραν επιδόσεως και δέον να περιλαμβάνη: α) Το ονοματεπώνυμον και την διεύθυνσιν του προέδρου της συναθροίσεως και πάντων των κατά την παράγραφον³ υπευθύνων προσώπων. β) Την ημερομηνίαν και' ώραν της συναθροίσεως. γ) Τον ακριβή τόπον, εις ον η συνάθροισις μέλλει να πραγματοποιηθή ή εν περιπτώσει κινουμένης συναθροίσεως (πορείας) την αφετηρίαν, το τέρμα και την διαδρομήν, την οποίαν αύτη θα ακολουθήση και δ) Τον ειδικόν σκοπόν της συναθροίσεως».

Η διάταξη του άρθρ.3 §4 είναι συνταγματική με μόνη την παρατήρησις ότι η γνωστοποίηση πρέπει να γίνει μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα και όχι αναγκαστικά πριν από σαράντα οκτώ ώρες. Πρέπει να τονιστεί ότι η διάταξη του άρθρ.3 §4 αναφέρει ότι η γνωστοποίηση πρέπει να γίνει σαράντα οκτώ τουλάχιστον ώρες πριν από τη συνάθροιση, γιατί τούτο επέβαλε ρητά και η διάταξη του άρθρ.18 §2 εδ. β' του δικτατορικού συνταγματικού κειμένου του 1968, ενώ το άρθρ.11 §2 του ισχύοντος Συντάγματος δεν αναφέρει τίποτα σχετικά. Συνταγματική είναι επίσης και η διάταξη του άρθρ.3 §5 που ορίζει το περιεχόμενο της γνωστοποίησης.

Τίθεται το ζήτημα αν η παράλειψη της γνωστοποίησης καθιστά τη συνάθροιση παράνομη. Το ζήτημα αυτό πρέπει να λυθεί αποφαιτικά. Η παράλειψη της γνωστοποίησης δεν μπορεί να δικαιολογήσει αυτή καθεαυτή την απαγόρευση ή τη διάλυση της συνάθροισης παρά μόνο την ποινική δίωξη των υπαιτίων. Γιατί στην περίπτωση αυτή, η γνωστοποίηση θα είχε το χαρακτήρα της αίτησης για άδεια, πράγμα που το Σύνταγμα δεν επιτρέπει.

Πράγματι, η μη γνωστοποίηση δεν αίρει τον ειρηνικό χαρακτήρα της συνάθροισης ούτε δημιουργεί αναγκαστικά κίνδυνο διασάλευσης της δημόσιας ασφάλειας, ώστε να

επιτρέπει τη διάλυση της συναθροίσεως. Την άποψη αυτή υιοθέτησε και η απόφαση 13005/1976 του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών, η οποία δέχτηκε ότι: «Εκ του όλου περιεχομένου της διατάξεως, αλλά και εκ της γενικότητας του υπ' αυτής χρησιμοποιουμένου όρου «εν υπαίθρω συναθροίσεις», σαφώς συνάγεται, ότι ο συντακτικός νομοθέτης αφ' ενός μεν υπάγει εις την δι' αυτής παρεχομένην έννομον προστασίαν πάσαν μορφήν συγκεντρώσεως πολιτών προς άσκησιν άλλων ατομικών ή κοινωνικών δικαιωμάτων, χωρίς να θέτη ως προϋπόθεσιν του νομίμου της συναθροίσεως προηγουμένην άδειαν ή γνωστοποίησιν ή άλλας διατυπώσεις και περιοριστικές εξειδικεύσεις...».

Η αντίθετη άποψη εξάλλου θα ερχόταν σε αντίθεση με τη συνταγματική προστασία των αυθορμήτων συναθροίσεων. Η υποστηριζόμενη άποψη επικρατεί και στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, όπου ο νόμος της 15^{ης} Νοεμβρίου 1978 «περί συναθροίσεων και πορειών» προβλέπει στο άρθρ.14 για τις υπαίθριες συναθροίσεις την υποχρέωση γνωστοποίησης σαράντα οκτώ τουλάχιστον ώρες πριν από την ανακοίνωση της πραγματοποίησής τους. Η υποχρέωση αυτή καλύπτεται από τη γενική επιφύλαξη του νόμου του άρθρ.8 §2 του Θεμελιώδους Νόμου. Με το θέμα ασχολήθηκε η απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 14^{ης} Μαΐου 1985, η οποία νομολόγησε τα ακόλουθα: «Η ρύθμιση του νόμου περί συναθροίσεως σχετικά με το καθήκον γνωστοποίησης (Anmeldepflicht) των διοργανώσεων των υπαίθριων συναθροίσεων και τις προϋποθέσεις διάλυσης ή απαγόρευσης αυτών (άρθρ.14, 15) είναι συνταγματική αν κατά την ερμηνεία και εφαρμογή τους λαμβάνεται υπόψη ότι το καθήκον γνωστοποίησης δεν ισχύει προκειμένου για τις αυθόρμητες διαδηλώσεις και η παράβασή του δε δικαιολογεί καταρχήν τη διάλυση ή την απαγόρευση. Η διάλυση και απαγόρευση επιτρέπονται μόνο για την προστασία ισοτίμων εννόμων αγαθών με την αυστηρή τήρηση της αρχής της αναλογίας και μόνο στην περίπτωση μιας άμεσης ή προκύπτουσας από σαφείς περιστάσεις διακινδύνευσης των εννόμων αυτών αγαθών».

Η απαγόρευση δημόσιας υπαίθριας συναθροίσεως

Το Σύνταγμα του 1975, όπως και όλα τα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα, προβλέπει το προληπτικό μέτρο της απαγόρευσης των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων. Ειδικότερα, κατά τη διάταξη του άρθρ.11 §2 εδ. β' ορίζεται ότι: «οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη

δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει».

Τέτοιος νόμος είναι προφανώς το Ν.Δ.794/71 το οποίο στο άρθρ.6 ασχολείται διεξοδικά με τον πρώτο λόγο της απαγόρευσης, τον επικείμενο δηλαδή κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια. Αντίθετα, όπως προαναφέρθηκε δεν υπάρχει ούτε έχει εκδοθεί σχετικός νόμος που να αναφέρεται στο δεύτερο λόγο, τη σοβαρή δηλαδή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, και επομένως δεν μπορούν να απαγορευτούν δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις εξαιτίας του κινδύνου αυτού μέχρι την έκδοση του σχετικού νόμου που προβλέπει το Σύνταγμα. Κατά τη διάταξη λοιπόν του άρθρ.11 §2 εδ. β' του Συντάγματος η απόφαση της αστυνομικής αρχής πρέπει να είναι αιτιολογημένη και να βασίζεται σε επικείμενο σοβαρό κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια που θα προέλθει από την πραγματοποίηση της υπαίθριας συνάθροισης.

Το στοιχείο της αιτιολογίας της απόφασης απαγόρευσης δεν υπήρχε στα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα, προστέθηκε στη διάταξη του άρθρ.10§2 εδ.β' του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος προτάσεως της αντιπολίτευσης. Είχε αναγνωρισθεί ως αναγκαίο στοιχείο της απόφασης απαγόρευσης τόσο από την επιστήμη, όσο και από τη νομολογία των δικαστηρίων μας και ιδίως του Συμβουλίου της Επικράτειας. Η απόφαση 1693/1963 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας νομολόγησε σχετικά: «Πράγματι άνευ της προαναγγελίας τιαύτης συναθροίσεως η αρμοδία δια την απαγόρευσιν αρχή, δεν θα είναι κατά κανόνα εις θέσιν να κρίνη εγκαίρως αν εκ της συναθροίσεως ή εξ αφορμής αυτής δύναται να δημιουργηθεί κίνδυνος δια την δημοσίαν ασφάλειαν και αν η αποτροπή του κινδύνου τούτου, λόγω της σοβαρότητος αυτού και των συντρεχουσών περιστάσεων, δεν είναι άλλως δυνατή, ει μη μόνον δια της απαγορεύσεως της συναθροίσεως, ότε και μόνον επιτρέπεται υπό της ρηθείσης διατάξεως η επιβολή του προληπτικού τούτου μέτρου».

Στην απόφαση της απαγόρευσης δεν αρκεί να αναφέρεται η αόριστη έννοια της απειλής της δημόσιας ασφάλειας που χρησιμοποιεί η διάταξη του Συντάγματος, αλλά κυρίως η κρίση ότι επίκειται σοβαρός κίνδυνος διατάραξης της δημόσιας ασφάλειας σε περίπτωση πραγματοποίησης υπαίθριας συνάθροισης και τους λόγους οι οποίοι κατά την κρίση του αστυνομικού οργάνου δικαιολογούν την ύπαρξη αυτού του κινδύνου. Την άποψη αυτή υιοθέτησε και η απόφαση 4635/1977 του Δ' τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία νομολόγησε ορθά τα εξής: «κατά την έννοιαν των διατάξεων τούτων, η απαγόρευσις των δημοσίων εν υπαίθρω συναθροίσεων δύναται να απαγγέλλεται μόνον εν όψει ωρισμένων κατά χρόνον συναθροίσεων και

δέον να περιορίζεται εις ωρισμένον εκάστοτε χρόνον, μετ' εκτίμησιν των κατά τον χρόνον τούτον υφισταμένων συνθηκών δημοσίας ασφαλείας και των εις τον αυτόν χρόνον αναγομένων στοιχείων περί υπάρξεως ή μη απειλής διαταραχής της κοινωνικοοικονομικής ζωής, ως και περί της σοβαρότητος της απειλής αυτής, των ανωτέρω συνθηκών και στοιχείων αξιολογουμένων καθ'εκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν, εν συσχετισμώ προς το υπό των αυτών διατάξεων αναγνωριζόμενον δικαίωμα των Ελλήνων να συνέρχωνται ησύχως και αόπλως».

Ο κίνδυνος της δημόσιας ασφάλειας πρέπει να επίκειται και να είναι σοβαρός. Το ζήτημα αυτό είναι θέμα κρίσης της Διοίκησης, πάντως ο κίνδυνος πρέπει να είναι άμεσος και να εμφανίζει τέτοιο βαθμό σοβαρότητας, ώστε τα συνηθισμένα μέτρα για εξασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας να μην επαρκούν. Στο συγκεκριμένο θέμα αποκλειστικός οδηγός της Διοίκησης επιβάλλεται να είναι η πλήρης εφαρμογή της αρχής της αναλογίας μεταξύ του προστατευομένου δικαιώματος και του επιδιωκομένου δημοσίου σκοπού. Η απόφαση της Διοίκησης θα πρέπει να αφορά συγκεκριμένη συνάθροιση και να μην είναι γενική, γιατί τότε θα ισοδυναμεί με μη επιτρεπτή αναστολή του άρθρ.11 του Συντάγματος ως προς τις υπαίθριες συναθροίσεις και θα είναι προφανώς αντισυνταγματική. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει και η παραπάνω απόφαση του Δ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας: «Επομένως, δεν είναι ανεκταί συνταγματικώς αι απαγορεύσεις δημοσίων εν υπαίθρω συναθροίσεων, αι οποίαι απαγγέλλονται δι' αόριστον χρόνον και, ως εκ τούτου, συνιστούν πράγματι ανεπίτρεπτον αναστολήν του ειρημένου, συνταγματικώς κατοχυρωμένου, δικαιώματος του συνέρχεσθαι».

Η απόφαση της απαγόρευσης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης της αστυνομικής αρχής ελέγχεται κατά κύριο λόγο από τον ακυρωτικό δικαστή και παρεμπιπτόντως από τα κοινά δικαστήρια (άρθρ.2 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και 60 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας). Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε και η απόφαση 782/1979 του Αρείου Πάγου, η οποία νομολόγησε σχετικά τα ακόλουθα: «οι επιβάλλοντες την απαγόρευσιν λόγοι απόκεινται εις την κρίσιν της Αστυνομικής Αρχής και δεν υπάγονται εις τον έλεγχο των ποινικών δικαστηρίων, ελέγχεται όμως υπό τούτων η κατά τας διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 2 του Ν.Δ. 794/71 έκδοσις της περί απαγορεύσεως αποφάσεως παρά της αρμοδίας αρχής κατά τον νόμιμον τύπον, οίον αποτελεί η αιτιολογία, όταν, ως εν προκειμένω, απαιτείται κατά τας διατάξεις του νόμου, της τοιαύτης ερεύνης μη απαγορευομένης εκ του τεκμηρίου της νομιμότητος, όπερ ισχύει επί των διοικητικών, οία η απόφασις αύτη, πράξεων, διότι το τεκμήριον

τούτο δεν ισχύει δια το ποινικόν δικαστήριον όταν ο νόμος, ως εν προκειμένω το άρθρον 171 και αι συνδεδυασμένα διατάξεις των άρθρων 167 και 170 Γ.Κ. επιβάλλουν εις το δικαστήριον τούτο την παρεμπίπτουσαν έρευναν της νομιμότητος της περί απαγορεύσεως της συναθροίσεως διοικητικής πράξεως, τουθ' όπερ άλλωστε αποτελεί και γενικήν αρχήν του δικαίου, ισχύουσαν επί των κοινών δικαστηρίων, καθ' ην εις ταύτα όταν δικάζουν διαφοράς εκ διοικητικών πράξεων είναι επιτρεπτή η παρεμπίπτουσα εξέτασις της νομιμότητος της διοικητικής πράξεως και μετά την πάροδον της περί ακυρώσεώς της ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου προθεσμίας και δεν απαγορεύεται η εξέτασις αύτη εκ του τεκμηρίου της νομιμότητος. Και επί των ατομικών έτι διοικητικών πράξεων και κατά μείζονα λόγον επί των εις ας εξετάζεται πάντοτε παρεπιπτόντως η νομιμότης και παρά της διοικήσεως έτι κανονιστικών διοικητικών πράξεων.

Την απαγόρευση των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων προβλέπει και το Ν.Δ. 794/1971⁴⁸. Κατά τη διάταξη του άρθρ.6§1 αυτού ορίζεται ότι: «Γνωστοποιηθείσης κατά το άρθρον 3 παράγραφοι 4 και 5 του παρόντος δημοσίας συναθροίσεως εν υπαίθρω, η αστυνομική αρχή δύναται να απαγορεύση ταύτην, εάν ήθελε κρίνει, μετ' έρευναν, ότι εκ της πραγματοποιήσεως αυτής επίκειται κίνδυνος δια την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν, μη δυνάμενος να αποτραπή δι' ηπιωτέρων αστυνομικών μέτρων». Η διάταξη αναφέρει ως λόγους απαγόρευσης τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, δεδομένου ότι το Ν.Δ. 794/71 εκδόθηκε υπό την ισχύ του δικτατορικού συνταγματικού κειμένου του 1968, το άρθρ.18§2 εδ.γ' του οποίου προέβλεπε και τους δύο αυτούς λόγους.

44. Την απαγόρευση των συναθροίσεων προέβλεπε και το άρθρ. 295 του Κανονισμού Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958. Κατά τη διάταξη του άρθρ. 295 § I οριζόταν ότι: «ΑΙ εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται να απαγορευθώσιν αν ως εκ τούτων επίκειται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν.- Το μέτρο της απαγόρευσης προβλέπει και το αγγλικό δίκαιο. Συγκεκριμένα, το δικαίωμα της αστυνομίας να απαγορεύει συναθροίσεις απορρέει από το γενικό καθήκον της να διαφυλλάσσει την ειρήνη. Αντίθετα, για τις πορείες το θέμα ρυθμίζει ο Public Order Act του 1986 (τμ. 13) που προβλέπει το δικαίωμα των αστυνομικών αρχών να απαγορεύουν μια πορεία για σοβαρή δημόσια αναταραχή ("serious public disorder"). Η σχετική αρμοδιότητα ασκείται κατόπιν αποφάσεως (διαταγής) του συμβουλίου της περιοχής με την έγκριση του Υπουργού των Εσωτερικών και για διάστημα το πολύ τριών μηνών. Η διαταγή με την οποία διατάσσεται η απαγόρευση πορειών υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο. Βλ. 0.11. Phillips, OP. cit., σ. 564 επ. και 569 επ.

Ο περιορισμός όμως της δημόσιας τάξης καταργήθηκε από τη διάταξη του άρθρ.10§2 της Συντακτικής Πράξης της 7^{ης} Αυγούστου 1974 «Περί συμπληρώσεως της από 1^{ης} Αυγούστου Συντακτικής Πράξεως και προσαρμογής συνταγματικών τινών διατάξεων αναφερομένων εις την λειτουργίαν της Δικαιοσύνης» ως αντίθετος προς το άρθρ.10 του Συντάγματος του 1952 που είχε επανατεθεί σε ισχύ με την Καταστατική Συντακτική Πράξη της 1^{ης} Αυγούστου 1974 και προέβλεπε ως μοναδικό λόγο απαγόρευσης των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων τον επικείμενο κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια.

Η διάταξη του άρθρ.6 §1 του Ν.Δ.794/71 ορθά αναγορεύει το μέτρο της απαγόρευσης ως το έσχατο μέτρο, το οποίο μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να επιβληθεί και εφόσον ο κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια δεν μπορεί να αποτραπεί με άλλα ηπιότερα αστυνομικά μέτρα. Τα ηπιότερα μέτρα αναφέρει ενδεικτικά η παράγραφος 4 του άρθρ.6 του ίδιου νομοθετήματος. Κατ' αυτήν «Αντί της πλήρους απαγορεύσεως δύναται δι' ητιολογημένης αποφάσεως της αρμοδίας αστυνομικής δια την απαγόρευσιν αρχής, να επιτραπή η συνάθροισις υπό όρους, ως η μετάθεσις του χρόνου ή του τόπου της συναθροίσεως ή υπό άλλους ειδικούς περιορισμούς πέραν των υπό του παρόντος οριζομένων». Οι διατάξεις αυτές αποτελούν εφαρμογή της αρχής της αναλογίας, η οποία πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και κατά τη λήψη των ηπιότερων μέσων.

Η μετάθεση του χρόνου ή του τόπου της συνάθροισης πρέπει να είναι ανάλογη προς τον κίνδυνο που αυτή ενδεχομένων θα προκαλέσει, γιατί η πραγματοποίηση της συνάθροισης μακριά από το κέντρο της πόλης πλήττει και αυτήν την ουσία του δικαιώματος, σκοπός του οποίου είναι να κινήσει το ενδιαφέρον, την προσοχή ή και τη συμπάθεια ακόμη της κοινής γνώμης με τα αιτήματα και συνθήματα που προβάλλει η υπαίθρια συνάθροιση. Τέλος, κατά την απόφαση 13005/1976 του Μονομελούς πλημμελειοδικείου Αθηνών άλλο ηπιότερο μέσο αποτελεί και αυτή η παρουσία της αστυνομίας: «η έκδοσις αποφάσεων απαγορευουσών ή διαλυουσών τας υπαιθρίους συναθροίσεις, δέον να γίνεται μετά μεγάλης φειδούς προς το ατομικόν δικαίωμα του συνέρχεσθαι και μόνον εις ας περιπτώσεις η πιθανολογουμένη ανώμαλος εξέλιξις της συναθροίσεως δεν δύναται να προληφθή και αποτραπεί δια της παραστάσεως της Αστυνομίας εις τον τόπον της συναθροίσεως κατά την διάταξιν του άρθρου 11 παρ.1 του Συντάγματος».

Αρμόδια αρχή για την απαγόρευση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης είναι κατά τη διάταξη του άρθρ.6 §2 του Ν.Δ. 794/71 «η αστυνομική αρχή του τόπου, εν ω

αύτη μέλλει να πραγματοποιηθή». Τέλος, κατά τη διάταξη του άρθρ.6 §5 του ιδίου νομοθετήματος ορίζεται ότι: «Η απόφασις, η απαγορεύουσα ταύτην υπό όρους, δέον να κοινοποιήται εις τον πρόεδρον της συναθροίσεως οκτώ τουλάχιστον ώρας προ της ορισθείσης δια την πραγματοποίησιν της συναθροίσεως, μη κοινοποιηθείσης αντιθέτου τινός αποφάσεως εντός της προθεσμίας ταύτης, η δημοσία εν υπαίθρω συνάθροισις λογίζεται ως μη απαγορευθείσα». Η διάταξη είναι συνταγματική, εκτός ίσως από την προθεσμία κοινοποίησης της απόφασης της αστυνομικής αρχής, η οποία πρέπει να γίνει μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα και όχι οκτώ ώρες πριν από την πραγματοποίησή της, διάστημα που κρίνεται ιδιαίτερα μικρό. Αναμφίβολα, κοινοποίηση απόφασης απαγόρευσης δεν μπορεί να γίνει μετά την έναρξη της συνάθροισης, γιατί τότε θα πρόκειται για διάλυση. Διάλυση επίσης συνιστά και η ανάκληση της απόφασης πραγματοποίησης της συνάθροισης υπό όρους, μετά την έναρξή της. Ο τρόπος της κοινοποίησης δεν καθορίζεται από τη διάταξη. Έτσι, η κοινοποίηση μπορεί να γίνει με κάθε τρόπο (ανακοίνωση από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τον τύπο, με τοιχοκόλληση κ.λπ.).

Η διάταξη του άρθρ.6 §6 του Ν.Δ. 794/1971 προβλέπει την καθιέρωση ουδέτερης ζώνης ή ζώνης ειρήνης (zone neutre, befriedeter Bannkreis) μέσα στην οποία απαγορεύεται η πραγματοποίηση κάθε δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης ή πορείας. Η διάταξη αυτή ορίζει τα ακόλουθα: «Απαγορεύεται η πραγματοποίησις δημοσίας εν υπαίθρω συναθροίσεως ως και η διέλευσις κινουμένης τοιαύτης (πορείας) εντός ακτίνας διακοσίων τουλάχιστον μέτρων από της κατοικίας του Ανωτάτου Άρχοντος, ως και από κτιρίων, εις τα οποία εδρεύουν η Βουλή, το Υπουργικόν Συμβούλιον και το Συνταγματικόν Δικαστήριον. Δια Β. Διαταγμάτων, εκδιδόμενων προτάσει του Υπουργού Δημοσίας Τάξεως, δύναται να καθορισθούν το δι' εκάστην πόλιν μήκος της ακτίνας, εντός της οποίας απαγορεύεται η πραγματοποίησις ή η διέλευσις δημοσίας συναθροίσεως, αι κεντρικαί οδοί και πλατεΐαι εκάστης πόλεως, εις τας οποίας ισχύει η απαγόρευσις αύτη, ως και πάσα αναγκαία, δια την εφαρμογήν της διατάξεως ταύτης, λεπτομέρεια. Τα Β. Διατάγματα ταύτα εκδίδονται, τροποποιούνται ή ανακαλούνται μόνον εντός του μηνός Ιανουαρίου εκάστου έτους». Η διάταξη του πρώτου εδαφίου της παραγράφου 6 είναι συνταγματική», έχει βέβαια, όπως προαναφέρθηκε ατονήσει μόνον όσον αφορά το Συνταγματικό Δικαστήριο. Η διάταξη δεν μπορεί να εφαρμοστεί κατ'αναλογίαν για το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, δεδομένου ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο είχε, κατά τη διάταξη του άρθρ.106 §1 του δικτατορικού συνταγματικού κειμένου του 1968, προέχοντος πολιτικές

αρμοδιότητες, τις οποίες δεν έχει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο υπό το ισχύον Σύνταγμα.

Ο περιορισμός αυτός θεωρείται ενυπάρχων ή συμφυής περιορισμός του δικαιώματος της συνάθροισης, η άσκηση του οποίου δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να παραβλάπτει τη λειτουργία των κυριότερων οργάνων του Κράτους. Αντίθετα, η διάταξη του δευτέρου εδαφίου της παραγράφου 6 είναι αντισυνταγματική. Όπως κατ' επανάληψη τονίστηκε, το άρθρ.11§1 του Συντάγματος του 1975, σε αντίθεση με το άρθρ.18 §1 του δικτατορικού συνταγματικού κειμένου του 1968, δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα της συνάθροισης υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου. Για το λόγο αυτό θεωρήσαμε ως αντισυνταγματικό και το Β.Δ. 168/1972 που είχε εκδοθεί κατ' εξουσιοδότηση της διάταξης αυτής.

Τέλος, κατά τη διάταξη του άρθρ.6§8 του ίδιου νομοθετήματος ορίζεται ότι: «Η δημοσία εν υπαίθρω συνάθροισις δέον να περιορίζεται εις τον ορισθέντα χώρον αυτής. Μόνον εντός του χώρου τούτου επιτρέπεται η τοποθέτησις μεγαφώνων, πάσα πέραν του χώρου τούτου συγκέντρωσις απαγορεύεται». Και η διάταξη αυτή είναι αντισυνταγματική, γιατί δε στηρίζεται σε συνταγματική εξουσιοδότηση. Το άρθρ.11§2 εδ. β' του Συντάγματός μας καθορίζει επακριβώς και περιοριστικά τους λόγους για τους οποίους επιτρέπεται η απαγόρευση δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων. Μεταξύ των λόγων αυτών δε συγκαταλέγεται και ο καθορισμός ορισμένου χώρου για την πραγματοποίησή τους. Επομένως, μόνο για λόγο επικειμένου σοβαρού κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια μπορεί να απαγορευτεί δημόσια υπαίθρια συνάθροιση. Η πραγματοποίηση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης: κατά τη διάταξη του άρθρ.4 §2 του Ν.Δ.794/71 ορίζεται ότι: «Η αστυνομική αρχή δύναται να διατάξη την απομάκρυνσιν εκ της δημοσίας συναθροίσεως παντός παρακωλύοντος ή διαταράσσοντος καθ' οιονδήποτε τρόπον την ομαλήν διεξαγωγήν αυτής. Προκειμένου περί συναθροίσεως σκοπούσης εις την προβολήν κοινών αιτημάτων των μετεχόντων, δύναται, η αστυνομική αρχή, να διατάξη την απομάκρυνσιν παντός προσώπου ασχέτου ή ξένου προς τον υπό της συναθροίσεως επιδιωκόμενον σκοπόν, η συμμετοχή του οποίου δύναται να προκαλέση διατάραξιν της τάξεως». Η διάταξη είναι αντισυνταγματική, γιατί δε βρίσκει έρεισμα στο άρθρ. II του ισχύοντος Συντάγματος. Η απομάκρυνση των προσώπων που αναφέρονται στη διάταξη μπορεί να γίνει μόνο μετά από αίτηση του προέδρου της συνάθροισης ή των υπευθύνων για την τήρηση της τάξης προσώπων.

Η διάταξη του άρθρ.4 §3 προβλέπει ορισμένο χρονικό όριο πέραν του οποίου απαγορεύεται η πραγματοποίηση δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων. Η διάταξη αυτή

ορίζει ότι: «Ουδεμία δημοσία συνάθροισις επιτρέπεται να πραγματοποιείται κατά τας ώρας της κοινής ησυχίας, ουδέ να παρατείνεται πέραν της 23^{ης} ώρας». Η διάταξη είναι συνταγματική, γιατί καθιερώνει το δικαίωμα ησυχίας των άλλων ανθρώπων⁴⁵.

Η διάταξη του άρθρ.4 §5 επιβάλλει ορισμένα καθήκοντα στον πρόεδρο και τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Κατ' αυτήν ορίζεται ότι: «Ο πρόεδρος της δημοσίας συναθροίσεως και τα μέλη της ορισθείσης τυχόν οργανωτικής επιτροπής οφείλουν να παρίστανται καθ' όλην την διάρκεια της συναθροίσεως. Ο πρόεδρος και τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής υποχρεούνται να μεριμνούν δια την κανονικήν διεξαγωγήν της συναθροίσεως, ως και δια την τήρησιν των διατάξεων του παρόντος και των κειμένων νόμων, λαμβάνοντες προς τούτο παν πρόσφορον μέτρον και δικαιούμενοι να επικαλώνται την παρέμβασιν της Αστυνομίας. Δικαιούνται προς τούτοις να διακόψουν την συνάθροισιν και να επαναλάβουν ταύτην εντός πάντοτε του ορισθέντος χρόνου αυτής ή και να κηρύξουν την λήξιν ταύτης ανά πάσαν στιγμήν». Η διάταξη είναι αντισυνταγματική, γιατί λείπει από τη διάταξη του άρθρ.11 του Συντάγματος η γενική επιφύλαξη του νόμου, εκτός από τη διάταξη του β' εδαφίου της που καθιερώνει μια αυτονόητη υποχρέωση του προέδρου και της οργανωτικής επιτροπής δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης, να καλούν δηλαδή σε βοήθεια την Αστυνομία και γενικά να μεριμνούν για την κανονική και ήρεμη διεξαγωγή της.

Τέλος, κατά τη διάταξη του άρθρ.4 §6 ορίζεται ότι: «οι ορισθέντες ομιληταί, εν τη δημοσία συναθροίσει, οφείλουν να μη προκαλούν δια των λόγων των την επιχείρησιν πράξεων αξιοποιώνων, στασιαστικών και εν γένει πράξεων βιαιότητος. Εις τους αυτούς όρους υπόκεινται και τα χρησιμοποιούμενα παντός είδους συνθήματα». Η διάταξη είναι συνταγματική. Παραβίασή της άλλωστε καθιστά τη συνάθροιση «μη ήσυχη»

45. Πρβλ. και τη διάταξη του άρθρ. 6 της Αστυνομικής Διάταξης του Δντή της Αστυνομικής Διεύθυνσης Πρωτεύουσας «περί μέτρων ευκοσμίας και ευταξίας και κοινής ησυχίας των πολιτών» (Φ.Ε.Κ. 1032/17-2-1982, τ. Β'), σύμφωνα με την οποία οι ώρες κοινής ησυχίας καθορίζονται για μεν τη θερινή περίοδο (1/4-30/9) από 15.00-17.30 και 23.00-07.00, για δε τη χειμερινή περίοδο (1/10-31/3) από 15.00-17.00 και 22.00-07.30. Η Αστυνομική αυτή Διάταξη εκδόθηκε βάσει των διατάξεων του άρθρ. 106 του Ν.Δ. 3365/55 «περί Κώδικα του Σώματος της Ελληνικής Χωροφυλακής», όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε μεταγενέστερα, των άρθρ. 368, 369 και 370 του Β.Δ. της 22-3-58 «περί κυρώσεως του Κανονισμού Υπηρεσίας Χωροφυλακής», του άρθρ. 12 του 445/37 «περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως των περί- κινήματογράφων διατάξεων» και του Β.Δ. 695/71 και εγκρίθηκε από τον Υπουργό Δημόσιας Τάξης Ι. Σκουλαρίκη στις 13- 10- 1982.

Η διάλυση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης

Το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα, όπως άλλωστε και όλα τα προηγούμενα, στο άρθρ.11 δεν προβλέπει ρητά το μέτρο της διάλυσης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Το Σύνταγμα επιτρέπει τη διάλυση, εφόσον προβλέπει ρητά την απαγόρευση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης (άρθρ.11 §2 εδ. β'). Άλλωστε διάλυση είναι η απαγόρευση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης που γίνεται μετά την έναρξή της⁴⁶. Τους λόγους αλλά και τη διαδικασία διάλυσης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης προβλέπει λεπτομερώς το Ν.Δ. 794/1971 στα άρθρ.7 και 8 αυτού.

Οι λόγοι της διάλυσης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης:

Σχετικές διατάξεις περιλήφθηκαν ήδη στον υπ' αριθμ.61/1952 Κανονισμό της Αστυνομίας και στον Κανονισμό Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958. Οι Κανονισμοί αυτοί περιλάμβαναν ορισμό της παράνομης συνάθροισης (άρθρ.1 και 295 §8 εδ. β' αντίστοιχα) και σαν τέτοια εθεωρείτο «οιαδήποτε συγκέντρωση πολιτών (πλέον των τριών), γινομένη παρά το Σύνταγμα και τους νόμους του Κράτους, καθώς και πάσα νόμιμος τοιαύτη, αφ' ης στιγμής προεκλήθησαν εν αυτή ταραχαί ή διασάλευσις της τάξεως». Η δημόσια παράνομη συνάθροιση μπορούσε να διαλυθεί μετά την τήρηση της νόμιμης διαδικασίας. Αντίθετα, το Ν.Δ.794/71 ακολούθησε λεπτομερέστερο τρόπο χαρακτηρισμού δημοσίων συναθροίσεων ως διαλυτέων και απέφυγε να δώσει γενικό ορισμό της παράνομης συνάθροισης (άρθρ.7). Το σύστημα αυτό είναι ορθότερο γιατί περιορίζει και συγκεκριμενοποιεί τους λόγους διάλυσης των συναθροίσεων⁵¹. Έτσι, κατά το άρθρ.7 του Ν.Δ. 794/1971 η διάλυση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης επιτρέπεται στις εξής περιπτώσεις:

Α) Κατά τη διάταξη του άρθρ.7 § 1 εδ. β' του διατάγματος: «Εάν η δημοσία συνάθροισις δεν εγνωστοποιήθη προσηκόντως, κατά τα οριζόμενα εν παραγράφοις 4

46. Βλ. Σβώλου-Βλάχου, ΟΡ. cit., τ. Β', σ. 233.- Η έννοια της παράνομης (unlawful) συνάθροισης καταργήθηκε και στο αγγλικό δίκαιο (Public Order Act 1986, προοίμιο). Βλ. σχετικά και 0.11. Phillips, ΟΡ. cit., σ. 556 επ. • E. Wade and A. Brandley, ΟΡ. cit., σ. 536 επ.- Η αστυνομική αρχή όμως μπορεί να διατάξει τη διάλυση συνάθροισης λόγω κινδύνου διασάλευσης της δημόσιας τάξης. Πρβλ. σχετικά τις αποφάσεις Beatty and others v. Gillbanks του 1882, O'Kelly v. Harvey του 1883, Humphries v. Connoy του 1864, Wise v. Dunning του 1902, Duncan v. Jones του 1936. Piddington v. Bales του 1960 εις G. Wilson, ΟΡ. cit., σ. 689 επ., 695 επ., 693 επ., 697 επ., 701 επ. και 703 επ. αντίστοιχα

51. Συγκεκριμένους λόγους για τη διάλυση συνάθροισης προβλέπουν τόσο ο γαλλικός νόμος του 1881, όσο και ο γερμανικός νόμος της 15-11

και 5 του άρθρου 3 του παρόντος ή εάν πραγματοποιείται κατά παράβασιν ουσιωδών όρων της γενομένης γνωστοποίησης».

Σύμφωνα με όσα έχουν προαναφερθεί και αφορούν στην υποχρέωση προηγούμενης γνωστοποίησης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης η παράλειψη της γνωστοποίησης αυτή καθεαυτή δε δικαιολογεί τη διάλυση της συνάθροισης. Πολύ περισσότερο δε δικαιολογεί τη διάλυση και η μη προσήκουσα γνωστοποίηση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Έτσι, ο λόγος αυτός διάλυσης είναι αντισυνταγματικός. Η διάλυση στην περίπτωση μη γνωστοποίησης ή μη προσήκουσας γνωστοποίησης δικαιολογείται μόνο αν εξαιτίας των παραλείψεων αυτών προκαλείται σοβαρή διασάλευση της δημόσιας ασφάλειας.

B) Κατά τη διάταξη του άρθρ.7 §1 εδ. γ' του ίδιου νομοθετήματος «Εάν η δημοσία εν υπαίθρω συνάθροισις πραγματοποιείται, καίτοι απαγορευθείσα κατά τα οριζόμενα εν παραγράφοις 1 έως 5 του άρθρου 6 του παρόντος». Ο λόγος αυτός είναι συνταγματικός, με τις διευκρινήσεις που έγιναν παραπάνω και αποτελεί βασικό λόγο διάλυσης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης.

Συγκεκριμένα, η δημόσια υπαίθρια συνάθροιση θα πρέπει να έχει απαγορευτεί γιατί κρίθηκε, μετά από έρευνα, ότι η πραγματοποίησή της θα δημιουργούσε κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια, που δεν μπορούσε να αποτραπεί με ηπιότερα αστυνομικά μέτρα, όπως για παράδειγμα μετάθεση του τόπου ή του χρόνου της συνάθροισης ή άλλους περιορισμούς. Επιπλέον, η απόφαση περί απαγόρευσης θα πρέπει να έχει ληφθεί από την αστυνομική αρχή του τόπου που επρόκειτο να πραγματοποιηθεί η συνάθροιση, να περιλαμβάνει τους λόγους που δικαιολογούν τον κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια και να δικαιολογεί γιατί αυτός δεν μπορούσε να αποτραπεί με ηπιότερα αστυνομικά μέτρα, δηλαδή να είναι αιτιολογημένη κατά τη συνταγματική επιταγή, και να κοινοποιηθεί μέσα σε εύλογο χρόνο στον πρόεδρο της συνάθροισης. Μόνο μετά την τήρηση των προϋποθέσεων αυτών από την αρμόδια αστυνομική αρχή μπορεί να διαλυθεί νόμιμα η συνάθροιση.

Την άποψη αυτή υποστήριξε και η απόφαση 782/1978 του Δ' Τμήματος του Αρείου Πάγου η οποία νομολόγησε τα ακόλουθα: «Εν προκειμένω, ως προκύπτει εκ του αιτιολογικού της προσβαλλομένης αποφάσεως, το εκδόν ταύτην Τριμελές Εφετεϊόν Πατρών εδέχθη ότι η συγκέντρωσις, η οποία εγένετο την 20 Μαρτίου 1978 έξωθι του κτιρίου του παραρτήματος Πανεπιστημίου Πατρών (επί της οδού Κορίνθου 225) ήτο παράνομος, διότι είχε απαγορευθή αύτη υπό της Αστυνομίας και ότι η απόφασις περί της απαγορεύσεως της Αστυνομικής Αρχής Πατρών, ην απόφασιν

αντιγράφει εξ ολοκλήρου εις το αιτιολογικόν της αποφάσεώς του το Εφετείον, ήτο νόμιμος, καθ' ο ητιολογημένη και περιέχουσα πάντα τα υπό του Συντάγματος και του ρηθέντος Ν.Δ. 794/ 1971 απαιτούμενα στοιχεία, πλην όμως, ως προκύπτει εκ του διαλαμβανομένου εις την προσβαλλομένην περιεχομένου της αποφάσεως ταύτης, δεν περιέχονται εν αυτή οι λόγοι, οι δικαιολογούντες την αδυναμίαν αποτροπής του επικειμένου κινδύνου δι' άλλων ηπιωτέρων της απαγορεύσεως μέτρων και κατά συνέπειαν δεν είναι πλήρης η απόφασις αύτη. Η γενομένη μετά ταύτα συνάθροισις δεν δύναται να θεωρηθεί.

Γ) Κατά τη διάταξη του άρθρ.7 §1 εδ. δ' του Ν.Δ. 794/71 «Εάν η δημοσία συνάθροισις διεξάγεται κατά παράβασιν όρου τινός εκ των οριζομένων εν άρθροις 4, 5 και 6 παράγραφοι 6 έως 9 του παρόντος». Η διάλυση κατ' εφαρμογήν της διάταξης αυτής είναι συνταγματική στο μέτρο που και οι αντίστοιχες διατάξεις, στις οποίες παραπέμπει, έχουν κριθεί συνταγματικές. Συγκεκριμένα, η διάλυση επιτρέπεται στις περιπτώσεις των διατάξεων των άρθρ.4 §3 και 5 και 6 §6 εδ. α'. Αλλά και στις περιπτώσεις αυτές η διάλυση επιτρέπεται κατά τη διάταξη του άρθρ.7 §2, μόνον εφόσον ο πρόεδρος και τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής δεν μπορέσουν να αποκαταστήσουν τη νόμιμη διεξαγωγή της συνάθροισης.

Ειδικότερα, η διάταξη αυτή ορίζει τα ακόλουθα: «Εις την περίπτωσιν του εδαφίου δ' της προηγουμένης παραγράφου η αστυνομική αρχή οφείλει προ πάσης ενεργείας να ζητήσει από τον πρόεδρο της συναθροίσεως και τα μέλη της οργανωτικής αυτής επιτροπής, όπως αποκαταστήσουν την νόμιμον διεξαγωγήν ή άλλως κηρύξουν την λήξιν ταύτης, μόνον δε εν αρνήσει ή αδυναμία τούτων, δικαιούται να προβή εις την διάλυσιν της συναθροίσεως.

Δ) Κατά τη διάταξη του άρθρ.7 §1 εδ. ε' «Εάν η δημοσία συνάθροισις εξελίσσεται εις βιαίαν ή εκ της συνεχίσεως αυτής προκαλείται άμεσος κίνδυνος της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητος των μετεχόντων ή εάν οι μετέχοντες ταύτης εκτρέπωνται εις αξιοποίνους πράξεις». Ο λόγος αυτός της διάλυσης είναι αναμφίβολος. Πράγματι, κάθε συνάθροιση πρέπει να είναι καταρχήν ήσυχη, να μην εξελίσσεται σε βίαη ή στασιαστική που σημαίνει, όπως προαναφέρθηκε, να μη χρησιμοποιείται βία κατά προσώπων ή πραγμάτων.

Η διαδικασία διάλυσης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης

Κατά τη διάταξη του άρθρ.7 §3 του Ν.Δ. 794/71, «Ευθύς ως η αστυνομική αρχή διατάξη την διάλυσιν δημοσίας συναθροίσεως οι μετέχοντες ταύτης οφείλουν ν'

απομακρυνθούν». Για να είναι όμως νόμιμη η διάλυση της συνάθροισης πρέπει όχι μόνο να γίνει για κάποιο νόμιμο λόγο, αλλά και να έχει τηρηθεί η νόμιμη διαδικασία. Στη διαδικασία διάλυσης δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης αναφέρεται το άρθρ. 8 του νομοθετήματος που ορίζει τα ακόλουθα: «Κανονισμός καταρτιζόμενος υπό των Αρχηγείων της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων, εγκρινόμενος δε δια Β. Διατάγματος, εκδιδόμενου προτάσει των Υπουργών Δικαιοσύνης, Εσωτερικών και Δημοσίας Τάξεως και δημοσιευόμενος δια της εφημερίδος της Κυβερνήσεως, θέλει καθορίσει τα της διαδικασίας της διαλύσεως, ως και τας προϋποθέσεις και τας συνθήκας, υπό τας οποίας οι άνδρες της δημοσίας δυνάμεως και τα τυχόν μετ' αυτών συμπράττοντα όργανα, δύνανται, προς διάλυσιν δημοσίων συναθροίσεως, να ποιήσονται χρήσιν των όπλων άνευ ουδεμιάς δια τας συνεπείας ευθύνης».

Έτσι, εκδόθηκε την 9^η Οκτωβρίου 1971 ο «Κανονισμός διαλύσεως δημοσίων συναθροίσεως», που εγκρίθηκε με το υπ' αριθμ. 269/72 Β. Διάταγμα και αποτελεί το ισχύον δίκαιο στο θέμα αυτό, υπό την προϋπόθεση ότι ισχύει μόνο για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Ειδικότερα, το μοναδικό άρθρο του διατάγματος ορίζει τα ακόλουθα⁴⁶. «1. Συντρεχούσης προϋποθέσεως διαλύσεως δημοσίων συναθροίσεως εις

46. Στη διαδικασία διάλυσης των παρανόμων συναθροίσεως αναφέρονται και ο Κανονισμός Χωροφυλακής του 1918 (άρθρ. 162 και 163), ο Κανονισμός της Αστυνομίας του 1952 (άρθρ. 5-7) και ο Κανονισμός Υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958 (άρθρ. 299). Τα άρθρα αυτά όριζαν τα ακόλουθα: « ' Άρθρον 162. Οσάκις κρίνεται αναγκαία η διάλυσις συναθροίσεως ή συγκεντρώσεώς τινος, δέον προηγουμένως να προσκληθώσιν οι συνηθροισμένοι να διαλυθώσιν. Η σχετική πρόσκλησις γίνεται υπό των αξιωματικών ή υπαξιωματικών της Χωροφυλακής, κατόπιν συνεννοήσεως μετά της αρμοδίας δικαστικής και διοικητικής αρχής, όπου τοιαύται υπάρχουσιν, οι οποίοι οφείλουσι πάντοτε να παρίστανται εν στολή, όπως λαμβάνωσι μέτρα περί παντός ενδεχομένου, βεβαιώνται τίνες είναι οι δράσται των υπό του Ποινικού νόμου προβλεπομένων στασιαστικών διαδηλώσεως και κραυγών και μηνύωσι τούτους εις την δικαστικήν αρχήν. Άρθρον 163. Η περί διαλύσεως πρόσκλησις γίνεται μόνον, όταν αι κραυγαί και στασιαστικάί ενέργειαι, καίτοι μη γενικαί, προέρχωνται εξ ικανού αριθμού συναθροισθέντων, διότι μία στασιαστική κραυγή μεμονωμένη, ή μία στασιαστική ενέργεια μικράς σπουδαιότητος, δεν δύνανται να δημιουργήσωσι την διάλυσιν, αρκετής ούσης εν τοιαύτη περιπτώσει της μηνύσεως των υπαίτιων. Όταν η πρόσκλησις μένει άνευ αποτελέσματος, διατάσσεται η διάλυσις δια τριών διακεκριμένων εν ονόματι του νόμου προσκλήσεως, εκάστης των οίτοιων προηγείται ήχημα σάλπιγγος. Εν ελλείψει σάλπιγγος αι προς διάλυσιν προσκλήσεις απευθύνονται γεγωνυία τη φωνή, ώστε να δύνανται να ακουσθώσιν υφ' όλων. Εάν και αι τρεις προσκλήσεις αποβώσιν άνευ αποτελέσματος, η συνάθροισις ή συγκεντρώσις διαλύεται βία, οι δε αρνούμενοι να υπακούσωσι συλλαμβάνονται. Η χρήσις της βίας επιτρέπεται καθ' ην περίπτωσιν η εκτέλεσις προσκλήσεως αποβαίνει αδύνατος ένεκα της στάσεως ή αντιστάσεως. Άρθρ. 5-1. Εν ανοικτώ χώραν. Αι εν ανοικτώ χώρω παράνομοι συγκεντρώσεις ησύχων και αόπλων πολιτών, συγκροτούμεναι δι' οιονδήποτε σκοπόν, θα διαλύωνται υπό της Αστυνομίας δι' ηπίων μέσων και άνευ χρησιμοποίησεως βίας. Προς τούτο δέον να διατίθενται δυνάμεις ανάλογοι προς τον όγκον των συγκεντρώσεως, αίτινες θα δρώσιν ομαδικώς, υπό την καθοδήγησιν των προϊσταμένων των, πάντως όμως με πνεύμα όχι εχθρικών προς τους πολίτας, οίτινες ενδέχεται να προβάλλουν παθητικήν αντίστασιν ή άρνησιν συμμορφώσεως προς τας συστάσεις και διατάξεις της Αστυνομίας όπως διαλυθούσιν

τας υπό του άρθρ.7 του Ν.Δ. 794/71 καθοριζόμενας περιπτώσεις τηρούνται τα ακόλουθα: Η Αστυνομική Αρχή προσκαλεί εις τον τόπον της δημοσίας συναθροίσεως εγκαίρως και εις κατεπειγούσας περιπτώσεις εκτάκτως τους εκπροσώπους της Διοικητικής και Δικαστικής Αρχής, προς τους οποίους ανακοινού ότι συντρέχει νόμιμος περίπτωσης διαλύσεως αυτής. Εν συνεχεία και επί παρουσία των εκπροσώπων τούτων ο εκπρόσωπος της Αστυνομικής Αρχής ανακοινού εις τον Πρόεδρον ή εις μέλος της οργανωτικής επιτροπής ή εις τον ομιλητήν ή εις τους μετέχοντες της συναθροίσεως τους λόγους, δι' ους δεν επιτρέπεται να πραγματοποιηθή ή να συνεχισθή πραγματοποιουμένη η δημοσία συνάθροισις, προσκαλεί δε πάντας, είτε δια μεγαφώνου είτε και δια παντός ετέρου προσφόρου μέσου, όπως απομακρυνθούν του τόπου της συναθροίσεως και διαλυθούν ησύχως, υπομιμνήσκων αυτοίς τας κυρώσεις των άρθρων 9 και 10 του Ν.Δ.794/1971 και του άρθρου 171 παρ.2 του Ν.Δ. 794/1971 και του άρθρου 171 παρ.2 του Ποινικού Κώδικος. Η πρόσκλησις αυτή επαναλαμβάνεται τρις. Ειδικώτερον, εάν η δημοσία συνάθροισις διαξέγεται κατά παράβασιν όρου τινός εκ των οριζομένων εν άρθροις 4,5 και 6 παρ.6-9 του Ν.Δ.794/1971, ο εκπρόσωπος της Αστυνομικής Αρχής οφείλει προ πάσης ενεργείας να ζητήση από τον Πρόεδρον της συναθροίσεως και τα μέλη της οργανωτικής αυτής επιτροπής, όπως αποκαταστήσουν την νόμιμον διεξαγωγή ν ή άλλως κηρύξουν την λήξιν ταύτης, μόνον δε εν αρνήσει ή αδυναμία τούτων, δικαιούται να προβή εις την διάλυσιν της συναθροίσεως (άρθρον 7 παρ.1 στοιχ.δ' και 2 Ν.Δ. 794/1971). Εις πάσας τας ανωτέρω περιπτώσεις εάν μετά την τρίτην πρόσκλησιν οι οργανωταί και οι μετέχοντες της συναθροίσεως δεν υπακούσουν, ο εκπρόσωπος της Αστυνομικής Αρχής, παρουσία των εκπροσώπων της Διοικητικής και Δικαστικής τοιαύτης μετά γνώμην δε αυτών, διατάσσει την διάλυσιν της συναθροίσεως δια της χρήσεως, κατά την κρίσιν του, μετ'εκτίμησιν της καταστάσεως, των προσφόρων προς τον σκοπόν τούτων μέσων, ιδία δε δια της βιαίας απωθήσεως του καταιονισμού δι' ύδατος, της αστυνομικής ράβδου ή των υποκοπάνων των όπλων, των δακρυγόνων ή ετέρων συναφών μέσων. Εις κατεπειγούσας περιπτώσεις, καθ'ας παρίσταται άμεσος κίνδυνος διασαλεύσεως της τάξεως, ο εκπρόσωπος της Αστυνομικής Αρχής δικαιούται και προ της αφίξεως εις τον χώρον της συναθροίσεως των εκπροσώπων της Διοικητικής και Δικαστικής Αρχής να προβαίνη εις τας υπό στοιχ. α' και β' της παρούσης παραγράφου ενεργείας. Εάν δια της χρήσεως των μέσων περί ων η υπό στοιχ. β' διάταξις της παρούσης δεν επιτευχθή η διάλυσις της συναθροίσεως, αυτή δε εξελιχθή εις βιαιάν ή εκ της συνεχίσεως αυτής προκαλήται άμεσος κίνδυνος της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητος των μετεχόντων

ή οι μετέχοντες ταύτης εκτρέπονται εις αξιοποιήτους πράξεις (άρθρ.7 παρ. 1στοιχ. ε' Ν.Δ.794/1971) ή ήρξαντο βιαιοπραγούντες κατά των ανδρών της δημοσίας δυνάμεως, τηρουμένης και εν τη περιπτώσει ταύτη της διαδικασίας, περί ης αι προηγούμεναι διατάξεις, δύναται ο εκπρόσωπος της Αστυνομικής Αρχής, μετά γνώμην των εκπροσώπων της Διοικητικής και Δικαστικής Αρχής, να διατάξη την χρήσιν των όπλων υπό των ανδρών της δημοσίας δυνάμεως και των μετ' αυτών συμπραττόντων οργάνων. Η χρήσις των όπλων άρχεται δι' εκφοβιστικής εις τον αέρα βολής, εάν δε και μετά τούτο δεν ήθελον αποσυρθή οι μετέχοντες της συναθροίσεως, συγχωρείται οιαδήποτε χρήσις των όπλων. Εν τη εννοία του παρόντος εκπρόσωπος της Διοικητικής Αρχής, είναι ο Νομάρχης, εκπρόσωπος της Δικαστικής Αρχής ο Εισαγγελεύς Πρωτοδικών, εκπρόσωπος δε της Αστυνομικής Αρχής ο οικείος Διευθυντής Αστυνομίας ή Διοικητής Χωροφυλακής ή οι νόμιμοι αυτών αναπληρωταί. Οι εκπρόσωποι της Διοικητικής και Δικαστικής Αρχής, προσκαλούμενοι υπό της οικείας Αστυνομικής Αρχής, κατά τα εν παραγρ.1 οριζόμενα, υποχρεούνται όπως προσέρχωνται εις τους τόπους των δημοσίων συναθροίσεων».

Στην παραπάνω διαδικασία πρέπει να διευκρινιστούν δύο σημεία:

A) Η ανακοίνωση των λόγων διάλυσης στους συναθροισμένους είναι υποχρεωτική. Η ανακοίνωση απευθύνεται αφενός μεν στους εκπροσώπους της διοικητικής και δικαστικής αρχής «ότι συντρέχει νόμιμος περίπτωσης διαλύσεως», αφετέρου δε στον πρόεδρο ή σε μέλος της οργανωτικής επιτροπής ή στον ομιλητή ή στους μετέχοντες και αναφέρει «τους λόγους, δι' ους δεν επιτρέπεται να πραγματοποιηθή ή να συνεχισθή πραγματοποιουμένη η δημοσία συνάθροισις». Η πρόσκληση (διαταγή) για διάλυση του πλήθους πρέπει να δοθεί από την αρμόδια αστυνομική αρχή ή τον εξουσιοδοτημένο για αυτό υπάλληλο κατά τρόπο ώστε να γίνει αντιληπτή από αυτό και κυρίως να αναφέρει, παρουσία των εκπροσώπων της διοικητικής και δικαστικής αρχής, τους λόγους της διάλυσης, διαφορετικά η διάλυση δε μπορεί να θεωρηθεί νόμιμη⁴⁷.

B) Η παρουσία των εκπροσώπων της διοικητικής και δικαστικής αρχής είναι υποχρεωτική και απαραίτητη. Η παρουσία των εκπροσώπων της διοικητικής και δικαστικής αρχής είναι υποχρεωτική για αυτούς, όταν ζητηθεί από τον αρμόδιο

47. Βλ. και Μον. Πλημ. Αθ. 13005/1976 εις ΝοΒ. 24 (1976), σελ.120

αστυνομικό Διευθυντή ή το νόμιμο αναπληρωτή του και απαραίτητη για τη διάλυση συναθροίσεων σε όλες τις περιπτώσεις, εκτός από τις επείγουσες κατά τις οποίες υπάρχει άμεσος κίνδυνος διασάλευσης της δημόσιας ασφάλειας.

Η παρουσία του εκπροσώπου της δικαστικής αρχής, δηλαδή του αρμοδίου Εισαγγελέα Πρωτοδικών, έχει χαρακτήρα καθαρώς γνωμοδοτικό⁴⁸. Εκφέρει απλώς τη γνώμη του εγγράφως, αν πρέπει να διαλυθεί ή όχι η δημόσια υπαίθρια συνάθροιση και αν πρέπει να γίνει χρήση των όπλων ή όχι. Σε καμιά περίπτωση δεν αποφασίζει αυτός τη διάλυση της συνάθροισης ή τη χρησιμοποίηση των όπλων, γιατί για τα θέματα αυτά υπάρχει αποκλειστική αρμοδιότητα της αστυνομικής αρχής.

Ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών οφείλει να μη γνωμοδοτεί θετικά για το πρώτο ή το δεύτερο ζήτημα, αν δεν είναι επαρκώς αιτιολογημένη η απόφαση της αστυνομικής αρχής και δεν έχει πεισθεί ότι επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια ή δεν έχουν εξαντληθεί όλα τα άλλα ηπιότερα μέσα προκειμένου να χρησιμοποιηθούν όπλα. Έτσι, προέκυψε θέμα σχετικά με το αρμόδιο για τη διάλυση όργανο από τη διάταξη του άρθρ.10§2 του Ν.1481/1984 «περί Οργανισμού Υπουργείου Δημοσίας Τάξης» σύμφωνα με την οποία η νομαρχιακή αστυνομική επιτροπή, που κατά την §1 του ίδιου άρθρου λειτουργεί σε όλους τους νομούς εκτός του νομού Αττικής και αποτελείται από το νομάρχη ως πρόεδρο, έναν εκπρόσωπο της τοπικής ένωσης δήμων και κοινοτήτων, τον αστυνομικό διευθυντή της περιοχής και ένα δικαστή της έδρας του νομού, «αποφασίζει για τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν σε ιδιαίτερα σημαντικές περιπτώσεις διατάραξης ή πραγματικής διατάραξης της δημόσιας τάξης από συγκεντρώσεις, συναθροίσεις, εξαιρουμένων των αμιγώς πολιτικών συγκεντρώσεων αναγνωρισμένων πολιτικών συγκεντρώσεων αναγνωρισμένων πολιτικών κομμάτων». Προέκυψε το ζήτημα αν η διάταξη αυτή εφαρμόζεται και στην περίπτωση διάλυσης υπαίθριων συναθροίσεων. Η αρνητική απάντηση στο ζήτημα αυτό φαίνεται ορθότερη. Πράγματι, το άρθρ.11 §2 του ισχύοντος Συντάγματος, σε αντίθεση με τα αντίστοιχα άρθρα των προΐσχυσάντων Συνταγμάτων, αναθέτει ρητά μόνο στην αστυνομική αρχή το δικαίωμα να αποφασίζει για την απαγόρευση ή μη, και κατ'έκταση για τη διάλυση ή μη μιας δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης.

48. Βλ. την εγκύκλιο 13/1977 της Εισαγγελίας Εφετών Λάρισας εις νομαρχιακή αστυνομική επιτροπή, εφόσον μάλιστα αυτή δε ΝοΒ. 25(1977), σ. 1457 επ.

Έτσι, δεν είναι επιτρεπτό να αφαιρεθεί η παραπάνω αρμοδιότητα από την αστυνομική αρχή και να ανατεθεί σε άλλο συλλογικό διοικητικό όργανο, όπως είναι η νομαρχιακή αστυνομική επιτροπή, εφόσον μάλιστα αυτή δε θεωρείται ρητά ως αστυνομική αρχή. Το τελευταίο προκύπτει τόσο από την έννοια και τη λειτουργία της αστυνομικής αρχής, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρ.8 § 1 του ίδιου νόμου και είναι ευρύτερη από την αρμοδιότητα της νομαρχιακής αστυνομικής επιτροπής, όσο και από τις σχετικές συζητήσεις ψήφισης του νόμου στη Βουλή. Το τελευταίο προκύπτει τόσο από την έννοια και τη λειτουργία της αστυνομικής αρχής, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρ.8 § 1 του ίδιου νόμου και είναι ευρύτερη από την αρμοδιότητα της νομαρχιακής αστυνομικής επιτροπής, όσο και από τις σχετικές συζητήσεις ψήφισης του νόμου στη Βουλή⁴⁹.

Ποινικές διατάξεις

- Ποινική ευθύνη των διοργανωτών και ομιλητών δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης

Κατά τη διάταξη του άρθρ. 9 του Ν.Δ. 795/71: «1. Τα εν παραγράφω 3 του άρθρου 3 του παρόντος αναφερόμενα πρόσωπα τιμωρούνται δια φυλακίσεως τουλάχιστον τριών μηνών και χρηματικής ποινής στις κάτωθι περιπτώσεις: α) εάν η δημοσία συνάθροισης πραγματοποιείται άνευ προηγουμένης γνωστοποίησεως ή κατά τρόπον διαφέροντα ουσιωδώς του εν τη γνωστοποίησει διαλαμβανομένου, β) εάν πραγματοποιείται δημοσία συνάθροισης εν υπαίθρω απαγορευθείσα και γ) εάν συνεχίζεται, οιαδήποτε δημοσία συνάθροισης, καίτοι διετάχθη η διάλυσίς της υπό της Αστυνομίας. 2. Τα αυτά εν τη προηγουμένη παραγράφω πρόσωπα τιμωρούνται δια φυλακίσεως τουλάχιστον ενός μηνός και χρηματικής ποινής: α) εάν, διαρκούσης της δημοσίας συναθροίσεως, δεν εκπληρούν τας εν παραγράφω 4 του άρθρου 4 του παρόντος υποχρεώσεις των, β) εάν αρνούνται να συμμορφωθούν προς την κατά την παράγραφον 2 του άρθρου 7 πρόσκλησιν της Αστυνομίας και γ) εάν η δημοσία εν υπαίθρω συνάθροισης τελείται κατά παράβασιν των οριζομένων εν παραγράφοις 6 έως 9 του άρθρου 6 του παρόντος.

49. Βλ. τις παρατηρήσεις των βουλευτών Κ. Σαψάλη, Ν. Κατσάρου, Κ. Βασάλου, Η. Παπαδόπουλου και την απάντηση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης Ι. Σκουλαρίκη σε αυτές εις Πρακτικά της Βουλής, Τμήμα Θερινών Διακοπών 1984, τ. Θ', 1984, σ. 1330, 1419, 1464, 1465 επ. και 1469. Αντίθετος ο Ι. Μανωλεδάκης, Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας, σ. 141, σημ. Ι

3. οι εν δημοσία συναθροίσει ομιληταί παραβαίνοντες τας εν παραγράφω 5 του άρθρου 4 του παρόντος ειδικάς υποχρεώσεις των τιμωρούνται δια φυλακίσεως τουλάχιστον ενός μηνός και χρηματικής ποινής». Οι διατάξεις των παραγράφων 1 και 3 του άρθρ. 9 ποινικοποιούν παραβάσεις αυτονοήτων υποχρεώσεων των διοργανωτών και ομιλητών δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Αντίθετα, η διάταξη της παραγράφου 2 του άρθρ.9 είναι αντισυνταγματική, εφόσον ποινικοποιεί παραβάσεις διατάξεων που κρίθηκαν παραπάνω ως αντισυνταγματικές⁵⁰.

- Ποινική ευθύνη εκείνων που διαταράσσουν δημόσια υπαίθρια συνάθροιση

Κατά τη διάταξη του άρθρ.10 του ίδιου νομοθετήματος «Επιφυλασσομένων των διατάξεων των άρθρων 170⁵⁷, 171⁵⁸ και 189⁵⁹ του Ποινικού Κώδικος, τιμωρείται δια φυλακίσεως μέχρι ενός έτους και χρηματικής ποινής μέχρι δέκα χιλιάδων (10.000) δραχμών: α) ο επί σκοπώ παρεμποδίσεως ή διαλύσεως ή ματαιώσεως της πραγματοποιήσεως δημοσίας συναθροίσεως, διαταράσσει ταύτην δια βίας ή απειλής ή καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπον β) ο προβάλλων, καθ' οιονδήποτε τρόπον, εν δημοσία συναθροίσει συνθήματα ξένα προς τον σκοπόν αυτής και γ) ο αρνούμενος να

50. Βλ. σ. 105, 107 επ., 109, 141 και 149. Κατά τον Ι. Μανωλεδάκη (Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας, σ. 162) το άρθρ. 9 του διατάγματος θεωρείται αντισυνταγματικό γιατί περιέχει αντισυνταγματικές ποινικές διατάξεις στο μέτρο που εισάγει αντικειμενική Ποινική ευθύνη (τεκμαιρόμενη αμάχητη υπαιτιότητα) για ορισμένα πρόσωπα. Δε συμεριζόμαστε την άποψη αυτή. Εν προκειμένω ισχύει συμπληρωματικά η γενική διάταξη του άρθρ. 26 § 1 του Ποινικού Κώδικα σύμφωνα με την οποία «Τα κακουργήματα και πλημμελήματα τιμωρούνται μόνον εκ δόλου τελούμενα. Κατ' εξαίρεσιν εν ταις ειδικώς υπό του νόμου οριζομέναις περιπτώσεσι τα πλημμελήματα τιμωρούνται και εξ αμελείας τελούμενα». Το ΝΔ. 794/71 δεν προβλέπει καμιά εξαίρεση και κατά συνέπεια η γενική αυτή αρχή ισχύει και στο άρθρ. 9 του διατάγματος. Βλ. ενδεικτικά Α. Κονταξή, Ποινικός Κώδικας. Συνδυασμός θεωρίας και πράξης, Κείμενο (στη Δημοτική) Ερμηνεία - Σχόλια - Νομολογία - Βιβλιογραφία Κάτω από κάθε άρθρο, τ. Α', Γενικό Μέρος, 1987, σ. 343.

57. « 1. Ο εκ προθέσεως συμμετέχων δημοσίας συναθροίσεως πλήθους διαπράττοντος με ηνωμένας δυνάμεις πράξιν τινά εκ των εν άρθρω 167 τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών. 2. Οι υποκινηταί της στάσεως, ως και οι μεταχειρισθέντες σωματικήν βίαν ή απειλάς τοιαύτης ή βαιοπραγήσαντες, τιμωρούνται δια φυλακίσεως τουλάχιστον δύο ετών, εφ' όσον κατ' άλλην διάταξιν του νόμου η πράξις δεν τιμωρείται δια βαρυτέρας ποινής». - Η διάταξη ισχύει μόνο στην περίπτωση που η Αστυνομία προσκαλείται για τη διάλυση δημόσιας συνάθροισης, δεδομένου ότι η παρουσία της στις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο είναι υπό το ισχύον Σύνταγμα ανεπίτρεπτη.

58. «1. Ο μετέχων δημοσίας συναθροίσεως εν υπαίθρω απαγορευθείσης νομίμως υπό της αρμοδίας αρχής, τιμωρείται δια φυλακίσεως μέχρις εξ μηνών ή δια χρηματικής ποινής. 2. Οσάκις πλήθος συνηθροισμένων εν υπαίθρω προσκληθεί νομίμως εις διάλυσιν υπό του αρμοδίου πολιτικού υπαλλήλου ή στρατιωτικού, έκαστος των συνηθροισμένων, μη απομακρυνόμενος από της συναθροίσεως μετά την τρίτην πρόσκλησιν, τιμωρείται δια φυλακίσεως μέχρις ενός έτους ή δια χρηματικής ποινής».

59. «1. Ο συμμετέχων εις δημοσίαν συνάθροισιν πλήθους, με ηνωμένας δυνάμεις διαπράττοντος βαιοπραγίας εναντίον προσώπων ή πραγμάτων ή εισπίπτοντος παρανόμως εις ξένας οικίας, κατοικίας ή άλλα ακίνητα κτήματα, τιμωρείται δια φυλακίσεως μέχρι δύο ετών. 2. οι υποκινηταί και οι εκτελέσαντες βαιοπραγίας τιμωρούνται δια φυλακίσεως τουλάχιστον τριών μηνών. 3. Αι ποιναί αύται επιβάλλονται, εάν κατ' άλλην διάταξιν η πράξις δεν τιμωρείται βαρύτερον».

συμμορφωθεί προς τας διαταγάς ή υποδείξεις της Αστυνομικής Αρχής ή του προέδρου ή των μελών της οργανωτικής επιτροπής της συναθροίσεως». οι διατάξεις του άρθρ.10 του Ν.Δ. 794/71 συμπληρώνουν τις διατάξεις των άρθρ.170, 171 και 189 του Ποινικού πρόσκληση διάλυσής της.

Έτσι, η διοικητική ενέργεια πρέπει να φέρει Κώδικα που προβλέπουν και τιμωρούν τα εγκλήματα της στάσης, της θρασύτητας κατά της αρχής και διατάραξης της κοινής ειρήνης αντίστοιχα. Τα εγκλήματα της στάσης και της διατάραξης της κοινής ειρήνης αναφέρονται σε δημόσιες συναθροίσεις, ενώ το έγκλημα της θρασύτητας κατά της αρχής σε δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος στην τελευταία περίπτωση αποτελεί η αιτιολογημένη απαγόρευση δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης καθώς και η αιτιολογημένη όλους τους αναγκαίους συστατικούς τύπους και να προέρχεται από την αρμόδια αστυνομική αρχή⁵¹.

Η νομιμότητα της απαγόρευσης ή της πρόσκλησης, όπως η πληρότητα της αιτιολογίας τους ή η εφαρμογή της αρχής της αναλογίας, δεν ανήκουν στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, αλλά στα ειδικά στοιχεία του αδικού χαρακτήρα τους. Κατά συνέπεια η συμμετοχή σε μη νόμιμα απαγορευμένη, κατά τα ανωτέρω, δημόσια υπαίθρια συνάθροιση ή η μη απομάκρυνση• μετά από μη νόμιμα αιτιολογημένη απόφαση διάλυσης αυτής αποτελούν καταρχήν το περιεχόμενο άδικης πράξης και καλύπτουν την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος αυτού. Η απόφαση 782/1979 του Δ' Τμήματος του Αρείου Πάγου νομολόγησε τα εξής: «Η γενομένη μετά ταύτα συνάθροιση δεν δύναται να θεωρηθή παράνομος και περαιτέρω η εις αυτήν συμμετοχή των αναιρεσιόντων κατηγορουμένων, ασκούντων συνταγματικών δικαιώμα και η αντίστασις αυτών κατά της επιχειρηθείσης διαλύσεως της τοιαύτης συγκεντρώσεως, ως δια του διατακτικού της αποφάσεως εδέχθη το δικαστήριον, αίρει, κατ' άρθρον 20 Π.Κ., τον άδικον χαρακτήρα των πράξεων στάσεως και θρασύτητος κατά της αρχής, δι' ας εκηρύχθησαν ένοχοι και κατεδικάσθησαν οι αναιρεσιόντες και δέον, κατά το άρθρον 510 παρ. 1 στοιχ. ε' του Κ.Π.Δ. και τους βασίμους περί τούτου πρώτους λόγους, το αυτό περιεχόμενον έχοντας, των αναιρέσεων όλων των αναιρεσιόντων, να αναιρεθή εν μέρει η προσβαλλομένη απόφασις και δη μόνον δια τας πράξεις ταύτας μη χρηζούσης δε της υποθέσεως ταύτης περαιτέρω ερεύνης δια το

50. Βλ. όμως και την απόφαση 509/1966 του Α.Π. (Ποιν. Χρον. ΙΖ' (1967), σ. 155 επ.) κατά την οποία «δεν απαιτείται αιτιολόγησις του νομίμου λόγου της απαγορεύσεως, ως ανήκοντος εις την διακριτικήν εξουσίαν της αστυνομικής αρχής».

αναιρούμενον μέρος της αποφάσεως, δέον όπως κηρυχθώσιν αθώοι των πράξεων αυτών άπαντες οι αναιρεσεύοντες, κατ' εφαρμογήν δε του άρθρου 469 Κ.Π.Δ. δέον να κηρυχθώσιν αθώοι και οι μη ασκήσαντες αναίρεσιν, καταδικασθέντες όμως δια τας αυτάς πράξεις Α.Δ. και Π. θυγ.Ι.Π.».

- Ποινική ευθύνη οπλοφορούντων

Κατά τη διάταξη του άρθρ. 11 του Ν.Δ. 794/71 «Ο εν δημοσία συναθροίσει φέρων όπλον, ή έτερα αντικείμενα δυνάμενα οπωσδήποτε να προκαλέσουν σωματικές βλάβας ή φθοράν πραγμάτων, τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον τριών μηνών και χρηματικής ποινής, εάν η πράξις δεν τιμωρήται βαρύτερον κατ' άλλην τινά ποινικήν διάταξιν».

Τέλος, το άρθρ.12 επαυξάνει τις ποινές των προηγουμένων άρθρων στην περίπτωση που ο δράστης των αδικημάτων αυτών είναι πρόσωπο ξένο προς τη συνάθροιση. Η διάταξη αυτή ορίζει τα εξής: «Εν περιπτώσει καθ' ην ο τελέσας τινά των εν άρθροις 9, 10 και 11 του παρόντος πράξεων είναι πρόσωπον ξένον προς τους διοργανωτάς ή τους γνωστοποιηθέντας νομίμως σκοπούς της δημοσίας συναθροίσεως ή την κατηγορίαν των συμμετεχόντων εις αυτήν προσώπων, τιμωρείται ούτος, δια φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών και χρηματικής ποινής τουλάχιστον πέντε χιλιάδων (5.000) δραχμών».

4. ΟΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ

4.1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Το άρθρο 11 §1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης κατοχυρώνει για κάθε πρόσωπο το δικαίωμα της ειρηνικής συνάθροισης. Δεν περιλαμβάνει δηλαδή τον περιορισμό «χωρίς όπλα». Ο περιορισμός αυτός είναι αυτονόητος σε μια δημοκρατική κοινωνία και προφανώς εμπεριέχεται στον περιορισμό της ειρηνικής συνάθροισης.

Αντίθετα, η δεύτερη παράγραφος του ίδιου άρθρου προβλέπει ευρύτερους περιορισμούς από ότι η αντίστοιχη παράγραφος του άρθρ.11 του Συντάγματός μας. Έτσι, εκτός από τους περιορισμούς για λόγους δημόσιας ασφάλειας επιβάλλονται και περιορισμοί για λόγους εθνικής ασφάλειας, προάσπισης της τάξης και πρόληψης του εγκλήματος, προστασίας της υγείας και της ηθικής, προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Οι περιορισμοί αυτοί πρέπει οπωσδήποτε να προβλέπονται από νόμο και να είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Κατά τη διάταξη της παραγράφου αυτής επιτρέπονται επιπρόσθετοι περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης από τα μέλη των ενόπλων

δυνάμεων, της αστυνομίας και των διοικητικών υπηρεσιών του Κράτους. Από τους περιορισμούς αυτούς η προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων, η πρόληψη του εγκλήματος και η προστασία της υγείας αποτελούν στοιχεία της δημόσιας ασφάλειας, όπως ο όρος αυτός αναλύθηκε παραπάνω, ενώ οι υπόλοιποι περιορισμοί δεν καλύπτονται πλήρως ούτε από την έννοια της δημόσιας ασφάλειας, ούτε από την έννοια της σοβαρής διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι οι περιορισμοί που δεν καλύπτονται από τη διάταξη του άρθρ. 11 του Συντάγματος, όπως οι περιορισμοί της εθνικής ασφάλειας, προάσπισης της τάξης και προστασίας της ηθικής, δεν ισχύουν στο εσωτερικό δίκαιο, δεδομένου ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν υπερισχύει του Συντάγματος σύμφωνα με το άρθρ.28 § 1 αυτού και η διάταξη αυτή ως περιορίζουσα το δικαίωμα συνάθροισης, δεν μπορεί να θεωρηθεί ευμενής για το άτομο.

Η ρήτρα σε μια «δημοκρατική κοινωνία» είναι ενδιαφέρουσα. Η ρήτρα αυτή υπονοεί την αρχή της αναλογίας του περιοριστικού μέτρου ή ενέργειας του κατοχυρωμένου δικαιώματος προς την προτεινόμενη ανάγκη και άποψη του δημοσίου συμφέροντος. Σύμφωνα με τη διατυπωθείσα άποψη του Φ. Βεγλερή «δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η Σύμβαση ήθελε να καταστήσει τη ρήτρα «της δημοκρατικής κοινωνίας» ένα καθοριστικό μέσο διαπίστωσης του συνδέσμου που ενώνει το περιοριστικό μέτρο με την πραγματοποίηση ενός από τους σκοπούς που έχουν εξαγγελθεί σε σχέση με καθένα από τα «σχετικά» δικαιώματα. Με άλλα λόγια, δεν είναι όλα τα μέτρα που εξυπηρετούν έναν τέτοιο σκοπό σύμφωνα με τη Σύμβαση, αλλά μόνο εκείνα που κρίνονται απαραίτητα για την ασφάλεια, την τάξη, τα ήθη, την υγεία κ.λπ. μιας κοινωνίας που έχει συνταχθεί και κυβερνάται δημοκρατικά»⁵¹.

Από τη νομολογία βέβαια της Επιτροπής αναγνωρίζεται ένα «περιθώριο εκτίμησης» (*marge d' appreciation*) υπέρ του Κράτους που παίρνει τα περιοριστικά μέτρα. Το περιθώριο αυτό εκτίμησης, κατά το πνεύμα της Σύμβασης, θα πρέπει να συμβιβάζεται και συνδυάζεται με τα ελάχιστα όρια ελευθερίας, αξιοπρέπειας και ειλικρίνειας που απαιτούνται να υπάρχουν σε μια δημοκρατική κοινωνία κατά την επιτυχή έκφραση του Φ. Βεγλερή. Παρά τη σπουδαιότητα του δικαιώματος της συνάθροισης και την αναγόρευσή του από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

51. Σαν βασικά στοιχεία της δημοκρατικής κοινωνίας αναφέρονται ο πλουραλισμός, η ανοχή και το φιλελεύθερο. Βλ. Α. Kiss, *OP. cit.*, σ. 17.

ως απαραίτητου στοιχείου της πολιτικής και κοινωνικής ζωής μιας χώρας⁵² δεν υπήρξε ευρεία νομολογιακή επεξεργασία του από τα όργανα της Σύμβασης. Καμιά υπόθεση δεν παραπέμφθηκε στο Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αντίθετα, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων είχε την ευκαιρία να κρίνει τρεις προσφυγές σχετικές με το θέμα⁵³.

Σχετικά με την έννοια και το περιεχόμενο του δικαιώματος της συνάθροισης η Επιτροπή έκρινε ότι σε αυτό περιλαμβάνονται τόσο οι ιδιωτικές όσο και οι δημόσιες συναθροίσεις⁵⁴. Η προστασία των δημοσίων συναθροίσεων από τη Σύμβαση δεν είναι ασυμβίβαστη με το καθεστώς της προηγούμενης άδειας της Αρχής, το οποίο είναι σύμφωνο και δικαιολογείται από την έννοια της ειρηνικής συνάθροισης, που κατοχυρώνεται στην πρώτη παράγραφο του άρθρ.11 της Σύμβασης και δεν προσβάλλει την ουσία του δικαιώματος. Στις δημόσιες συναθροίσεις συγκαταλέγονται και οι πορείες, η διοργάνωση των οποίων δεν μπορεί να απαγορευθεί από την εξαγγελία βίαιων αντιδιαδηλώσεων. Όμως, από την προστασία του δικαιώματος κατά την Επιτροπή, δεν μπορεί να αναγνωριστεί και στους φυλακισμένους το δικαίωμα να έχουν επαφές με όμοιους τους. Η έννοια της ρήτρας «μέτρα αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία» απασχόλησε, όπως ήταν φυσικό, την Επιτροπή στο συγκεκριμένο θέμα της ελευθερίας της συνάθροισης. Στη προσπάθεια ερμηνείας της έκρινε ότι η γενική απαγόρευση συναθροίσεων στο έδαφος μιας κοινότητας ελβετικού καντονιού για ορισμένο χρονικό διάστημα, προσδιορισμένο από πριν, αποτελεί αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία, εφόσον απειλείται η δημόσια τάξη και ησυχία από ταραχές που μπορούσαν να ξεσπάσουν εξαιτίας των συναθροίσεων.

Η ίδια κρίση επαναλήφθηκε και στην περίπτωση πορειών. Γενικά, από την Επιτροπή η ρήτρα αυτή ερμηνεύτηκε σαν εφαρμογή της αρχής της αναλογίας σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Έτσι, κρίνεται παγίως κατά πόσο ο περιορισμός του δικαιώματος είναι ανάλογος με τον κίνδυνο διασάλευσης της δημόσιας τάξης και κατά πόσον ο κίνδυνος αυτός μπορεί να αντιμετωπιστεί με άλλα μέσα.

52. «Ελληνική υπόθεση». Βλ. εκτεταμένα αποσπάσματα αυτής εις H. Petzold, *La Convention europeene des Droits de l'Homme, Jurisprudenceet documents*, 4η έκδ. 1984, σ. 209.

53. Η Επιτροπή ασχολήθηκε με την εξέταση των αιτήσεων Thomas MC

54. Η κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης περιλαμβάνει και εδώ τόσο την προετοιμασία όσο και τη διεξαγωγή της συνάθροισης. Βλ. Frowein-Peukerl, *OP. cit.*, άρθρ. 11, σ. 243, αριθ. περιθ. 4.

Είναι πάντως γεγονός ότι τα Κράτη διαθέτουν στην προκειμένη περίπτωση ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης⁵⁵.

4.2. Η Ευρωπαϊκή Αναγνώριση

Η ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα της συναθροίσεως στο Άρθρο 11 «κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς», ενώ όμοια είναι η διατύπωση και στο Άρθρο 12 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Χ.Θ.Δ.). Αναγράφεται επίσης στο Άρθρο 20 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων των του Ανθρώπου (Ο.Χ.Δ.Δ.Α).

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Δ.Δ.Α.) ερμηνεύει το Άρθρο 11 ως εξής :

Το δικαστήριο θεωρεί ότι οι ρυθμίσεις του Άρθρου 11 της ΕΣΔΑ αποτελούν *lex specialis* ως προς το Άρθρο 10 περί του δικαιώματος της έκφρασης. Κατά το Άρθρο 16 της ΕΣΔΑ , είναι δυνατόν τα κράτη να θεσπίζουν περιορισμούς στο δικαίωμα της έκφρασης , στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι και στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, όταν πρόκειται για την πολιτική δραστηριοποίηση των αλλοδαπών.

4.3 . Τα Ξένα Συντάγματα

Το δικαίωμα των συναθροίσεων (*right of assembly*) αναπτύχθηκε πρώτα νομολογικά στην Αγγλία ως παρεπόμενο του δικαιώματος του λόγου. Διακηρύχθηκε όμως για πρώτη φορά από την αμερικανική και την γαλλική επανάσταση, αν και όχι στις αρχικές τους διακηρύξεις. Έτσι η Πρώτη Αναθεώρηση (*First Amendment*) του 1791 του ομοσπονδιακού συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής του 1787 απαγόρευσε στο Κογκρέσο να ψηφίζει νόμους που περικόπτουν το « δικαίωμα του λαού να συναθροίζονται ειρηνικά»(*The right of people to assemble peacefully*). Τα γαλλικά συνταγματικά κείμενα του 1791 και του 1793 διακήρυξαν το δικαίωμα των πολιτών να συναθροίζονται «ήσυχα» και «άοπλα» (“*la liberté dew citoyens de s’ assembler paisiblement et sans armes*”),στην πράξη όμως το δικαίωμα των συναθροίσεων υποβλήθηκε σε συχνούς και έντονους περιορισμούς.

Η διατύπωση του δικαιώματος της συνάθροισης (όπως και όλου του κλασσικού καταλόγου των ατομικών δικαιωμάτων ευρύτερα από τα μεταγενέστερα συντάγματα) είναι εκείνη του Άρθρου 19 του Βελγικού συντάγματος του 1831 . Από κει και από το Δανικό σύνταγμα του 1849 εισήχθη για πρώτη φορά η κατοχύρωση της ελεύθερης συνάθροισης στο σύνταγμα του 1864.

4.4. Τα άλλα διεθνή κείμενα

Το άρθρ. 21 του Διεθνούς Συμφώνου περί των Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων ,του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) επαναλαμβάνει κατά βάση τη ρύθμιση του άρθρου 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης εκτός από τη διάταξη του εδ. β' της §2 αυτού. Συγκεκριμένα, κατοχυρώνεται και εδώ το δικαίωμα της ειρηνικής συνάθροισης με τους ειδικότερους περιορισμούς της διάταξης του άρθρ. 11 §2 εδ. α' της Ευρωπαϊκής Σύμβασης με μόνη σχεδόν διαφορά⁵⁶ την αντικατάσταση του περιορισμού της προάσπισης της τάξης και της πρόληψης του εγκλήματος με τον περιορισμό της δημόσιας τάξης (*public order, ordre public*).

Η ρύθμιση του άρθρ.21 του Διεθνούς Συμφώνου επαναλήφθηκε σχεδόν στη διάταξη του άρθρ.15 της Αμερικανικής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου(Α.Σ.Δ.Α.) με μόνη διαφορά την πρόβλεψη του περιορισμού «χωρίς όπλα» στην κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης. Αντίθετα, το άρθρ.11 του Αφρικανικού Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών (Α.Χ.Δ.Α.Λ.) παρουσιάζει μεγαλύτερες και ουσιαστικότερες διαφορές με τις αντίστοιχες διατάξεις των παραπάνω διεθνών κειμένων. Συγκεκριμένα, το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται «ελεύθερα» χωρίς τους περιορισμούς της ειρηνικής και χωρίς όπλα συνάθροισης. Αλλά και στους ειδικότερους περιορισμούς του δικαιώματος υπάρχουν διαφορές. Το άρθρο δεν περιλαμβάνει ολόκληρη τη ρήτρα «μέτρων αναγκαίων σε μια δημοκρατική κοινωνία» παραλείποντας τους όρους (δημοκρατική κοινωνία» καθώς και το λόγο της «δημόσιας τάξης» και της «πρόληψης του εγκλήματος», ενώ έχει αντικαταστήσει τους όρους «δημόσια ασφάλεια και υγεία» με τους όρους «ασφάλεια και υγεία των άλλων».

55. Η Επιτροπή απέφυγε να δώσει λύση στο ζήτημα αν η ρήτρα «προβλεπομένων υπό του νόμου» καλύπτεται από τη ρήτρα «της γενικής αρμοδιότητας της αστυνομίας» ("la clause de police") που απέρρεε, κατά την ελβετική νομολογία, από το άρθρ. 39 του Συντάγματος του καντονιού της Βέρνης, δεδομένου ότι τα υπό κρίσιν περιοριστικά μέτρα του δικαιώματος της συνάθροισης βασιζόνταν έστω και έμμεσα, στο άρθρ. 39 §2 του Συντάγματος, αυτού κατά την εξέταση της αίτησης *Rassemblement Jurassien et Unite Jurassienne c/Suisse*.

56. Οι ειδικότεροι περιορισμοί του δικαιώματος της συνάθροισης που αναφέρονται σε όλα τα διεθνή κείμενα πρέπει να προβλέπονται από νόμο. Διαφορές υπάρχουν μόνο στη διατύπωση του σχετικού όρου. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση χρησιμοποιεί τον όρο «προβλεπομένων υπό του νόμου» (*prescribed by law, par la loi*)• το Διεθνές Σύμφωνο και η Αμερικανική Σύμβαση χρησιμοποιεί τον όρο «επιβαλλομένων σύμφωνα με το νόμο» (*imposed in conformity with the law, imposees conformement a la loi*)• τέλος, ο Αφρικανικός Χάρτης χρησιμοποιεί τον όρο «προβλεπομένων υπό του νόμου και κανονιστικών διαταγμάτων» (*edictées par les lois et reglements*).

Οι περιορισμοί αυτοί του Αφρικανικού Χάρτη προβλέπονται ενδεικτικά (*in particular, notamment*), χωρίς δηλαδή η απαρίθμησή τους να είναι εξαντλητική.

Όλα τα παραπάνω διεθνή κείμενα, τέλος, δεν περιλαμβάνουν το εδ' β της §2 του άρθρ. 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης σχετικά με τον περιορισμό του δικαιώματος στα μέλη των ενόπλων δυνάμεων, της αστυνομίας και της διοίκησης του Κράτους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το άρθρο 11 του Συντάγματος κατοχυρώνει και προστατεύει το δικαίωμα του συνέρχεσθαι. Το δικαίωμα της συνάθροισης είναι ένα θεμελιώδες συλλογικό δικαίωμα και παράλληλα μικτό εξαιτίας της ατομικής και συγχρόνως πολιτικής χροιάς του. Κατά την ορθότερη και επικρατούσα άποψη συνάθροιση είναι η προσωρινή συγκέντρωση πολλών προσώπων στον ίδιο τόπο και χρόνο και η επιδίωξη από αυτά ορισμένου σκοπού. Η κυριότερη διάκριση της συνάθροισης είναι αυτή σε ιδιωτική και δημόσια. Το δικαίωμα της συνάθροισης οροθετείται από την §1 του άρθρου 11 του Συντάγματος ενώ ως θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα υπόκειται, στους γενικούς συνταγματικούς περιορισμούς.

Στην έννοια της συνάθροισης, κατά το άρθρο 11 του Συντάγματος, δεν υπάγονται οι απλές συγκεντρώσεις, που γίνονται τυχαία και χωρίς προηγούμενη συνεννόηση σε τόπο προσιτό σε όλους, όπως λόγου χάριν, συγκέντρωση περιέργων περαστικών γύρω από τον τόπο αυτοκινητιστικού δυστυχήματος. Δεν υπάγονται άρα εδώ ούτε και οι συγκεντρώσεις με σκοπό την άσκηση εκ μέρους όσων συμμετέχουν αλλού (εκτός της έκφρασης και της αναφοράς) συνταγματικού δικαιώματος, όπως η εμπορική δραστηριότητα (π.χ. λαϊκή αγορά σε δημόσιο δρόμο), η παρακολούθηση ακαδημαϊκής διδασκαλίας κλπ. Όλες αυτές καταρχήν προστατεύονται με βάση τις οικείες συνταγματικές διατάξεις και όχι το άρθρο 11, ως αποτέλεσμα να είναι ενίοτε δυνατή η επιβολή μεγαλύτερων περιορισμών. Έτσι π.χ. αν και στο ποδοσφαιρικό γήπεδο με τις κερκίδες του συνιστούν κλειστό χώρο, αφού η είσοδος και η έξοδος θεατών και αθλητών είναι δυνατή μόνο από συγκεκριμένα σημεία, η παρουσία της αστυνομίας κατά τη διεξαγωγή αγώνα είναι όχι μόνο δυνατή, αλλά ενδεχομένως και επιβεβλημένη. Και τούτο διότι αφενός η συγκέντρωση των θεατών δεν αποτελεί συνάθροιση (σε κλειστό χώρο) κατά την προεκτεθείσα έννοια του άρθρου 11 του Συντάγματος και αφετέρου η προστασία π.χ. του διαιτητή ή των παικτών της φιλοξενούμενης ομάδας αποτελεί εκδήλωση της κατ' άρθρο 16 παρ. 9 Συντ. προστασίας γενικά του αθλητισμού.

Επομένως, σύμφωνα με την έννοια του συντάγματος, η συνάθροιση είναι η προσωρινή συγκέντρωση πολλών προσώπων στον ίδιο τόπο και χρόνο και η επιδίωξη από αυτά ορισμένου σκοπού, όχι όμως ψυχαγωγικού ή εμπορικού. Η προσωρινότητα της συγκέντρωσης είναι χαρακτηριστική των συναθροίσεων, αφού τις αντιδιαστέλλει από την έννοια του συνεταιρισμού. Το δικαίωμα του συνεταιρισμού στηρίζεται σε ένα μόνιμο δεσμό των μελών του που είναι άγνωστος στις συναθροίσεις. Οι τελευταίες

χαρακτηρίζονται από μια αυτοτέλεια και μοναδικότητα όσον αφορά στα μέλη τους. Αυτά μπορεί να είναι κάθε φορά άλλα και μάλιστα άγνωστα μεταξύ τους. Ο μόνος δεσμός ανάμεσά τους είναι ο κοινός σκοπός που κάθε φορά επιδιώκουν.

Η πολλαπλότητα των προσώπων μιας συνάθροισης αποτελεί ένα εννοιολογικό, όχι όμως κι ένα ποσοτικό κριτήριο. Αυτό σημαίνει ότι το Σύνταγμα δεν καθορίζει ένα ελάχιστο αριθμό ατόμων ως προϋπόθεση για τη στοιχειοθέτηση της έννοιας της συνάθροισης, σύμφωνα με το άρθρο 11. Έτσι, δεν υπάρχει ένα ελάχιστος κατώτατος αριθμός προσώπων που αποτελεί την βάση από την οποία ξεκινά ο συντακτικός νομοθέτης για να χαρακτηρίσει μια συνάθροιση. Από την άλλη πλευρά όμως δεν είναι δυνατόν εννοιολογικά ένα άτομο να θεωρηθεί αρκετό για τη συγκρότηση και πραγματοποίηση μιας συνάθροισης.

Ένα άλλο στοιχείο της συνταγματικής έννοιας της συνάθροισης είναι η συνάντηση, συγκέντρωση περισσότερων ατόμων στον ίδιο τόπο και χρόνο. Όχι μόνο εννοιολογικά αλλά και πρακτικά δεν αρκεί ούτε τα κοινά αιτήματα, ούτε ο κοινός σκοπός για την πραγματοποίησή της. Απαιτείται υποχρεωτικά το πραγματικό γεγονός της συγκέντρωσης στον ίδιο τόπο και χρόνο πολλών για την επιδίωξη του κοινού σκοπού.

Η συνάθροιση πρέπει να επιδιώκει ορισμένο σκοπό, είτε αναφερόμαστε σε συναθροίσεις που πραγματοποιούνται μετά από ορισμένη προσυνεννόηση, είτε σε αυθόρμητες συναθροίσεις. Αντικείμενο του σκοπού αυτού μπορεί να είναι είτε η ανταλλαγή απόψεων, η υποστήριξη και προώθηση κοινών συμφερόντων ή ακόμα και η υποβολή αιτημάτων στις αρχές του κράτους, κατ' εφαρμογή του άρθρου 10 του Συντάγματος. Επιδιωκόμενος έμμεσα, ή άμεσα, σκοπός είναι η γνωστοποίηση των αιτημάτων και των απόψεων των συναθροισμένων στην κοινή γνώμη και κατ' επέκταση ο επηρεασμός της.

Οι συναθροίσεις διακρίνονται σε ιδιωτικές και δημόσιες, και την διάκριση αυτή υπονοεί το άρθρο 11 του Συντάγματος. Ο συντακτικός νομοθέτης στην παράγραφο 2 του άρθρου χρησιμοποιεί, άλλωστε, τις έννοιες της δημόσιας και υπαίθριας συνάθροισης προκειμένου να οριοθετήσει το δικαίωμα της συνάθροισης αλλά και τους θεμιτούς περιορισμούς του. Δημόσια είναι η συνάθροιση όπου μπορεί να προσέλθει και να συμμετάσχει ο καθένας, έστω υπό προϋποθέσεις στις οποίες επίσης μπορεί καταρχήν να ανταποκριθεί ο καθένας, όπως ιδίως η καταβολή εισιτηρίου ή κάποιας μορφής οικονομικής ενίσχυσης. Αντίθετα ιδιωτική είναι μια συνάθροιση όταν σ' αυτήν συμμετέχουν εκ των προτέρων καθορισμένα πρόσωπα, που κλήθηκαν ατομικά ή

πάντως φέρουν ορισμένη ιδιότητα, όπως για παράδειγμα, μέλη του δικηγορικού συλλόγου.

Ο ορισμός ενός χώρου ως δημόσιος ή ιδιωτικός δεν έχει τόσο σημασία για τον χαρακτηρισμό της συνάθροισης. Δημόσια συνάθροιση μπορεί να πραγματοποιηθεί και σε ιδιωτική κατοικία όταν η είσοδος είναι ελεύθερη σε όλους, όπως και σε δημόσιο χώρο μπορεί να πραγματοποιηθεί ιδιωτική συνάθροιση. Οι δημόσιες συναθροίσεις διακρίνονται σε συναθροίσεις σε κλειστό χώρο και σε υπαίθριες και έχουν αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης νομοθετικής ρύθμισης με το Ν.Δ. 794/1971 «περί δημοσίων συναθροίσεων» που εξακολουθεί να ισχύει ως προς τις διατάξεις που δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα του 1975/1986. Η διάκριση αυτή, των δημοσίων συναθροίσεων σε συναθροίσεις κλειστών χώρων και σε υπαίθριες έχει ιδιαίτερη πρακτική σημασία γιατί οι δεύτερες υπόκεινται σε ειδικούς περιορισμούς απευθείας από το Σύνταγμα.

Ο χαρακτηρισμός μιας συνάθροισης σε κλειστό χώρο εξαρτάται από τον τόπο που διεξάγεται. Έτσι γίνεται πάγιο δεκτό στην νομολογία και τη θεωρία ότι συνάθροιση σε κλειστό χώρο είναι αυτή που λαμβάνει χώρα σε μέρος περιτοιχισμένο. Με άλλα λόγια θα πρέπει ο χώρος πραγματοποίησης της να είναι κτισμένος από όλες τις πλευρές και συνεπώς η πρόσβαση σε αυτόν να εμποδίζεται. Αν έστω και μια πλευρά του χώρου της συνάθροισης δεν καλύπτεται από φυσικά ή τεχνικά εμπόδια (τοίχοι, φράκτες, πόρτες) ικανά να εμποδίσουν τη φυσική πρόσβαση σε αυτήν, τότε δεν πρόκειται για συνάθροιση σε κλειστό χώρο. Η συνάθροιση σε κλειστό χώρο, όταν είναι δημόσια, γιατί η πρόσβαση σ' αυτήν είναι ελεύθερη και ανοιχτή για όλους, μπορεί να εμποδίζεται εξαιτίας του περιτοιχισμένου χώρου διεξαγωγής της. Έτσι, ενώ στις ιδιωτικές και δημόσιες συναθροίσεις ο χαρακτήρας τους καθορίζει κάθε φορά τη δυνατότητα προσέλευσης των συναθροισμένων σε αυτές, στις υπαίθριες και σε κλειστό χώρο συναθροίσεις το περιτοιχισμένο ή μη του χώρου πραγματοποίησης τους μπορεί να συνιστά φυσικό εμπόδιο εισόδου σε αυτές. Τέλος, πρέπει να γίνει δεκτό ότι υπάρχουν συναθροίσεις σε κλειστό χώρο όχι μόνο δημόσιες αλλά και ιδιωτικές.

Οι υπαίθριες συναθροίσεις αποτελούσαν ανέκαθεν αντικείμενο ιδιαίτερης συνταγματικής και νομοθετικής αντιμετώπισης. Αποφασιστικό στοιχείο διάκρισής τους υπήρξε ανέκαθεν ο χώρος πραγματοποίησης τους. Υπαίθριες είναι οι συναθροίσεις που διεξάγονται σε ανοιχτό υπαίθριο τόπο, όπου η πρόσβαση σε αυτό δεν εμποδίζεται από φυσικά εμπόδια και η είσοδος είναι «ανοιχτή για όλους». Σαν υπαίθριος χώρος μπορεί να χαρακτηριστεί και εκείνος που σε κάποιο σημείο του,

οποιοδήποτε κι αν είναι αυτό, μπορεί να εισέλθει κανείς χωρίς να παρεμποδίζεται από φυσικά εμπόδια. Αν η συνάθροιση γίνεται στην ύπαιθρο αλλά σε στεγασμένο χώρο, παραμένει υπαίθρια. Επομένως, είναι αντισυνταγματική η διάταξη του άρθρ. 6, §9 του Ν.Δ. 794/71 που θεωρεί σαν κριτήριο αυτής της κατηγορίας τον ασκεπή χώρο.

Εκείνο που ιδιαίτερα χαρακτηρίζει την υπαίθρια συνάθροιση, είναι η δυνατότητα «φυσικής» πρόσβασης των συναθροιζομένων σε αυτή. Εφόσον υπάρχουν τεχνητά ή φυσικά εμπόδια, τότε αυτή διεξάγεται σε κλειστό χώρο. Είναι δυνατόν όλες οι υπαίθριες συναθροίσεις να συνιστούν πηγή σοβαρής διακινδύνευσης της δημόσιας ασφάλειας αλλά και της κοινωνικοοικονομικής ζωής ορισμένης περιοχής. Παρά το γεγονός ότι οι τελευταίες, όταν είναι ιδιωτικές, χαρακτηρίζονται από μια «αυστηρότερη» οργάνωση και ευταξία, η πιθανότητα προσβολής της δημόσιας ασφάλειας εμφανίζεται μμεγάλη εξαιτίας του υπαίθριου χώρου διεξαγωγής τους.

Ιδιαίτερη κατηγορία των υπαίθριων συναθροίσεων αποτελούν οι κινητές. Αυτές συνιστούν συχνά ιδιαίτερη πηγή διακινδύνευσης της άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Υπάγονται αναντίρρητα στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρ. 11 §2 του Συντάγματος. Ωστόσο, στα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά Δίκαια αποτελούν αντικείμενο ξεχωριστής νομοθετικής και νομολογιακής αντιμετώπισης. Κινητές υπαίθριες συναθροίσεις είναι όσες λαμβάνουν χώρα πάνω σε δημόσιο δρόμο, που χρησιμοποιείται για το μεγαλύτερο δυνατό επηρεασμό της κοινής γνώμης. Η κοινή γνώμη επηρεάζεται από το στοιχείο της κίνησης των συναθροισμένων στους πιο πάνω χώρους, με τη χρήση συνθημάτων, χειρονομιών, συμβολικών παραστάσεων.

Η συμμετοχική, ενεργητική πολιτική φύση του δικαιώματος εκφράζεται ιδανικά μέσα από τις κινητές συναθροίσεις, αφού είναι φανερό ότι η ελευθερία της ομαδικής πνευματικής κίνησης λειτουργεί και στην περίπτωση αυτή σαν αποφασιστικός παράγοντας επηρεασμού και άσκησης πίεσης στα πολιτικά κέντρα αποφάσεων. Είναι λοιπόν, ανεπίτρεπτο η σύγκρουση της άσκησης του δικαιώματος με την πιο πάνω μορφή με το αντίστοιχο δικαίωμα της ελεύθερης κίνησης – κυκλοφορίας στους δρόμους αυτούς. Η συνταγματική, από πλευράς τυπικής ισχύος, ισότητα των δικαιωμάτων του άρθρ. 5 § 4 και 11 παρ. 2, επιβάλλει την αμοιβαία υποχώρηση, ώστε να καταστεί δυνατή η παράλληλη άσκηση και των δύο δικαιωμάτων.

Το άρθρ.11 §1 του Συντάγματος επιτρέπει στους Έλληνες να συναθροίζονται ήσυχα και άοπλα. Το «ήσυχα» δεν σημαίνει συνάθροιση «ήρεμη» και «μη θορυβώδης». Συνεπώς, η εκδήλωση των θέσεων των απόψεων ή των αιτημάτων των συναθροισμένων με φωνές, συνθήματα ή με τη χρησιμοποίηση των μουσικών

οργάνων ή σύγχρονων στερεοφωνικών δεν επηρεάζει, ούτε μεταβάλλει το χαρακτήρα μιας ήσυχης συνάθροισης. Η συνάθροιση παύει να είναι ήσυχη, κατά την έννοια του Συντάγματος, όταν οι σκοποί που επιδιώκει ή αυτή η ίδια η πραγματοποίησή της αντιστρατεύεται και αντιτίθεται στην υπάρχουσα συνταγματική τάξη. Όταν η άσκηση του δικαιώματος τείνει και αποβλέπει να καταλύσει την συντεταγμένη πολιτεία ή όταν λειτουργεί έξω από τα υπάρχοντα συνταγματικά πλαίσια, τότε αποβάλλει τον ήσυχο χαρακτήρα της. Οι συναθροίσεις παύουν να είναι «ήσυχες», όταν κατά την πραγματοποίησή τους τελούνται αξιόποινες πράξεις. Έτσι, ειδικά στην περίπτωση της πλήρωσης της αντικειμενικής υπόστασης των εγκλημάτων των άρθρων 171 και 189 του Π.Κ., η συμμετοχή του πλήθους στην τέλεση αυτών των εγκλημάτων, αίρει τον ήσυχο χαρακτήρα της συνάθροισης. Η συνάθροιση παύει να είναι «ήσυχη» όταν εκδηλωθούν βιαιοπραγίες μέσα στους κόλπους της ή όταν εκτραπεί σε στασιαστική. Τον ήσυχο χαρακτήρα των συναθροίσεων επιβάλλει, ειδικότερα, το Ν.Δ. 794/71 στο άρθρ. 1 §1 εναρμονιζόμενο με το αρθρ.11 §1 του Συντάγματος. Επίσης, η ευρωπαϊκή σύμβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία κυρωθεί από την Ελλάδα, στο άρθρ. 11 §1, κατοχυρώνει και προστατεύει το δικαίωμα της ειρηνικής συνάθροισης κάθε ατόμου.

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι προστατεύεται όταν ασκείται όχι μόνο «ήσυχα» αλλά και άοπλα. Σύμφωνα με την κρατούσα γνώμη, οι συναθροίσεις απαγορεύονται όταν φέρουν «όπλα» ή άλλα αντικείμενα που χρησιμεύουν σαν τέτοια. Σε αντίθετη περίπτωση, το σχετικό δικαίωμα ασκείται «ένοπλα» και βρίσκεται έξω από το πεδίο προστασίας του άρθρου 11 §1. Λέγοντας «όπλα» εννοούνται όλα εκείνα τα ενσώματα αντικείμενα αλλά και οι φυσικές δυνάμεις που μπορούν να χρησιμεύσουν, για την άσκηση σωματικής ή άλλης βίας και την πρόκληση υλικών και όχι μόνο ζημιών. Μεμονωμένες περιπτώσεις οπλοφορίας μελών στη συνάθροιση δεν μπορούν να μεταβάλλουν τον άοπλο χαρακτήρα της και να θέσουν την άσκηση του δικαιώματος έξω από τα πλαίσια του άρθρ.11 §1. Τα άτομα που φέρουν όπλα πρέπει να αποβάλλονται από τη συνάθροιση και να τους απαγορεύεται η άσκηση του δικαιώματος στην περίπτωση αυτή, αφού το ατομικό δικαίωμα του συνέρχεσθαι με όπλα δεν αναγνωρίζεται ούτε προστατεύεται συνταγματικά. Το Ν.Δ. 794/71 επιβάλλει την χωρίς όπλα άσκηση του δικαιώματος. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αν και δεν αναφέρεται ρητά στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι χωρίς όπλα, το υπονοεί με τη χρήση του όρου ειρηνική συνάθροιση (*reunion pacifique*).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ύπαρξη του δικαιώματος της συνάθροισης είναι απαραίτητη για την αρμονική λειτουργία μιας κοινωνίας. Μέσω αυτής οργανώνεται και πραγματώνεται η συλλογική δράση. Η σημερινή εποχή χαρακτηρίζεται από πλήθος αντικρουόμενων συμφερόντων και η συνάθροιση είναι ένα από τα σημαντικότερα μέσα υποστήριξής τους.

Η νομική φύση του δικαιώματος σηματοδοτεί τη θέση και το ρόλο που του επιφύλαξε ο συντακτικός νομοθέτης. Η νομολογία και η επιστήμη διασπάστηκε με την υιοθέτηση άλλοτε της ατομικής και άλλοτε της πολιτικής ή νομικής φύσης του δικαιώματος. Η υιοθέτηση μιας σύνθετης ατομικής και πολιτικής νομικής φύσης κρίθηκε επιβεβλημένη, στο μέτρο που συνδυάζει τη μεγιστοποίηση της προστασίας του δικαιώματος μέσα από την ατομική – αμυντική του φύση και την προαγωγή του ενεργητικού – πολιτικού του ρόλου, που καθιερώνει αμεσότερες και συμμετοχικότερες δομές και διαδικασίες.

Η επιστημονική σύγχυση σχετικά με την εννοιολογική αποσαφήνιση διαφόρων κατηγοριών συναθροίσεων και ιδιαίτερα των υπαίθριων είναι ακόμα ένα σημείο αναλύοντας το δικαίωμα του συνέρχεσθαι. Επίσης πρέπει να επισημανθεί η προστασία των αυθόρμητων συναθροίσεων από το ελληνικό συνταγματικό δίκαιο. Κλείνοντας τις σύντομες αυτές παρατηρήσεις είναι αξιοσημείωτη η αυτοτελής ρύθμιση και λειτουργία του δικαιώματος σε συνταγματικό επίπεδο κατά το ελληνικό δίκαιο. Αυτό σημαίνει ότι η Συνταγματική διάταξη του άρθρου 11 μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την έκδοση εκτελεστικού του Συνταγματικού νόμου. Συνεπώς η προστασία του δικαιώματος μεγιστοποιείται στο μέτρο που παρέχεται σε Συνταγματικό επίπεδο.

Όμως, δημιουργείται προβληματισμός σχετικά με τις παρεκτροπές των συναθροίσεων, οι οποίες συχνά καταλήγουν καταστροφικές, λόγω παραβάσεων των διατάξεων του ποινικού κώδικα που σχετίζονται με σωματικές βλάβες και φθορά ξένης ιδιοκτησίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων δυσάρεστων φαινομένων, αποτελούν οι καταστροφές που προκαλούνται, παρά την αυστηρή αστυνόμευση, σε κάθε ετήσια κινητή συνάθροιση επετειακού χαρακτήρα στις 17 Νοεμβρίου, από μεμονωμένες ομάδες ατόμων. Γίνεται δηλαδή κατάχρηση του δικαιώματος από τους φορείς του, ξεπερνιούνται τα νόμιμα όρια και η συνάθροιση καθίσταται παράνομη και η διάλυσή της αναγκαία προς υπεράσπιση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

Αντίστροφο ζήτημα δημιουργείται όταν οι αρμόδιες αρχές καταχρηστικά απαγορεύουν ή διαλύουν συναθροίσεις χωρίς να υφίσταται πραγματική ανάγκη. Επειδή η απαγόρευση ή διάλυση της συνάθροισης συνεπάγεται αναστολή του πολιτικά

σπουδαιότερου μέρους του δικαιώματος, πρέπει να τηρούνται αυστηρά οι σχετικές ρυθμίσεις και η αρχή της αναλογικότητας.

Το Σύνταγμα αναθέτει στο κοινό νομοθέτη τον προσδιορισμό κοινών ρυθμίσεων, και οι λόγοι που αναφέρονται στο συνταγματικό κείμενο είναι αόριστα διατυπωμένοι, η δυνατότητα κατάχρησης είναι ανεξέλεγκτη. Ο όρος σοβαρή διατάραξη πρέπει να ερμηνευτεί ορθά και με ακρίβεια γιατί διαφορετικά η υποκειμενικότητα αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε περιορισμούς μη αναγκαίους και συνεπώς καταχρηστικούς. Η απαγόρευση και η διάλυση είναι ακραία –πλην αναγκαία ενίοτε- μέσα αντιμετώπισης διαταραχών και σίγουρα θα πρέπει να αποτελούν την έσχατη λύση, αφού πρώτα έχουν εξαντληθεί όλα τα ηπιότερα.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλιβιζάτου Ν., (1987). Η συνταγματική θέση των Ενόπλων Δυνάμεων, Η αρχή του πολιτικού ελέγχου. Αθήνα.
- Αλεξανδροπούλου Αικατερίνη. «Το Δικαίωμα της Συνάθροισης», Πανεπιστημιακή Εργασία, ΕΚΠΑ, Αθήνα.
- Βαβαρέτου Α.Γ., (1979). Ποινικός Κώδιξ, Κείμενον, έκδ. 5η, Αθήνα.
- Βαλάκου-Θεοδωρούδη, Μ., (1982). Το δικαίωμα της συναθροίσεως στη νομολογία, Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου, Τ. 26 σ. 50 επ.
- Βεγλερή Φ., (1977). Η σύμβαση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, Αθήνα.
- Βεγλερή Φ., (1982). Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Βλάχου Κ.Γ., (1979). Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Επίμετρο στο Σύνταγμα της Ελλάδος των Α.Ι. Σβώλου-Γ.Κ. Βλάχου, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Βλάχου Κ.Γ., (1979). Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, έκδ. 2^η, Αθήνα.
- Βλαχόπουλου Σπ., (2017). Θεμελιώδη δικαιώματα-Ατομικά κοινωνικά και Πολιτικά δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη , Αθήνα.
- Γεωργόπουλου Κ., (1965). Αι ατομικαί ελευθερίαί κατά το Σύνταγμα του 1864, Μελέται Δικαίου, Αθήνα, σ. 235 επ..
- Δαβή Μ.–Παπαϊωάννου, Γ., (1911). Το ιστορικόν της αναθεωρήσεως του Συντάγματος και τα επίσημα κείμενα, Αθήνα.
- Δαγτόγλου Π.Δ., (2005). Ατομικά Δικαιώματα-Β΄ αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα.
- Ζαχαρίτσα Π , (1917). Η διακήρυξις των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου της 26 Αυγούστου 1789 (Συμβολή εις την μελέτην των πηγών του νεωτέρου Συνταγμ. Δικαίου), τεύχ. Α', Αθήνα.
- Ζαροκανέλλου Βασιλική, «Η ελευθερία συνάθροισης και η διακοπή κυκλοφορίας», Πανεπιστημιακή Εργασία, ΕΚΠΑ, Αθήνα.
- Ιδρωμένου Α., (1908). Το Σύνταγμα της Ελλάδος μετά ερμηνείας, Αθήνα.
- Καρακώστα Β., (2006). Το Σύνταγμα- Ερμηνευτικά Σχόλια, Νομολογία, Νομική Βιβλιοθήκη , Αθήνα.
- Κασιμάτη Γ., (1980). Συνταγματικό Δίκαιο ΙΙ. Οι λειτουργίες του κράτους, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, τεύχ. α', Αθήνα.

- Κονταξή Α., (1987). Ποινικός Κώδικας, Συνδυασμός θεωρίας και πράξης, Κείμενο (στη Δημοτική) - Ερμηνεία - Σχόλια - Νομολογία - Βιβλιογραφία κάτω από Κάθε άρθρο, Τ. Α', Γενικό Μέρος, Αθήνα.
- Κριάρη Ι., (1985). Οι συνταγματικοί θεσμοί αντιμετώπισης κρατικών κρίσεων στην Ελλάδα και την αλλοδαπή, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1985 .
- Κυριαζή-Γουβέλη Λ.Δ., (1971). Magna-Carta, Παλλάδιον ελευθεριών ή φεουδαλικόν κατεστημένον, Αθήνα.
- Κυριακόπουλου Η., (1956). Χρονικόν του ισχύοντος Συντάγματος, Θεσσαλονίκη.
- Κωστή Κ., (1928). Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος Ποινικού Νόμου, τ. Β Ειδικόν Μέρος, έκδ. 4η υπό Α. Μπουρόπουλου, Αθήνα.
- Μάνεση Α., (1962). Το πρόβλημα της ασφαλείας του Κράτους και η ελευθερία, Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου, τ. 6, σ. 5 επ.
- Μάνεση Α., (1975). Οι κύριες συνιστώσες του συστήματος θεμελιωδών δικαιωμάτων του Συντάγματος, Νομικό Βήμα, 34, σ. 625 επ.
- Μάνεσης Αρ., (1986). Ατομικές Ελευθερίες, σελ. 72, Αθήνα.
- Μανιτάκη, Α., (1981). Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος, Συμβολή στη θεωρία της διάσπασης του ανθρώπου σε «άτομο» και «μέλος» του κοινωνικού συνόλου, Αθήνα –Κομοτηνή.
- Μανωλεδάκη Ι., (1970), Η προστασία της δημοσίας τάξεως κατά τον Ελληνικόν Ποινικόν Κώδικα, Θεσσαλονίκη –Αθήνα.
- Μαρίνου Α. (1972). Η θρησκευτική ελευθερία, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα.
- Μαυριά Κ., (1978). Η ελευθερία του πολιτικού λόγου κατά το Σύνταγμα των Η.Π.Α., Συμβολή στη μελέτη των ατομικών ελευθεριών, Αθήνα.
- Μαυριά Κ.–Παντελή, Α., (1981). Συνταγματικά κείμενα, ελληνικά και ξένα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Νικολόπουλου Ηλία , «Οι Γαλλικές Διακηρύξεις των Δικαιωμάτων του 18^{ου} αιώνα», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα (1991).
- Παναγόπουλου Θ., (1985). Στοιχεία Υπαλληλικού Δικαίου, Πειραιάς.
- Παντελή Α., (1984). Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, Βιβλιοθήκη Δημοσίου Δικαίου διευθυνόμενη υπό Φ. Βεγλερή, Τ. 10, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Παντελή Α., (1981). Συνταγματικά Κείμενα Ελληνικά και Ξένα, σ. 391 επ.
- Παπαδούκα Ν., (1848). Αρχαί του Συνταγματικού Δικαίου ή το Ελληνικόν Σύνταγμα Σχολιασμένον, Αθήνα.

- Περράκη ΣΤ., (1984). Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, περιφερειακά θεσμικά συστήματα, Τετράδια Διεθνούς Δικαίου υπό τη διεύθυνση Κ. Ιωάννου, τ. 11, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ράικου Α., (1971). Αι διακηρύξεις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Ελληνικής Επανάστασης, ανάτυπο από την Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου, τ.15, Αθήνα.
- Ράικου Α., (1982). Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975), τ. Α΄, έκδ.12^η, Αθήνα.
- Ράικου Αθ. , (1986). Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975), τ.Β΄, Τα θεμελιώδη δικαιώματα, τεύχ. Α΄, Αθήνα, 1983 τεύχ. Β΄, Αθήνα, 1984, τεύχ. Γ΄ (κατά το Σύνταγμα του 1975/1986).
- Ράικου Αθ., (1986). Κείμενα Ελληνικού Δημοσίου Δικαίου, τ.Α΄Αθήνα, 1985, τ. Β΄, Αθήνα-Κομοτηνή, Αθήνα.
- Ράικου Αθ., (2011). Συνταγματικό Δίκαιο-Θεμελιώδη Δικαιώματα, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Σαρίπολου Ι.Ν., (1875). Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου, τ. Δ', έκδ. 2η, Αθήνα.
- Σαρίπολου Ν.Ν., (1923). Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος εν συγκρίσει προς τα των ξένων Κρατών, τ. Γ.' , έκδ. 4η, Αθήνα.
- Σβώλου Ι.Α., Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις κατά το Δημόσιον ημών Δίκαιον και η νομοθετική ρύθμισις αυτών, στου ίδιου, Νομικαί Μελέται, τ. Α' , Αθήναι, σ. 249 επ.
- Σβώλου Ι.Α- Βλάχου, Κ.Γ., (1955). Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Ερμηνεία, Ιστορία, Συγκριτικόν Δίκαιον, Μέρος Ι, Κράτος και Εκκλησία-Ατομικά Δικαιώματα, τ.Α΄ και τ. Β΄, Αθήναι.
- Σγουρίτσα Χρ., (1947). Ο Μέγας Χάρτης των Ελευθεριών, Εισαγωγή, κείμενα και μετάφρασις μετά σχολίων, Αθήνα.
- Σγουρίτσα Χρ., (1966). Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. Β΄, Αθήνα.
- Σπυρόπουλου, Φ.- Κοντιάδη Φ.- Ανθόπουλου Χ.- Γεραπετρίτης Γ., (2017). Σύνταγμα Κατ'άρθρον ερμηνεία, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.
- Συμεωνίδη-Καστανίδη Ε., (1983). Το δικαίωμα των διαδηλώσεων και η παρακώλυση των συγκοινωνιών, Δίκαιο και Πολιτική, τ. 5, σελ.275 επ.
- Τούση Α. – Γεωργίου Α , (1967). Ποινικός Κώδιξ (Ερμηνεία κατ'άρθρον), έκδ.3^η, Αθήνα.

Τσίρη Π., (1983). Ο θεσμός της διαλύσεως του Κοινοβουλίου, Συμβολή στο Ελληνικό και Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα.

Τσίρη Π. (1988). Το δικαίωμα στη συνάθροιση, Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 11 του Συντάγματος, Αθήνα.

Τσίρη Π., «Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης, Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 11 του Συντάγματος», Αθήνα(1988).

Φιλάρετου Γ., (1889). Σύνταγμα της Ελλάδος μετά εισαγωγής ιστορικής και σχολίων κατ'άρθρον, Αθήνα.

Φλογαΐτη Θ., (1879). Εγχειρίδιον του Συνταγματικού Δικαίου, Αθήνα.

Χορτάτου, Κ., (1984). Ανθρώπινα δικαιώματα και διεθνής έννομος τάξις, Αθήνα-Κομοτηνή.

Χριστοδουλίδη Θ., (1965). Αι ατομικά ελευθερία εις το Δίκαιον της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, JUS GENTIUM, πραγματεία Διεθνούς Δικαίου υπο τη διεύθυνση Δ.Σ. Κωνσταντόπουλου, τ.7.

Χρυσανθάκη Χαρ., (2007). Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Baffrey M. (1937). Le droit de reunion en Angleterre et en France, these pour le Doctorat en Droit, Paris.

Blackstone W. (1765-1769). Commentaries on the Laws of England, τόμοι 4, ανατ. Της πρώτης έκδοσης 1765-1769, Chicago and London.

British Institute of Human rights, (1982). The right of peaceful assembly: Its evolution and limits in a democratic society. A conference jointly organized by the British Institute of Human Rights and the United Kingdom Association for European Law in the Old Hall, Lincolns Inn on 30th April 1982, London.

Browlle I. (1971). Basic documents on human rights.

Browlle I. (1972). Basic documents in International Law, έκδ.2^η, Oxford.

Braud Ph. (1968). La notion de liberté publique en droit français, Bibliothèque de Droit Public sous la direction de M. Waline, •t. LXXVI, Paris.

Brinkmann K. (1967). Grundrechts.-Kommentar zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949, Bonn.

Clarke W.H. (1973). Cases and statute on constitutional and administrative law, London.

- Council of Europe. (1984). Digest of Strasbourg-Law relating to the European convention on Human rights, t.3, Berlin-Bonn.
- Dicey V.A. (1987). An introduction to the study of the law of the constitution ανατ. Της δέκατης έκδοσης του 1959, London.
- Daintith CT. (1969). Collective rights and collective action under English Law, *Revue des Droits de l' homme*, ο. 350.
- Del Vecchio G. (1979). La Déclaration des droits de l' homme et du citoyen dans la révolution française, έκδ. 2^η, Paris.
- Dowling T.N. (1954). Cases on constitutional Law, έκδ. 5^η, Brooklyn.
- Drwemczewski Z.A. (1985). European Human Rights convention in domestic law, A comparative study, Oxford.
- Emerson I. (1952). Political and Civil Rights in the United States, Buffalo-New York.
- Forkosch D.M. (1963) Constitutional Law, Brooklyn.
- Gidel M. (1932). Répétitions écrites de Droit Constitutionnel comparé, Paris.
- Godechot J. (1970). Les Constitutions de la France depuis 1789, Paris.
- Hamann, A. –Lenz, H. (1970). Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai- 1949, Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, έκδ. 371.
- Hartung Fr. (1972). Die Entwicklung der Menschen und Bürgerrechte von 1776 bis zur Gegenwart, εκδ. 4^η, Göttingen-Zürich-Frankfurt.
- Henkin L. (1981). The International Bill of Rights, The Covenant on Civil and Political Rights, New York.
- Hogan G. (1987). Constitutional and Administrative Law, London.
- Jennings I.S. The British Constitution, εκδ. 3^η Cambridge.
- Keir L.D. – Lawson, H.F. (1972). Cases in Constitutional Law, ανατ. Της 5^{ης} εκδ. 1967, Oxford.
- Kiss A. (1983). Permissible limitations and derogations to Human Rights Conventions, *Recueil des Cours, Institut International des Droits de l' Homme*, 14ème session d'enseignement, 4-25 juillet 1983, Strasbourg.
- Laski J.H. (1930). Liberty in the modern State, London.
- Long M. – Weil, P. –Braibant, G. (1984). les grands arrêts de la jurisprudence administrative, έκδ. 8^η, Paris.
- Lachaise F. (1980). Le Conseil Constitutionnel, Paris.

- Mangoldt H. –Klein Fr. (1966). Das Bonner Grundgesetz, t. I, έκδ. 2^η, Berlin und Frankfurt a.M.
- Martin R. -M. (1968). La déclaration préalable à l'existence des libertés publiques, Actualité juridique-Droit administratif, 1975, σ. 436, επ.
- Maunz Th. (1968). Deutsches Staatsrecht, έκδ. 16^η, München.
- Mayer-Tasch C.P. (1975). Die Verfassungen Europas, έκδ.2^η, München
- Merten D. (1982). Handlungsgrundrechte als Verhaltens-garantien-zugleich ein Beitrag zur Funktion der Grundrechte, Verwaltungs-Archiv. 73.
- Münch F. (1975). Les droits collectifs de l' homme, I. La situation en République Fédérale d' Allemagne Revue des Droits de l' Homme, 1969, σ. 343, επ.
- Padfield R.C. (1985). British Constitution, ανατ. 6ης έκδ. του 1983, London.
- Paterson J. (1877). Commentaries on the Liberty of the Subject and the Laws of England relating to the Security of the Person, τόμοι 2, London.
- Peaslee A. (1975). Constitutions of Nations, τόμοι 4, έκδ. 3^η, Hague, 1966-1974.
- Peaslee A. (1968). Constitutions of Nations, τ. III, έκδ. 3^η, σ. 1014 επ.
- Phillips, H. (1987). Constitutional and Administrative Law, έκδ. 7^η από τους The Late O.H. Phillips and P. Jackson, London.
- Richer L. (1982). Les Droits de l' Homme et du Citoyen, Paris.
- Robert J. (1982). Libertés publiques, έκδ. 3^η, Paris.
- Smith H.T.A. (1987). Offences against Public Order, London.
- Street H. (1975). Freedom, The Individual and the Law, (ανατ. Της 3^{ης} έκδ. του 1973), London.
- Wade, S.C.E., Bradley, W.A. (1985). Constitutional and Administrative Law, έκδ.10^η, London and New York.
- Wilson G. (1979). Cases and Materials on Constitutional and Administrative Law, (ανατ. Της 2^{ης} έκδ. του 1976), Cambridge-London-New York, Melbourne.

Διαδίκτυο

<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/word/70.doc>

<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/word/1167.doc>

https://kaltsonis.blogspot.com/2010/09/blog-post_15.html

<https://www.coe.int/el/web/echr-toolkit/la-liberte-de-reunion-et-dassociation>

www.polsci.auth.gr

pergamos.lib.uoa.gr

